Van gangbaar tot problematies drankgebruik

Citation for published version (APA):

Knibbe, R. A. (1984). *Van gangbaar tot problematies drankgebruik*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Rijksuniversiteit Limburg. <https://doi.org/10.26481/dis.19841005rk>

Document status and date:

Published: 01/01/1984

DOI:

[10.26481/dis.19841005rk](https://doi.org/10.26481/dis.19841005rk)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

VAN GANGBAAR TOT PROBLEMATIES DRANKGEBRUIK

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van
doctor in de Sociale Wetenschappen
aan de Rijksuniversiteit Limburg,

op gezag van de Rector Magnificus Prof. Dr. H.C. Hemker,
volgens besluit van het College van Dekanen
in het openbaar te verdedigen

op vrijdag 5 oktober 1984 des namiddags om 16.00uur precies

door

Ronald Arnold Knibbe
geboren te Amsterdam in 1947

Promotor: Prof.Dr. Maria J. Drop

Referenten: Prof.Dr. J. Casselman
Prof.Dr. F. Sturmans

Manuscript: Sylvia Nelk
Figuren: Ger van Wunnik
Ontwerp omslag en foto: Frank van Helfteren
Druk: Ben Meerstad

De uitvoering van de onderzoeken waarvan in deze studie de gegevens worden gebruikt berustte bij twee instellingen, namelijk de Rijksuniversiteit Limburg, capaciteitsgroep Medische Sociologie en de G.G. & en G.D. - Rotterdam, afdeling G.V.O.

Deze onderzoeken zijn mogelijk gemaakt door subsidies van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, van het preventiefonds, van de gemeente Rotterdam, de Provinciale Staten van Limburg en de Rijksuniversiteit Limburg.

De publikatie van dit proefschrift is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Alcohol Fonds.

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK	BLADZIJDE
Inleiding	1
<u>Deel I: Probleemstellingen, theorie en hypothesen</u>	
I: Probleemstellingen	3
I.1.: Enkele begrippen	3
I.2.: Drankgebruik en sociale controle: een nadere omschrijving	4
I.3.: Normatieve opvattingen	5
I.4.: Probleemstellingen	9
II.: Gangbare drinkpatronen	14
II.1.: Drankgebruik als gewoonte, drinkpatronen	14
II.2.: Roltheorie: een nadere plaatsbepaling van drankgebruik	21
II.2.1.: Statusrollen	21
II.2.2.: Positierollen	22
II.2.3.: Situatierollen	23
II.3.: Gangbare drinkpatronen en roltheorie	24
II.3.1.: Statusrol en drinkpatroon	24
II.3.2.: Statusgroeperingen die verschillen in gangbaar drinkpatroon	26
Samenvatting	28
III.: Intensivering van drankgebruik	31
III.1.: Inleiding	31
III.2.: Geheelonthouding	32
III.2.1.: Statuskenmerken en geheelonthouding	33
III.3.1.: Roltheorie en kondities die leiden tot intensivering van drankgebruik	36
III.3.2.: Werksituatie	37
III.3.3.: Gezinssituatie	40
III.4.: Gemeentegrootte en konsumptienivo	43
Samenvatting	45

IV:	Nadelige gevolgen van drankgebruik, zorgen en afkeuring	47
IV.1.:	Gevolgen van drankgebruik: begripsomschrijving	47
IV.2.1.:	Drinkpatroon	49
IV.2.2.:	Drinkgeschiedenis	52
IV.2.3.:	De sociale situatie	52
IV.3.:	Afkeuring van of zorgen over drankgebruik	54
IV.3.1.:	Begripsomschrijving en de relatie van nadelige gevolgen met afkeuring	54
IV.3.2.:	Gangbaar drinkpatroon	55
IV.3.3.:	Drinkgeschiedenis	56
IV.3.4.:	Sociale situatie	56
	Samenvatting	58

Deel II Onderzoek

V.:	De gebruikte onderzoeken: betrouwbaarheid en geldigheid van konsumptiegegevens	61
V.1.:	Steekproeven en veldwerk	61
V.2.:	Betrouwbaarheid en geldigheid van gegevens over alcoholconsumptie	64
V.3.:	Non-respons als bron van onderschatting	65
V.4.:	Onderrapportage	67
V.4.1.:	Onopzettelijke onderrapportage	67
V.4.2.:	Opzettelijke onderrapportage	69
V.5.	Konklusie	71
VI.:	Drinkpatronen en verschillen tussen statusgroeperingen	73
VI.1.:	Inleiding	73
VI.2.:	Drinkpatronen	75
VI.2.1.:	Opzet van de analyse	75
VI.2.2.:	Beschrijving van drinkpatronen	75
VI.3.:	Verschillen in drinkpatroon tussen statusgroeperingen	80
	Samenvatting	85

VII.:	Factoren van invloed op intensivering van drankgebruik	88
VII.1.:	Inleiding	88
VII.2.:	Konstruktie van de variabele 'strukturering van het dagelijks bestaan'	89
VII.2.2.:	Opzet van de analyse	90
VII.3.1.:	Verschillen in alcoholkonsumptie naar gelang werk- en gezinssituatie	93
VII.3.2.:	Verschillen in alcoholkonsumptie naar gelang werk- en gezinssituatie	97
VII.4.:	Inloed van al dan niet dagonderwijs volgen op konsumptienivo	102
VII.5.:	Gemeentegrootte	104
	Samenvatting/diskussie	106
VIII.:	Gangbaar drinkpatroon en nadelige gevolgen van drankgebruik	114
VIII.1.:	Operationalisering van nadelige gevolgen van drankgebruik	114
VIII.2.:	Relatie van drinkpatroon met nadelige gevolgen van drankgebruik	116
VIII.3.:	Resultaten	119
IX.:	Factoren van invloed op nadelige gevolgen	122
IX.1.:	Inleiding	122
IX.2.1.:	Inloed van statusfactoren op de skore op de index	125
IX.2.1.1.:	Verschillen tussen mannen en vrouwen	126
IX.2.1.2.:	De invloed van leeftijd en sociale klasse bij mannen en vrouwen	128
IX.2.2.:	Gewenning	132
IX.2.3.:	De invloed van strukturering van het dagelijks leven	133
IX.3.:	Strukturering van het dagelijks leven en nadelige gevolgen: een nadere analyse	135
	Samenvatting/diskussie	139

X.:	Zorgen over en afkeuring van drankgebruik	147
X.1.:	Inleiding	147
X.2.:	Indicering van zorgen over en afkeuring van drankgebruik en opzet van de analyse	150
X.3.:	Resultaten	152
X.4.:	Een nadere analyse	156
	Samenvatting/diskussie	159
XI.:	Samenvatting en slotbeschouwing	165
XI.1.:	Samenvatting van de studie	165
XI.2.:	Indicatoren voor structurering van het dagelijks bestaan	179
XI.3.:	Oorzakelijkheid en geldigheid van de gevonden samenhangen	180
XI.4.:	Enkele beleidsoverwegingen	183
Summary		188
Literatuur		197
Bijlage I: tabellen		I
Bijlage II: logitanalyse		XVII
Bijlage III: vragenlijst		XVIII
Dankwoord		XLV
Curriculum Vitae		XLVII

DEEL I: PROBLEEMSTELLINGEN, THEORIE EN HYPOTHESEN

INLEIDING

Het gebruik van alcoholhoudende drank behoort in onze samenleving tot de alledaagse gedragsmogelijkheden die nauwelijks of niet tegenover anderen gerechtvaardigd hoeven te worden. Volwassen individuen kunnen een in eerste instantie vanzelfsprekend recht laten gelden op het gebruik van alcoholhoudende drank. Dat wil zeggen een stof die gedrags- en bewustzijnsveranderende werking heeft. Een stof ook die op velerlei wijze schadelijk kan zijn voor een geordend verloop van sociale processen; onder andere door schade aan de gezondheid, verslechterde relaties, ongelukken, agressie, e.d. Op zijn minst kan gesteld worden dat er sprake is van een spanningsveld tussen enerzijds een vanzelfsprekend recht van individuen om alcoholische drank te gebruiken en anderzijds de schadelijke gevolgen voor individu en samenleving die uit dit gebruik kunnen voortvloeien. Dit spanningsveld moet onontkoombaar worden geacht voorzover en voorzolang drankgebruik tot de legitieme gedragsmogelijkheden behoort. Anders gezegd: vanuit het nivo van de samenleving gezien, is het onmogelijk een konsumptienivo aan te geven waarbij geen schadelijke gevolgen van drankgebruik voor individu of samenleving optreden. (Bruun, e.a., 1975; de Lint 1976, Frankel, Whitehead, 1981).

In deze studie zal alcoholgebruik vanuit een sociologische optiek worden beschreven. Centraal staan twee onderling nauw verwante aspecten van drankgebruik als sociaal verschijnsel: enerzijds de manier waarop in een samenleving drankgebruik tot de vanzelfsprekende gedragsmogelijkheden behoort, anderzijds de sociale processen waardoor alcoholgebruik een verschijnsel wordt dat negatieve reacties oproept bij de sociale omgeving of bij de drinker zelf. Kortom, het proces van gangbaar tot problematisch drankgebruik vormt het hoofdthema van deze studie.

Bij de beantwoording van de probleemstellingen die binnen dit thema worden ontwikkeld, zullen gegevens gebruikt worden van twee vrijwel identieke surveys naar probleemdrinken in respectievelijk de provincie Limburg en de gemeente Rotterdam.

Over beide onderzoeken is reeds gepubliceerd. Onder andere

in drie rapporten (Garretsen, 1982, Knibbe 1982; Garretsen, Knibbe, 1983) en een dissertatie (Garretsen, 1983). De hier te presenteren studie onderscheidt zich in negatief opzicht van voorgaande publikaties door het feit dat de prevalentiebepaling van probleemdrinken niet centraal staat. In positief opzicht onderscheidt deze studie zich van eerder genoemde publikaties doordat systematies en diepgaander het thema van gangbaar tot problematies drankgebruik wordt uitgewerkt.

I Probleemstellingen

I.1. Enkele begrippen

Het begrip drankgebruik behoeft naar ik aanneem niet nader omschreven te worden. Gezien het feit dat de meeste Nederlanders regelmatig alcoholiese drank gebruiken of hebben gebruikt hoeft over drankgebruik, ook zonder formele definitie, geen misverstand te bestaan.

Tot de categorie alcoholgebruikers of "drinkers" worden hier diegenen gerekend die het laatste half jaar minstens één keer één (standaard) glas alcoholhoudende drank hebben gedronken. De categorie geheelonthouders is daarmee ook omschreven: het zijn diegenen die gedurende zes of meer maanden voorafgaand aan het interview geen alcoholhoudende drank hebben gekonsumeerd.

Binnen de sociologische traditie, kan het thema van gangbaar tot problematies drankgebruik gezien worden als een probleem van sociale controle.

Met een variant op de door Mok en de Jager (1978) als 'klassiek' bestempelde definitie van sociale controle zou ik dit begrip willen omschrijven als de in een samenleving te onderscheiden kulturele en structurele elementen en gedragingen die er toe bijdragen dat sociale processen ordelijk verlopen. Bezien vanuit het perspectief van sociale controle, zijn de volgende dimensies aan alcoholgebruik te onderscheiden:

- de wijze waarop het in een samenleving normaal geachte drankgebruik is ingericht,
- de kondities die leiden tot drankgebruik met nadelige gevolgen voor de drinker of voor zijn sociale omgeving,
- de kondities die ertoe bijdragen dat drankgebruik of de gevolgen ervan afkeuring in de sociale omgeving van de drinker oproepen of zorgen bij de drinker zelf.

Deze drie perspectieven liggen in elkaars verlengde en vullen elkaar aan. De kondities waaronder drankgebruik een maatschappelijk aanvaard verschijnsel is, worden beschreven vanuit het eerste perspectief. De factoren die samenhangen

met de effectiviteit van sociale controle, in de betekenis van het voorkómen van nadelige gevolgen, worden vanuit het tweede perspectief toegelicht. De kondities die ertoe bijdragen dat drankgebruik als drankmisbruik wordt gezien, worden vanuit het derde perspectief beschreven.

Met name vanuit het tweede perspectief, het voorkómen van schadelijke gevolgen, en het derde perspectief, het definiëren van drankgebruik als drankmisbruik, doet zich de vraag voor in hoeverre normatieve opvattingen over drankgebruik en 'alkoholisme' een belangrijk element van sociale controle zijn. Meer toegespitst moet ten eerste de vraag gesteld worden of er sociale normen zijn aan te wijzen die het drinkgedrag van individuen op effectieve wijze dusdanig beperken dat de kans op schadelijke gevolgen minimaal is. Ten tweede de vraag of er opvattingen over 'alkoholisme' zijn die bijdragen aan herkenning van schadelijk drankgebruik door de drinker zelf en door de sociale omgeving.

Deze vragen wil ik in dit hoofdstuk al stellen en globaal beantwoorden omdat het antwoord richtinggevend is voor de wijze waarop het thema wordt uitgewerkt. In de hiernavolgende paragraaf zal eerst precieser aangegeven worden op welke aspecten van de sociale controle van drankgebruik ik me zal richten. Daarna zal ingegaan worden op de normatieve opvattingen.

In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk zullen de probleemstellingen worden geformuleerd.

I.2. Drankgebruik en sociale controle: een nadere omschrijving

In deze studie zullen niet alle aspecten van de sociale controle van drankgebruik aan de orde gesteld worden. Zo wordt de bijdrage van de gezondheidszorg aan het voorkómen, herkennen of behandelen van nadelige gevolgen van drankgebruik hier niet besproken (Wilkins, 1974; Edwards e.a., 1973; Knibbe, 1982; Knibbe en Meyers 1983).

Ook op het aandeel van het justitiëel apparaat in het voorkómen of beperken van schadelijke gevolgen van drankgebruik (Edwards e.a., 1973; Casselman, 1980; Knibbe en Meyers, 1983), wordt niet ingegaan. Eveneens buiten beschouwing blijft het aandeel dat de overheid heeft in de sociale kon-

trole van drankgebruik door konsumptiebeperkende maatregelen als accijnsen, openingstijden van café's, vergunningenstelsel, leeftijdsgrenzen, e.d. (Popham e.a. 1976; Garretsen, Knibbe, 1983).

Hoe belangrijk deze vormen van sociale controle ook geacht kunnen worden, ze geven weinig of geen inzicht in de wijze waarop drankgebruik van een vanzelfsprekend recht tot een omstreden gewoonte wordt. Konsentrasië op de drinker en relevante anderen uit zijn leefomgeving laat toe precieser te beschrijven hoe drankgebruik tot een probleem wordt.

De konsentrasië op dit aspekt van sociale controle kan, behalve met wetenschappelijke redenen, ook met meer praktische redenen worden gemotiveerd. Uit onderzoek van Hingson e.a. (1980,1982) en Mulford (1977) blijkt dat één van de voornaamste impulsen om het drinkgedrag te veranderen -met of zonder professionele hulp- is dat het drankgebruik door mensen in de direkte omgeving -partner, vrienden, kollega's e.d.- als probleem wordt ervaren. Derhalve moet aan de sociale controle zoals die in de direkte omgeving van de drinker verankerd ligt, een belangrijke rol worden toegekend in het voorkómen of herkennen van schadelijke vormen van drankgebruik en in de motivatie om het drinkgedrag te veranderen.

I.3. Normatieve opvattingen

In deze paragraaf zal antwoord gezocht worden op de vraag of normatieve opvattingen van de drinker en van mensen in zijn omgeving een belangrijk element van sociale controle zijn. De in een samenleving heersende opvattingen over alcoholgebruik worden in hoge mate gekenmerkt door ambivalentie (Philipsen 1980, Philipsen e.a., 1983, 1984). Deze ambivalentie tegenover drankgebruik is zowel structureel als cultureel verankerd. Structureel omdat bijvoorbeeld enerzijds de rijksoverheid drankgebruik toelaat en er fors aan verdient (Tempel, 1977), anderzijds diezelfde rijksoverheid van mening is dat initiatieven om de schadelijke gevolgen van drankgebruik te beperken wenselijk zijn (Garretsen en Knibbe, 1983). Cultureel omdat er diskrepantie is tussen drinkgedrag enerzijds en opvattingen over drankgebruik anderzijds.

Bijzonder goed laat dit laatste zich illustreren met het

gegeven dat in Limburg 79% en in Rotterdam 83% van de respondenten van mening is dat alcoholgebruik meer kwaad dan goed doet. En dat terwijl verreweg de meerderheid van deze respondenten zelf regelmatig drinkt.

Deze structureel en cultureel verankerde ambivalentie geeft de kontekst aan waarin de vraag of normatieve opvattingen over drankgebruik bijdragen aan het voorkomen of herkennen van schadelijk drankgebruik gesteld moet worden. Immers, gegeven de mate waarin ook drinkers vinden dat drankgebruik meer kwaad dan goed doet, kan verwacht worden dat er mechanismen zijn waardoor drinkers het eigen drinkgedrag als onschuldig kunnen blijven beschouwen.

Eén van deze mechanismen is de vanzelfsprekendheid waarmee drankgebruik is omgeven, waardoor drinkgedrag (te onderscheiden van de gevolgen van drankgebruik) aan normering wordt onttrokken. Gadourek (1963) merkte al op dat het al dan niet drinken nauwelijks aan normatieve verwachtingen onderhevig is. Recenter komt Schippers (1981) tot de konklusie dat 'drinknormen bepalen waar en wanneer men drinkt, nauwelijks of niet echter hoeveel men drinkt'. Ik heb mijn twijfels of er sprake is van algemeen geldende normatieve verwachtingen over waar en wanneer men drinkt, ik ben het echter eens met het belangrijkste onderdeel van Schippers konklusie: ten aanzien van de hoeveelheden die men per keer drinkt bestaan er nauwelijks normatieve opvattingen.

In de onderzoeksgegevens van Limburg en Rotterdam komt dat op een verrassende wijze naar voren. Er zijn in deze onderzoeken vragen gesteld aan de respondent bij hoeveel glazen de partner of beste vriend(in) zou vinden dat de respondent teveel zou drinken op respectievelijk een doordeweekse en een weekenddag.

Een zeer hoge percentage van de respondenten met partner -te weten 42% in Limburg en 44% in Rotterdam- weet in het geheel geen antwoord te geven op de vraag wanneer hun partner zou vinden dat ze teveel zouden drinken op een doordeweekse dag. Een nog hoger percentage van alle respondenten -respectievelijk 73% en 71% in Limburg en Rotterdam- kan geen antwoord geven op de vraag bij hoeveel glazen hun beste vriend(in) zou vinden dat ze teveel drinken op een weekenddag. Er bestaan met andere woorden nauwelijks gedeelde normatieve opvattingen over de hoeveelheden drank die men op een doordeweekse of weekenddag mag drinken. Het ontbreken van deze

normatieve verwachtingen kan als eerste argument aangevoerd worden om geen grote waarde te hechten aan normen als element waarmee schadelijk drankgebruik wordt voorkomen.

Nu stelt Schippers ook, o.a. in navolging van Gadourek, dat 'drinknormen sterk verbiedend zijn met betrekking tot de schadelijke fysieke, materiële en sociale gevolgen van alcoholgebruik'. En inderdaad, vergelijking van de gegevens van Limburg en Rotterdam uit 1981 met gegevens van Gadourek uit 1958, lijken er op te duiden dat gevolgen van drankgebruik in 1958 en 1981 in even sterke mate afkeuring oproepen. Zo antwoordde in 1958 98% van de respondenten uit de landelijke steekproef van Gadourek dat ze het 'erg zouden vinden als een familielid iedere week dronken zou zijn' Anno 1981 is nog steeds 95% van de bevolking in Limburg en Rotterdam dezelfde mening toegedaan (Garretsen, Knibbe 1983). Toch zijn er goede redenen om te twifelen aan de effectiviteit van deze norm wat betreft het voorkomen van dronkenschap. Tussen 1958 en 1981 is de consumptie per hoofd van de bevolking in Nederland meer dan verdrievoudigd. Deze stijging van de gemiddelde consumptie kan zelfs niet voor een klein deel worden toegeschreven aan een afname in die periode van het percentage geheelonthouders. Integendeel het percentage geheelonthouders is bij mannen stabiel; bij vrouwen is er zelfs sprake van een significante toename van het percentage geheelonthouders tussen 1958 en 1970 (van Reek, e.a. 1983, Philipsen e.a., 1983). Dit betekent dat de consumptie per hoofd van de drinkende bevolking in deze periode fors is toegenomen.

Nu is herhaaldelijk bevestigd dat er een sterk verband is tussen de gemiddelde consumptie per hoofd van de bevolking en het aantal excessieve drinkers, meestal gedefinieerd als mensen die 8 of meer glazen gemiddeld per dag drinken (Ledermann, 1964; de Lint, Schmidt, 1968, Bruun e.a., 1975), en Nederland is hier geen uitzondering op (Knibbe, 1984). Dit betekent dat het aantal drinkers dat regelmatig dronken is, tussen 1958 en 1981 meer dan verdrievoudigd is. En dit ondanks de in 1958 en 1981 nagenoeg even sterk negatieve waardering van dronkenschap. Als tweede argument om niet teveel waarde te hechten aan normen als element van sociale controle kan dan ook aangevoerd worden dat zelfs sterk gedeelde en stabiele normen nauwelijks of niet bijdragen aan het voorkomen van regelmatige dronkenschap dan wel aan de beperking van de groep die regelmatig dronken is.

Nu kan men zich afvragen of dan niet minstens wat betreft het expliciet en nadrukkelijk herkennen van drankmisbruik als alcoholisme konkrete en gedeelde opvattingen bestaan in een bevolking. Ook hierop moet het antwoord naar mijn mening ontkennend zijn. Het valt integendeel juist op dat zelfs verschijnselen die duidelijk wijzen op excessief en risicovol drankgebruik -bijvoorbeeld twee maal per week een kater, drank nodig om verdriet te vergeten, ruzie met familie over drinken- door slechts een minderheid van de bevolking in Limburg en Rotterdam gezien worden als tekenen van alcoholisme (Garretsen, Knibbe 1983).

Antons en Schulz (1976) komen op grond van soortgelijke bevindingen dan ook tot een op het eerste oog verrassende, echter plausibele konklusie. Zij stellen dat de opvattingen over alcoholisme niet gezien moeten worden als een element dat als functie heeft drankmisbruik te herkennen, maar integendeel dat '... die Starke Distanz zum Alkoholikerbild, das weit ausserhalb des eigenen Selbstbildes und Lebensstiles liegt, Permissivität im eigenen Trinkverhalten unterstützt.....'. Een derde argument om aan normatieve opvattingen geen grote rol toe te kennen als element van sociale controle is derhalve dat de opvattingen over alcoholisme in een samenleving, eerder begrepen moeten worden als rechtvaardiging van de gangbare vormen van drankgebruik, dan als bijdrage aan herkenning van excessief drankgebruik als schadelijk voor individu en/of samenleving.

De genoemde argumenten zijn de reden waarom in deze studie verder geen aandacht gegeven wordt aan normatieve opvattingen. Voorgaande wil echter niet zeggen dat ik van mening ben dat uitgesloten kan worden dat normatieve opvattingen een bijdrage leveren aan het voorkomen of herkennen van drankmisbruik. Wel ben ik van mening dat onderzoek naar normen of opvattingen over alcoholisme anders opgezet dient te worden dan nu veelal gebeurt om dit te kunnen aantonen.

Zo zou ondermeer nagegaan moeten worden welke relevante anderen de meeste invloed hebben op de grenzen die het individu zelf stelt aan zijn drankgebruik (Biddle, e.a. 1980), en wat de relatie is tussen de opvattingen van het individu over toelaatbare hoeveelheden en zijn feitelijk drinkgedrag in verschillende drinksituaties (Bruun, 1959; Skog, 1979). Ook de gedrags- en persoonlijkheidskenmerken die men aan 'alcoholisten' toeschrijft zouden onderzocht moeten worden (Mc.Kirnan, 1977,1978).

I.4. Probleemstellingen

De konklusie van voorgaande paragraaf kan ook als volgt worden geformuleerd: een meerderheid van de bevolking is van mening dat alcoholiese drank meer kwaad dan goed doet, enigszins konkrete en adekwate opvattingen over drankmisbruik zijn er echter niet of nauwelijks.

Naar mijn mening is de daarmee gepaard gaande onduidelijkheid of onenigheid in een samenleving over de grens tussen drankgebruik en drankmisbruik niet op te heffen.

De verantwoordelijkheid voor drankgebruik wordt namelijk in de eerste plaats door de sociale omgeving aan de individuele drinker zelf toegekend. Anders gezegd: de individuele drinker heeft tot op grote hoogte het recht om bemoeienis van anderen met zijn drinken af te wijzen. In het verlengde hiervan moeten de normatieve opvattingen van drinkers meer gezien worden als rechtvaardiging van hun drinkgedrag, dan dat deze opvattingen het drinkgedrag beperken. Van hieruit bezien treft het dan ook niet als verrassend dat er een sterke negatieve samenhang is tussen de bereidheid symptomen van excessief drankgebruik als tekenen van alcoholisme te zien en het konsumptienivo (Knibbe 1982; Garretsen 1983).

Toch is er een punt waar de sociale omgeving van de drinker het recht neemt om het drankgebruik af te wijzen. Daarbij wordt het feit dat nadelige gevolgen van drankgebruik een belangrijke rol spelen bij de afkeuring ervan, niet door mij bestreden. Wel wil ik er een vraag aan toevoegen, namelijk, of er kondities aan te wijzen zijn waaronder bij overeenkomstige mate van nadelige gevolgen de kans op afkeuring van drankgebruik verschilt.

Het onder andere uit uitspraken van Gadourek en Schippers te destilleren model waarmee afkeuring van drankgebruik wordt verklaard kan, sterk vereenvoudigd, als volgt weergegeven worden:

De pijn die naar konsumptienivo wijst, staat voor de verscheidenheid aan factoren die geïnterpreteerd kunnen worden als consumptiebevorderend.

Naar mijn mening geeft dit model slechts een beperkt beeld van de ontwikkeling van drankgebruik als vanzelfsprekende gewoonte tot een sociaal probleem. In navolging van Philipson (1976) ben ik van mening dat nadelige gevolgen van drankgebruik op zich niet tot afkeuring hoeven te leiden. Worden nadelige gevolgen van drankgebruik echter door anderen gezien als oorzaak van een niet of onvolledig nakomen van belangrijk geachte sociale verplichtingen, dan zal er zeker afkeuring optreden. Een voorbeeld ter illustratie: bij iemand die twee maal per week dronken thuis komt, echter zijn werk normaal doet, huis en tuin op orde houdt, en geen financiële problemen heeft, acht ik de kans dat het drankgebruik afgekeurd wordt geringer dan bij iemand die twee maal per week dronken is en geen baan (meer) heeft, financiële problemen heeft en huis en haard verwaarloost.

Vanuit deze omschrijving van het punt waarop in een samenleving drankgebruik als probleem gezien gaat worden, dringt zich nog een andere tekortkoming op van het aan Gadourek en Schippers toegeschreven schema. De kans namelijk, dat gevolgen van drankgebruik geassocieerd worden met een niet of onvolledig nakomen van sociale verplichtingen, kan naar ik aanneem, ook beïnvloed worden door de mate waarin de gevolgen van drankgebruik opvallen. Opvallen in twee betekenissen: Ten eerste kan gesteld worden dat dronkenschap, kater, tremors, black-outs duidelijker herkenbaar in relatie staan met dronkenschap dan bijvoorbeeld levercirrose, slokdarmkanker, maagzweren. Ten tweede, en dat zal hier een belangrijkere rol spelen, opvallend in de betekenis dat het veel vaker voorkomt dan normaal wordt geacht in de betreffende populatie. Om het laatste weer met een voorbeeld te illustreren: In kringen waar iedere weekenddag gemiddeld zo'n 6 glazen gedronken wordt, kan het vrij gemakkelijk als onbetekend incident worden afgedaan als men 1 of 2 keer per maand dronken thuiskomt. Echter in kringen waar bijna alleen bij bijzondere gelegenheden als verjaardagen, familiefeestjes e.d. wordt gedronken, zal iemand die langere tijd minstens 1 maal per maand dronken is opvallen.

Dit houdt in dat het in een samenleving of subpopulatie normaal geachte drankgebruik zowel de kans op het voorkomen van nadelige gevolgen beïnvloedt als de kans op afkeuring van drankgebruik.

Een adekwate beschrijving van het proces waarin drankgebruik van een geaksepteerde gewoonte tot een probleem wordt, vereist mijns inziens dan ook dat ingegaan wordt op de onderscheiden vormen van normaal drankgebruik en op de factoren die samenhangen met verschillen in 'normaal drankgebruik'. Het voorgaande samenvattend, kunnen de belangrijkste momenten in het proces waarin drankgebruik tot een probleem wordt, als volgt in schema gebracht worden:

Dit schema is niet alleen uitgebreider omdat de variabele 'gangbaar drinkpatroon' (hiervoor steeds genoemd 'normaal geacht drankgebruik') er in is opgenomen. Het is vooral uitgebreider omdat ten aanzien van ieder van de punten in het proces die de overgang van drankgebruik als vanzelfsprekend verschijnsel naar problematies verschijnsel markeren, de vraag gesteld wordt welke factoren daarop van invloed zijn. Uit dit schema vloeien dan ook de probleemstellingen voort die hier behandeld zullen worden:

- I. Welke gangbare drinkpatronen zijn er in Limburg en Rotterdam te onderscheiden?
- II. Zijn er verschillen tussen subpopulaties in de mate waarin één van de te onderscheiden drinkpatronen dominant is?
- III. Welke kondities en factoren -anders dan die welke samenhangen met verschillen in gangbaar drinkpatroon- beïnvloeden de kans dat het drankgebruik geïntensiveerd wordt?
- IV. Welke andere variabelen dan konsumptienivo beïnvloeden de kans dat drankgebruik gepaard gaat met schadelijk te achten gevolgen?
- V. Welke andere factoren dan het optreden van schadelijk te achten gevolgen van drankgebruik, beïnvloeden de kans dat drankgebruik negatieve reacties uit de omgeving oproept en/of zorgen bij de drinker zelf?

In deze serie probleemstellingen zit impliciet een opeenvolging in de tijd: men leert te drinken volgens een bepaald drinkpatroon; bepaalde kondities leiden tot dusdanige intensivering van drankgebruik dat er nadelige gevolgen optreden, die mogelijkwerwijs afkeuring van het drankgebruik oproepen. Ideaal zou zijn als deze vragen met gegevens uit een prospectief opgezet onderzoek beantwoord konden worden. Er wordt hier echter gewerkt met gegevens die op één tijdstip zijn verzameld. Er kunnen derhalve alleen korrelaties worden gepresenteerd, waarvoor aannemelijk gemaakt zal moeten worden dat deze zijn te interpreteren als oorzakelijke verbanden. Ten aanzien van de relaties tussen gangbaar drinkpatroon, intensivering van drankgebruik, gevolgen en afkeuring lijkt het me overbodig om uitgebreid te argumenteren waarom het waarschijnlijker is dat bv. het konsumptienivo van invloed is op gevolgen in plaats van andersom. Weliswaar moet bij verslavende stoffen altijd rekening gehouden worden met circulaire kausaliteit (van Dijk, 1976). Echter in het geval dat bv. onthoudingsverschijnselen leiden tot excessief drankgebruik, is de primaire oorzaak toch het konsumptienivo.

Anders is het gesteld met de variabelen die respektievelijk gangbaar drinkpatroon, konsumptienivo, gevolgen van drankgebruik en afkeuring beïnvloeden. Voor deze variabelen zal, o.a. door de theoretiese uitgangspunten aan te geven, aannemelijk gemaakt moeten worden dat gevonden samenhangen geïnterpreteerd mogen worden als oorzakelijke samenhangen. In de hiernavolgende hoofdstukken II, III en IV zullen dan ook de theoretiese uitgangspunten en in het verlengde daarvan de hypothesen geformuleerd worden.

De opzet van deze studie -probleemstellingen, theorie, hypothesen, toetsing- kan de indruk wekken dat er op empiries en theoreties gebied een traditie bestaat van waaruit éénduidig is af te leiden welke factoren van invloed zijn op het proces waarin gangbaar drankgebruik tot een probleem wordt dat afkeuring oproept. Deze indruk is onjuist. Ten aanzien van drie probleemstellingen -die betreffende gangbaar drinkpatroon, nadelige gevolgen en afkeuring- is nauwelijks of geen gedragswetenschappelijke literatuur voorhanden. Dit is geen reden geweest om af te zien van theorievorming en het afleiden van hypothesen. Het is wél de aanleiding om in de analyse, voorzover relevant en mogelijk, verder te gaan dan de toetsing van de hypothesen op zich vereist. Dit geldt met

name de hypothesen over de invloed van structurering van het dagelijks bestaan op respektievelijk konsumptienivo, nadelige gevolgen en afkeuring van drankgebruik. Bij deze verdergaande analyses heeft deze studie een meer explorerend dan toetsend karakter.

II Gangbare drinkpatronen

In dit hoofdstuk komen de eerste twee probleemstellingen aan de orde. Dit zal gebeuren door de gedragskategorie waarin alcoholgebruik thuishoort aan te geven en te beredeneren waarom verwacht wordt dat de verscheidenheid aan individueel drinkgedrag zich laat beschrijven in enkele gangbare drinkpatronen (eerste probleemstelling). Tevens zal in dit hoofdstuk een antwoord gezocht worden op de vraag welke groeperingen mogelijkwerwijs verschillen in drinkpatroon (tweede probleemstelling).

Bij de behandeling van de eerste twee probleemstellingen zal de theorie beschreven worden die in deze studie de selectie van factoren bepaalt die van invloed geacht worden op verschillen in gangbaar drinkpatroon. Deze theorie is ook de leidraad in de volgende hoofdstukken, waarin de factoren die van invloed kunnen zijn op achtereenvolgens intensivering van drankgebruik, nadelige gevolgen van drankgebruik en zorgen over of afkeuring van drankgebruik worden besproken.

II.1. Drankgebruik als gewoonte, drinkpatronen

De gedragskategorie waartoe Gadourek drankgebruik (1963) rekent -die van de gewoonten- is nog steeds geldig. Hij omschrijft gewoonten als: 'een elementaire structuur van het kollektieve gedrag, die de enkeling van de samenleving op een haast onbewuste wijze overneemt, in zijn persoonlijkheidsstructuur opneemt en in niet al te lange intervallen in zijn handelingen en verrichtingen manifesteert' (Gadourek, 1963, p. 37).

Daarmee zijn gewoonten onderscheiden van andere gedragskategorieën zoals

- individuele eigenaardigheden, ook al worden die dagelijks herhaald
- incidentele en/of buiten het alledaagse leven vallende gedragswijzen, ook al zijn ze kollektief (folklore, tradities)
- tijdelijke (vaak modieuze) gedragswijzen ook al zijn ze kollektief en maken ze voor een bepaalde periode deel uit van het dagelijks leven (rages)

- rolgedrag, dat, ook al is het regelmatig en maatschappelijk bepaald, niet als een elementaire structuur van het kollektieve gedrag beschouwd mag worden volgens Gadourek

Het in de eerste twee probleemstellingen gebruikte begrip "gangbaar drinkpatroon" kan worden opgevat als een specificatie van het begrip gewoonte.

Een formele omschrijving van gangbaar drinkpatroon is: een vorm van drankgebruik, bij grote delen van de drinkende bevolking aan te treffen, die gekenmerkt wordt door een specifieke samenhang tussen onderscheiden aspecten van het drinkgedrag.

Relevante aspecten van drinkgedrag zijn onder andere de consumptie per keer, de frekwentie waarmee wordt gedronken, de situaties waar meestal wordt gedronken (bv. café of thuis), de soort drank die wordt gedronken.

Het begrip gangbaar drinkpatroon, in de hier aangehouden omschrijving verschilt overigens essentieel van door andere onderzoekers gebruikte typologieën van drinkers (Strauss, Bacon, 1953; Cahalan, e.a. 1969; Robinson, 1976; Sijlbing, 1978; Schippers, 1981; Fitzgerald en Mulford, 1981; Garretsen, 1983) Deze onderzoekers hanteren een zogeheten 'quantity-frequency-index', waarmee drinkers in feite grotendeels geordend worden naar consumptienivo. Grotendeels, omdat zoals Skog (1981) aantoont drinkers met een zelfde totale consumptie aan alcohol toch in verschillende categorieën van de door deze onderzoekers gehanteerde indexen geplaatst kunnen worden.

Het essentiële onderscheid tussen de door deze onderzoekers gehanteerde typologieën van drinkers en het begrip gangbaar drinkpatroon is dat bij gangbare drinkpatronen verschillen in consumptienivo niet bij voorbaat tot de definiërende kenmerken gerekend worden. Vanzelfsprekend kunnen deze verschillen er zijn maar, om een voorbeeld te geven, eenzelfde consumptienivo van 20 glazen per week kan op twee geheel verschillende drinkpatronen wijzen: ieder dag van de week bijna drie glazen, of twee weekenddagen gemiddeld 10 glazen en op doordeweekse dagen niets.

Het begrip gangbaar drinkpatroon veronderstelt dat de verschillen tussen individuen wat betreft drinkgedrag niet zo groot zijn dat een meer samenvattende beschrijving in één of

meer gangbare drinkpatronen onmogelijk wordt.

Voor één aspekt van het drankgebruik, namelijk konsumptienivo, kan op grond van onderzoeksgegevens bevestigd worden dat er een vrij grote uniformiteit is. Het blijkt namelijk dat in verschillende samenlevingen de verdeling van drinkers naar konsumptienivo verloopt volgens een kurve met slechts één piek (zogeneten unimodale kurve) en dat deze kurve steil omhoog gaat naar de top om vervolgens ook vrij snel te dalen (Ledermann, 1956; de Lint, Schmidt, 1968; Bruun, e.a. 1975; Schmidt 1977). De snelle stijging en daling betekent dat twee derde van de bevolking evenveel of slechts weinig meer of minder drinkt dan het gemiddelde konsumptienivo in de betreffende bevolking. (Skog, 1983)

Ook al betreft het slechts één aspekt van het drankgebruik, toch is het opmerkelijk dat bij een gedragselement als drankgebruik, waar het individu een zo grote vrijheid heeft om bemoeienis van anderen af te wijzen, door een zo grote uniformiteit wordt gekenmerkt.

De verklaring voor deze uniformiteit in konsumptienivo, een uniformiteit die naar ik verwacht ook voor andere aspecten van drankgebruik zal gelden, moet gezocht worden in de wijze waarop de enkeling 'op haast onbewuste wijze' de gewoonte van drankgebruik overneemt.

Ledermann (1956) typeert dit proces als 'besmetting'. Kort gezegd stelt hij dat als individuen zich werkelijk vrij zouden gedragen, de verdeling van drinkers over opeenvolgende konsumptienivo's volgens een Gauss normaalverdeling zou verlopen. Aangezien er sprake is van een steilere verdeling met een lange uitloper naar rechts -aangenomen wordt dat een log-normaal-kurve de verdeling van konsumptie adequaat zou beschrijven (Ledermann, 1956, Bruun e.a., 1975, Skog, 1982, 1983) -moeten er sociale krachten aan het werk zijn, voornamelijk in de sfeer van onbedoelde maar toch sterke wederzijdse beïnvloeding, die tot deze uniformiteit in konsumptienivo leiden.

Skog (1980) laat zien dat het proces in termen van sociale interactie beschreven kan worden. Sterk vereenvoudigd, impliceert de redenering van Skog dat mensen zelden alleen drinken en dat in groepen de hoeveelheid die een individu drinkt sterk beïnvloed wordt door de hoeveelheid die anderen drinken. Deze wederzijdse beïnvloeding verloopt volgens bepaalde regels. Rondjes geven is een heel concreet voorbeeld van een gedragsregel die tot een grote uniformiteit in kon-

sumptienivo leidt. Twee meer algemene regels die Bruun (1959) op grond van een observatiestudie formuleert, leiden ook tot uniformiteit in konsumptienivo:

- "A member of the group is forbidden to drink less than the other members";
- "A member of the group is permitted to drink more than the other members"

In groepsexperimenten is o.a. aangetoond dat de hoeveelheden die proefpersonen drinken sterk afhankelijk zijn van de hoeveelheden die anderen (waaronder vooraf geïnstrueerde medewerkers aan het experiment) drinken (Caudill en Marlatt, 1975; Reid, 1978, De Ricco en Garlington 1977). Echter ook als er geen vooraf geïnstrueerde deelnemers bij een drink-situatie aanwezig zijn, blijken deelnemers van groepen slechts weinig te verschillen in konsumptienivo (Bruun, 1959, Cutler, Storm, 1975).

Het hiervoor aangeduide sociale proces geeft een naar mijn mening goede beschrijving hoe in drinksituaties een zekere uniformiteit tussen deelnemers tot stand komt wat betreft te drinken hoeveelheden. De vraag is echter of de deelname aan de grote verscheidenheid aan drinksituaties (b.v. thuis bij het eten, bij vrienden, café, receptie, feestjes etc.) door een even grote uniformiteit wordt gekenmerkt. Skog (1980) lijkt impliciet de mogelijkheid open te houden dat er ten aanzien van konsumptienivo - en dat is een variabele die samengesteld is uit de frekwentie van drankgebruik (i.c. deelname aan drinksituaties) en de hoeveelheid die per keer wordt gedronken- in een samenleving stabiele verschillen bestaan tussen groeperingen.

Hij stelt namelijk dat in het netwerk een sterke wederzijdse beïnvloeding is, zowel wat betreft de situaties waarin het normaal is te drinken als wat betreft de hoeveelheden die in deze situatie worden gedronken. In een samenleving kunnen netwerken echter meer of minder onafhankelijk van elkaar zijn, waardoor er stabiele verschillen tussen sociale groeperingen kunnen ontstaan in o.a. de hoeveelheid die per keer wordt gedronken en/of de situaties waarin wordt gedronken. Voorzover het bestaan van netwerken die verschillen in drinkpatroon afgeleid kan worden uit stabiele verschillen in konsumptienivo, kan voor Nederland verwezen worden naar twee artikelen (Philipsen e.a., 1983; van Reek e.a. 1983) waarin aangetoond wordt, dat tussen 1958 en 1981 er stabiele ver-

schillen zijn in konsumptienivo naar geslacht, opleiding, en godsdienst.

De eerste hypothese is derhalve:

de verscheidenheid aan drinkgedrag van individuen kan samenvattend beschreven worden in enkele gangbare drinkpatronen.

Echter niet aangegeven kan worden hoe deze gangbare drinkpatronen er uit zien. Voor de wijze waarop verschillende aspecten van drinkgedrag als waar men drinkt, wanneer, hoeveel, met wie, zich samenvoegen tot een gangbaar drinkpatroon zijn, naar ik meen, geen algemene regels te geven.

Hier wordt derhalve verondersteld dat de wijze waarop de enkeling op "haast onbewuste wijze" drankgebruik als sociale gewoonte overneemt, geschiedt via het overnemen van één van de gangbare drinkpatronen.

Drinkpatronen bevatten, meer impliciet dan expliciet, aanwijzingen hoe drankgebruik in het geheel aan gedragsmogelijkheden een betekenisvolle plaats te geven. Deze aanwijzingen kunnen normatief genoemd worden omdat in een samenleving drankgebruik slechts dan als 'sociale gewoonte' ervaren kan worden voorzover het drinkgedrag is te plaatsen in de kontekst van één van de gangbare drinkpatronen. Een voorbeeld: het inruilen van het slaapmutsje voor een opkikkertje in de vorm van een glas jenever bij de ochtendkoffie zal niet of zelden als 'sociale gewoonte' worden gezien.

Is er hier nu sprake van een tegenstelling met eerdere uitspraken dat drankgebruik niet of nauwelijks genormeerd is? Naar mijn mening niet. Eerder had ik het over normen die het drinkgedrag dusdanig beperken dat de kans op nadelige gevolgen geminimaliseerd wordt. Hier heb ik het over aanwijzingen voor betekenisvol gebruik van alcoholiese drank. Aangenomen mag worden dat in het leven van alledag er een minder sterke preokkupatie is met het feit dat drankgebruik tot nadelige gevolgen kan leiden dan bv. bij onderzoekers naar drankgebruik. De in drinkpatronen impliciet aanwezige aanwijzingen voor drankgebruik geven de sociale kontekst van drankgebruik, en daarbinnen hebben individuen het recht bemoeienis van anderen af te wijzen. Het zijn geen aanwijzingen hoe men een verstandige, matige en tevreden drinker kan zijn. In Limburg bv. antwoordt 49% van de respondenten dat een man zoveel mag drinken op een feestje als hij zelf wil en 44% van de respondenten vindt hetzelfde ten aanzien van drankgebruik door vrouwen op een feestje. Tegenspraak zie ik

hier derhalve niet. Wel een spanningsveld, omdat de grens tussen het recht van het individu de bemoeienis van anderen af wijzen en het recht van anderen nadelige gevolgen van drankgebruik te veroordelen niet vast ligt. Dit spanningsveld is echter onophefbaar, en de konstatering ervan is in feite een andere manier om te zeggen dat drankgebruik, sociologies gezien, tot de riskante gewoonten gerekend moet worden.

De tweede probleemstelling -groeperingen die verschillen in drinkpatroon- betreft meer toegespitst de vraag of er behalve de brede verwachting de enkeling zijn drankgebruik volgens één van de gangbare drinkpatronen inricht, nog verdergaande verwachtingen zijn aangaande welk van de drinkpatronen het meest geschikt is.

De redenering van Skog volgend zou de tweede probleemstelling als volgt geformuleerd kunnen worden: zijn de netwerken die gekenmerkt worden door een relatief uniform drinkpatroon samengesteld uit individuen met overeenkomstige sociale kenmerken?

Of, vanuit het perspectief van het individu gesteld: volgt de enkeling wat betreft drinkpatroon die anderen na, met wie hij gemeenschappelijke sociale kenmerken heeft.

Men kan in antwoord op de vraag redeneren dat van het individu verwacht wordt dat hij één van deze drinkpatronen volgt. Verdergaande verwachtingen aangaande welke van de gangbare drinkpatronen wenselijk is, zijn echter niet aanwezig.

Deze redenering wordt hier niet gevolgd. Hier wordt er vanuit gegaan dat op twee manieren verdergaande verwachtingen kunnen (echter niet moeten) bestaan aangaande het specifieke drinkpatroon dat voor iemand 'normaal' wordt geacht:

- binnen en/of buiten een sociale groepering kunnen opvattingen bestaan over drinkpatronen die beslist niet passend worden geacht voor leden van de betreffende sociale groepering.

Bijvoorbeeld, gesteld dat cafébezoek in het weekend één van de gangbare drinkpatronen is, dan kunnen vele mannen en vrouwen van mening zijn dat deze vorm van drankgebruik niet passend ('fatsoenlijk') is voor oudere gehuwde vrouwen.

Er kunnen in een sociale groepering ook meer of minder sterk gedeelde opvattingen bestaan over het meest passende drinkpatroon.

Vanzelfsprekend kan de opvatting dat een bepaald drinkpatroon niet 'normaal' is heel goed samengaan met de opvatting dat een ander drinkpatroon passend wordt gevonden.

Het algemene antwoord op de vraag welke subpopulaties zullen verschillen in de mate waarin een bepaald gangbaar drinkpatroon voorkomt (probleemstelling II), is dat dit statusgroeperingen zullen zijn.

Daarmee is overigens niet gezegd dat tussen alle statusgroeperingen verschillen in gangbaar drinkpatroon zijn vast te stellen.

Het begrip statuskenmerken wordt hier gebruikt in de betekenis van aan het individu te onderscheiden kenmerken waarop het weinig of geen invloed heeft en die op enigerlei wijze sociaal gewaardeerd worden.

Voorbeelden van statuskenmerken zijn: geslacht, leeftijd, godsdienst, sociale klasse. Een aspekt van statuskenmerken dat in de sociale wetenschappen vaak benadrukt worden is dat enerzijds de enkeling weinig of geen invloed heeft op deze kenmerken, anderzijds de sociale waardering in een rangordening tot uitdrukking komt waardoor statuskenmerken zijn mogelijkheden en kansen in het sociale leven beïnvloeden. Ook hier zal aan dit aspekt niet voorbijgegaan worden. Echter in eerste instantie zullen we ons op een ander aspekt van statuskenmerken konsentreren.

Vanuit het individu bezien kan aan statuskenmerken een positieve funktie worden toegekend. Omdat deze kenmerken aan het individu zelf zijn gebonden, in afwijking bijvoorbeeld van een positie in een organisatie, impliceert een statuskenmerk ook een meer continue en met anderen gedeelde oriëntatie hoe zich te gedragen in wisselende sociale situaties. Met name in situaties waar geen of slechts in geringe mate expliciete sociale verplichtingen het handelen structureren -en daartoe behoort het overgrote deel van de drinksituaties- zal deze met anderen gedeelde oriëntatie zijn invloed doen gelden op de selektie van gedragingen. Voor een verdere uitwerking van deze gedachtengang, moet ik gebruik maken van een begrip waarvan Gadourek stelt dat het ongeschikt is om drankgebruik te verklaren: het rolbegrip. In de volgende paragraaf zullen de voornaamste begrippen van een roltheorie uiteengezet worden. Aan de hand van deze roltheorie zullen de onafhankelijke variabelen die van invloed worden geacht op gangbaar drinkpatroon, konsumptienivo, nadelige gevolgen en afkeuring van drankgebruik, worden geselekteerd.

II.2. Roltheorie: een nadere plaatsbepaling van drankgebruik

Het argument van Gadourek om drankgebruik niet tot het rolgedrag te rekenen, is dat drinkgedrag niet begrepen kan worden vanuit de maatschappelijke positie en daarmee verbonden rol -bv. leraar, politieagent, huisvrouw- die iemand inneemt. Wat betreft bovengenoemde voorbeelden kan daarmee ingestemd worden, echter in navolging van Gerhardt (1971) kan een onderscheid gemaakt worden tussen statusrollen, positierollen (daaronder vallen bovengenoemde voorbeelden) en situatierollen.

Philipsen (1976) heeft laten zien dat de beschrijving van drankgebruik vanuit deze roltheorie tot sociologies relevante inzichten leidt. Ook hier zal de roltheorie, met name die van Gerhardt, gebruikt worden om tot een theoretiese plaatsbepaling te komen van drankgebruik. Allereerst zullen de begrippen status-, positie- en situatierol nader omschreven worden. Daarna zal beschreven worden welke plaats drankgebruik in dit schema heeft.

II.2.1. Statusrollen

Statusrollen worden gevormd door de verwachtingen die anderen koesteren jegens iemand op grond van de statuskenmerken die hij/zij heeft. Statuskenmerken zijn al eerder omschreven als aan het individu te onderscheiden kenmerken waarop het weinig of geen invloed heeft en die op enigerlei wijze sociaal gewaardeerd worden. In de verwachtingen die tot een statusrol behoren kan een globaal onderscheid gemaakt worden tussen gedragsverwachtingen die in een statusgroep leven en de gedragsverwachting die leden van een andere statusgroepeling hebben. In eerste instantie beperk ik me tot de statusrolverwachtingen die relevant zijn binnen de statusgroepeling waartoe iemand behoort.

Omdat statuskenmerken aan het individu zelf gebonden zijn, kunnen statusrollen in principe in alle sociale situaties tot gelding gebracht worden, ook in situaties waar de interactie voor een groter of kleiner deel tot positie- of situatierollen te herleiden is. In bijvoorbeeld een werksituatie, zal de interactie grotendeels voortvloeien uit de

positierollen van de diverse deelnemers. Toch kunnen in de wijze waarop men met kollega's of superieuren omgaat elementen van de statusrol terug te vinden zijn.

In statusrollen ligt het aksent niet zozeer op nauwkeurig omschreven gedragsverwachtingen, maar meer op in de betreffende statusgroepering relevant geachte waarden. Waarden die in een verscheidenheid aan situaties en gedragingen tot uitdrukking gebracht kunnen worden. Voor het individu is de combinatie van met anderen gedeelde relevante waarden en de relatief grote individuele vrijheid daar gedragsmatig vorm aan te geven een belangrijk aspekt van statusrollen. Daardoor bieden statusrollen potentiëel de mogelijkheid een sociale identiteit te ontwikkelen, waarin verbondenheid met anderen en persoonlijke gedragskeuzes gekombineerd worden. Omdat bij de statusrol sprake is van een relatief grote vrijheid daaraan gedragsmatig vorm te geven, is minder nauwkeurig aan te geven wanneer bepaald gedrag sankties oproept. Toch zijn de vrijheden begrensd. Er zijn ten eerste de waarden waarover binnen de statusgroepering grote consensus bestaat. Is gedrag over langere tijd niet in overeenstemming met wat binnen de statusgroepering als statusrol wordt opgevat, dan is de basis voor een vanzelfsprekend elkaar aksepter en omgaan met elkaar weggevallen. Ten tweede kunnen andere statusgroeperingen dan waartoe men behoort, statusrolverwachtingen koesteren waaraan men zich moeilijk onttrekken kan.

Omdat statusrollen voor het individu middel zijn om zijn sociale identiteit tot uitdrukking te brengen, kan het oordeel dat deze niet adequaat uitgevoerd worden, verstrekkende konsekwenties hebben. Onder meer kan men bekend komen te staan als 'afwijkend' waardoor men in meer of mindere mate geïsoleerd raakt.

II.2.2. Positierollen

Positierollen bestaan uit normatieve verwachtingen gekoesterd op grond van de positie die iemand inneemt in een organisatie of institutie. Kenmerk van posities -en positierollen- is dat deze los gezien kunnen worden van de aktuele bekleder van de positie. Duidelijk is dat bij de positie van

direkteur, bankemployee, leraar, politieagent, voorzitter van een vereniging. Echter ook binnen het familieleven zijn posities en daaraan verbonden rolverwachtingen te onderscheiden die los staan van de aktuele bekleders: vader, moeder, kinderen, ooms, tantes, e.d.

Positierollen zijn, sterker dan bij statusrollen het geval is, te omschrijven in termen van inhoudelijke gedragsverwachtingen: van een diensthoofd bijvoorbeeld wordt verwacht dat hij taken goed verdeelt, de uitvoering bewaakt. Ook het tijdstip van uitvoering en de omgeving waar positierollen worden uitgevoerd zijn, vergeleken met statusrollen, beter aan te geven. Doordat positierollen nauwkeuriger zijn omschreven, maar ook omdat men voor het eigen funktioneren afhankelijk is van een adekwate vervulling door anderen van hun positierollen, zijn aan het niet nakomen van positierolverplichtingen veel direkter sankties verbonden.

Positierollen hebben vanuit het individu gezien de funktie van strukturering van het dagelijks leven. Positierollen bestaan grotendeels uit specifieke verplichtingen, die met zekere regelmaat nagekomen moeten worden. Daarmee is een groter of kleiner deel van de tijd met betekenisvolle activiteiten gevuld.

II.2.3. Situatierollen

Situatierollen worden gevormd door de normatieve verwachtingen van deelnemers aan situaties waarin doeleinden worden nagestreefd die in de betreffende situatie worden verwezenlijkt. Verkeer, feestjes, sportwedstrijden bezoeken, t.v. kijken, cafébezoek zijn voorbeelden hiervan en het gemeenschappelijke kenmerk is dat het op zichzelf staande situaties zijn, van een beperkte tijdsduur, waarin de situatierol het deelnemers mogelijk maakt zich adequaat te gedragen.

Situatierollen kunnen worden getypeerd naar de mate waarin deze specifiek of diffuus zijn (Gerhardt, 1971). Een specifieke situatierol als bijvoorbeeld verkeersdeelnemer, impliceert dat de uitvoering van de rol aan een specifieke omgeving is gebonden. Kenmerk van deze rollen is dat de gedragsregels veelal nauw omschreven zijn en er weinig of geen mogelijkheden zijn om elementen van de statusrol in deze situaties (ook) tot uitdrukking te brengen.

Een diffuse situatierol kan in een verscheidenheid van situaties tot gelding gebracht worden. Voorbeelden hiervan zijn: deelnemer aan een feestje, gastvrouw, cafébezoeker. De gedragsverwachtingen zijn minder scherp omschreven en in deze situatierol is het mogelijk om elementen van de statusrol tot uitdrukking te brengen.

II.3. Gangbare drinkpatronen en roltheorie

II.3.1. Statusrol en drinkpatroon

Gebruik van alcoholiese drank vormt geen onderdeel van de positierol. Integendeel, drankgebruik tijdens de uitvoering van positierollen wordt in de regel afgekeurd. In alledaagse termen: drinken tijdens het werk mag niet, alhoewel er ook op deze regel uitzonderingen zijn aan te wijzen, bijvoorbeeld kasteleins, disc-jockeys.

Evenzeer geldt dat drankgebruik voordat het werk gedaan is -i.c. voordat verplichtingen voorvloeiend uit posities die men inneemt vervuld zijn- in de regel afgekeurd wordt.

Vanuit de roltheorie kan verslaving beschreven worden als verdringing van positierollen door situatierollen die een direkte behoefte bevredigen (Philipson 1976). Zo bezien valt een huisvrouw die door bingo-spelen of dokterromannetjes lezen positierolverplichtingen als eten koken, de verzorging van kinderen verwaarloost, onder de verslaafden. De huisvrouw die zonder zichtbare noodzaak dag in dag uit blijft poetsen mag echter, sociologies gezien, niet tot de verslaafden worden gerekend.

Drankgebruik hoort thuis in situatierollen. De meeste situaties waarin een groter of kleiner deel van de bevolking drinkt -feestjes, bij het eten, 's avonds thuis, in het café, bij kennissen op bezoek, recepties, etc.- hebben gemeen dat er geen positierolverplichtingen gelden die het gedrag in de betreffende situatie bepalen. Het is bij het ontbreken van deze verplichtingen dat drankgebruik in principe tot de mogelijkheden gaat horen. Simpel gezegd: drankgebruik hoort thuis in de vrije tijd.

De selectie van situaties waarin men gewoon is te drinken, is echter een element van de statusrol.

Van de statusrol is gezegd dat het de enkeling een meer continue oriëntatie biedt in de wisselende sociale situaties waarin hij zich beweegt. Deze in de statusrol vervatte oriëntatie komt ook tot uitdrukking in aanwijzingen voor het individu hoe drankgebruik als een betekenisvol element in het geheel van zijn gedragsmogelijkheden is op te nemen. Deze aanwijzingen mogen rolverwachtingen genoemd worden, omdat het opvolgen van deze aanwijzingen mede bepaalt of anderen het drankgebruik van de enkeling als een sociale gewoonte kunnen zien. Een sociale gewoonte in twee opzichten:

- men deelt met anderen de betekenissen waarmee drankgebruik is omgeven. Om een paar voorbeelden te noemen: men deelt de mening dat drankgebruik in het bijzonder (of uitsluitend) geschikt is om bijzondere gebeurtenissen luister bij te zetten; of men deelt de mening dat een aperitief de overgang van werk naar huis vergemakkelijkt; of men deelt de mening dat in het weekend in het café men zich pas echt bevrijdt van alledaagse beslommeringen.
- de gedeelde opvattingen over situaties waarin men drankgebruik normaal acht, impliceren gedeelde opvattingen over de beperkte plaats die drankgebruik in het geheel aan gedragsmogelijkheden heeft. Anders gezegd: men deelt opvattingen in welke situaties drankgebruik niet vanzelfsprekend is, welke motieven om te drinken niet de juiste zijn.

Zich onttrekken aan deze in de statusrol gelegen aanwijzingen voor drankgebruik betekent dat men de verdenking op zich laadt niet tot de 'sociale' drinkers te horen. Anders gezegd als men bij de 'verkeerde' gelegenheden en met 'verkeerde' motieven drinkt, loopt men grote kans als potentiële alkoholist beschouwd te worden, zelfs al is het betreffende drankgebruik niet schadelijk.

Met het voorgaande is aangegeven waarom ik het 't meest waarschijnlijk acht dat statusgroeperingen zullen verschillen in gangbaar drinkpatroon. De roltheorie leent zich niet voor een verklaring hoe in een statusgroepering gedeelde opvattingen ontstaan over de wijze waarop drankgebruik als een betekenisvol element in het leefpatroon kan worden opgenomen. Noch geeft deze theorie uitsluitsel welke statusgroeperingen het meest waarschijnlijk zullen verschillen in gangbaar drinkpatroon. De vraag naar het ontstaan van ge-

deelde opvattingen over drankgebruik valt buiten het bestek van deze studie. De tweede vraag, welke statusgroeperingen zullen verschillen in gangbaar drinkpatroon, behoort wel in deze studie thuis en zal in de volgende paragraaf worden behandeld.

II.3.2. Statusgroeperingen die verschillen in gangbaar drinkpatroon

Afgaande op binnen- en buitenlands onderzoek (Gadourek, 1963; Sijlbing, 1978; Garretsen, 1982; Knibbe, 1982; Cartwright en Shaw 1978; Cahalan e.a. 1969; Fitzgerald e.a., 1979; Hauge, 1978, Philippsen e.a. 1983) wordt voor de volgende statuskenmerken het vaakst een verband gemeld met verschillende aspecten van drinkgedrag: geslacht, leeftijd, sociale klasse, godsdienst en etniese groepering. Uitgezonderd het voor Nederland in deze kontekst minder relevante statuskenmerk etniese groepering, kunnen verschillen in gangbaar drinkpatroon verwacht worden tussen statusgroeperingen gedefiniëerd door één of meer van bovengenoemde kenmerken.

Moeilijker wordt het om aan te geven welke statusgroeperingen nu konkreet zullen verschillen in gangbaar drinkpatroon.

Behalve het feit dat de drinkpatronen zelf nog niet beschreven zijn, spelen nog drie andere problemen een rol:

- Niet bekend is of er in de onderzoekspopulaties als geheel, of grote delen ervan onverschilligheid heerst aangaande de vraag welke van de gangbare drinkpatronen nu de meest passende is.
- Er is weinig bekend over de structurele en kulturele voorwaarden waaronder drankgebruik een dermate gewaardeerd gedragslement is, dat statusgroeperingen geneigd zijn een specifiek drinkpatroon als "stijlelement" aan hun statusrol toe te voegen.

Ik zou bv. niet met enige precisie kunnen aangeven onder welke voorwaarden een statusgroepering geneigd is bv. cafébezoek in het weekend of drankgebruik bij het avondeten te benadrukken als "stijlelement" in de statusrol. Er is weinig onderzoek gedaan naar de voorwaarden waaronder een negatief oordeel van anderen over een in een

bepaalde statusgroepering gewaardeerd drinkpatroon, leidt tot verandering van het betreffende drinkpatroon. Over dit probleem is echter iets meer te zeggen.

Beslissend moet hier worden geacht dat de afkeuring in de dagelijkse leefsituatie merkbaar is.

Een tweetal voorbeelden van gevallen waar wel negatieve oordelen over het huidige drinkpatroon bestaan zonder dat verwacht kan worden dat dit daadwerkelijk invloed heeft op het drinkpatroon zullen worden gegeven.

Door grote delen van de Noorse bevolking schijnt dagelijks drankgebruik als extravagant, zoal niet excessief, beschouwd te worden (Hauge, 1978). Toch vindt men dit drankgebruik vaak in de hogere klasse in Noorwegen en de afkeuring van voornamelijk mensen uit de midden- en lagere klasse weerhoudt ze niet om het als een gewaardeerd element van hun leefstijl te blijven zien.

Het tweede voorbeeld betreft het drinkpatroon dat gangbaar is bij jongeren in Limburg. Het drinkpatroon van jonge mannen in Limburg roept bij grote delen van de Limburgse bevolking verontrusting op (Knibbe, 1982), omdat het zo vaak leidt tot nadelige gevolgen. Gezien het feit dat een ruime meerderheid van de jongere mannen uit lagere en middenklasse en een grote minderheid van de jongere mannen uit de hogere klasse dit drinkpatroon volgen, kan echter niet gesteld worden, dat deze verontrusting veel invloed heeft op de mate waarin het betreffende drinkpatroon positief gewaardeerd wordt door jongeren.

Uit genoemde voorbeelden kan duidelijk worden dat als de afkeuring niet structureel in de leefsituatie van de betreffende statusgroepering is verankerd, deze afkeuring niet effectief is. Bij de hogere klasse in Noorwegen onttrekt de gezinssituatie zich aan observatie en daarmee aan directe afkeuring van lagere en middenklasse. Bij de jongeren mist de afkeuring effectiviteit omdat deze veelal in een overgangssituatie zitten waar het ouderlijk gezag aan geldingskracht verliest en het drankgebruik zich voor een groot deel buitenshuis, in café, disco e.d. afspeelt.

Bij de genoemde statuskenmerken (geslacht, leeftijd, sociale klasse en godsdienst) is er slechts één waarvan verwacht kan worden dat, zo er negatieve verwachtingen omtrent een drinkpatroon bestaan, deze ook daadwerkelijk van invloed zullen zijn: vrouw -zijn. Voor vrouwen zou het moeilijker kunnen zijn zich aan negatieve verwachtingen van mannen omtrent

drinkpatroon te onttrekken omdat, met name bij gehuwde vrouwen, de leefsituatie zich sterker dan bij mannen bepaalt tot de gezinssituatie. Mogelijk dat in deze bij vrouwen nog verschillen zijn naar sociale klasse. Zou het drankgebruik dezelfde trend volgen als het roken van sigaretten, dan is te verwachten dat vrouwen uit de hogere sociale klasse zich sterker onttrekken aan negatieve verwachtingen omtrent voor vrouwen normaal geacht drankgebruik (van Reek, 1983). Konkreet zou dit betekenen, dat in de hogere klasse het verschil tussen mannen en vrouwen in gangbaar drinkpatroon geringer is dan in de lagere en middenklasse.

Vatten we voorgaande in een hypothese samen dan luidt deze:

er zijn verschillen in drinkpatroon tussen statusgroeperingen gedefinieerd door een of meer van de statuskenmerken geslacht, leeftijd, sociale klasse en godsdienst.

Afgezien wordt van specificatie van deze hypothese wat betreft verschillen tussen mannen en vrouwen naar gelang sociale klasse. Bij de resultaten zal daar wel op terug worden gekomen.

Samenvatting

Drankgebruik kan in navolging van Gadourek tot de gedragscategorie der 'gewoonten' worden gerekend. Het begrip gangbaar drinkpatroon, te omschrijven als een vorm van drankgebruik, bij grote delen van de bevolking aan te treffen, die wordt gekenmerkt door een specifieke samenhang tussen verschillende aspecten van drinkgedrag, is een verdere toespitsing van het begrip gewoonte op drankgebruik.

Het begrip gangbaar drinkpatroon veronderstelt dat ondanks het ontbreken van gedeelde gedragsnormen aangaande drankgebruik, de individuele verscheidenheid aan drinkgedrag niet dusdanig groot is dat een meer samenvattende beschrijving in enkele drinkpatronen onmogelijk is.

Aanwijzingen dat er sprake is van een zekere uniformiteit in drinkgedrag kan ten aanzien van één aspect van drinkpatro-

nen, konsumptienivo, gevonden worden in de empiriese verdeling van drinkers naar konsumptienivo.

In verschillende samenlevingen en op diverse tijdstippen blijkt de unimodale kurve die deze verdeling beschrijft vrij steil te verlopen. Hieruit is onder andere af te leiden dat een grote meerderheid van de drinkers evenveel of slechts weinig meer of minder drinken dan de gemiddelde consumptie per hoofd van de bevolking in de betreffende populatie. Uit experimenteel en observationeel onderzoek blijkt dat in konkrete drinksituaties de participanten slechts weinig verschillen in de hoeveelheid alkoholhoudende drank die wordt gedronken.

Met betrekking tot drinkpatronen moet echter de vraag gesteld worden of ten aanzien van andere aspecten van drinkgedrag, waaronder de selektie van situaties waarin men gewoon is te te drinken (i.c. de frekwentie van drankgebruik), ook uniformiteit is te konstateren.

Skog doet de suggestie dat in een samenleving verschillende netwerken kunnen bestaan die zich onderscheiden wat betreft de situaties waarin men gewoon is te drinken en/of de hoeveelheden, soort drank e.d. die men gewoon is te drinken. In deze studie wordt als hypothese aangehouden:

de verscheidenheid aan drinkgedrag van individuen kan samenvattend beschreven worden in enkele gangbare drinkpatronen.

De tweede probleemstelling van dit hoofdstuk -groeperingen die verschillen in gangbaar drinkpatroon- is benaderd vanuit de roltheorie van Gerhart. Volgens deze theorie hoort drankgebruik thuis in situatierollen. Situatierollen zijn te omschrijven als de normatieve verwachtingen van deelnemers aan situaties, waarin doeleinden worden nagestreefd die in de betreffende situatie worden verwezenlijkt. Met de plaatsing van drankgebruik in situatierollen wordt ook een begrenzing van drankgebruik aangegeven. Algemeen gesproken kan worden gesteld dat situatierollen die een direkte behoefte bevredigen een adekwate uitvoering van (belangrijker geachte) positierollen niet in de weg mogen staan. Positierollen zijn te omschrijven als de normatieve verwachtingen gekoesterd op grond van de positie die iemand inneemt in een organisatie of institutie.

De derde soort rollen zijn de zogeheten statusrollen, te omschrijven als de verwachtingen die jegens iemand gekoes-

terd worden op grond van de statuskenmerken die hij/zij heeft. Van deze soort rollen is gesteld dat ze met name van invloed zijn op de selectie van situaties waarin men gewoon is te drinken. Omdat de statusrol de enkeling een meer omvattende en continue oriëntatie biedt hoe zich in een grote verscheidenheid aan situaties te gedragen, kan de statusrol aanwijzingen bevatten voor het individu hoe drankgebruik als een betekenisvol element in zijn leefwijze is op te nemen. De roltheorie biedt geen uitsluitel welke statuskenmerken samenhangen met gangbaar drinkpatroon. Op grond van de onderzoeksliteratuur werd echter als hypothese geformuleerd:

er zijn verschillen in gangbaar drinkpatroon tussen statusgroeperingen gedefiniëerd door één of meer van de statuskenmerken geslacht, leeftijd, sociale klasse en godsdienst.

III Intensivering van drankgebruik

III.1. Inleiding

De probleemstelling die in dit hoofdstuk wordt besproken is eerder geformuleerd als "welke kondities en factoren -anders dan die welke samenhangen met verschillen in gangbaar drinkpatroon- beïnvloeden de kans dat het drankgebruik geïntensiveerd wordt?".

Intensivering van drankgebruik wordt hier gebruikt in de betekenis van een, vergeleken met andere leden van de onderzoekspopulatie, hoog konsumptienivo. De term vergelijkenderwijs impliceert dat de grens tussen normaal geacht en intensief drankgebruik kan verschillen naar gelang de onderzoekspopulatie.

Konsumptienivo wordt hier gedefiniëerd als het aantal standaardglazen alcohol dat iemand in een bepaalde tijdseenheid consumeert. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen soorten drank: een standaardglas jenever telt even zwaar als een standaardglas bier.

Een verschil van de hier gebruikte omschrijving van konsumptienivo met de door andere onderzoekers gehanteerde "quantity frequency" indexen (Garretsen 1983; Sijlbing 1978; Cahalan 1969; Fitzgerald en Mulford 1981) is dat de klassifikatie van drinkers naar konsumptienivo éénduidig is hetgeen, zoals reeds eerder is gesteld, bij andere omschrijvingen niet gegarandeerd is (Skog, 1981).

Bij de formulering van de probleemstelling is uitgegaan van de veronderstelling dat voorzover statusgroeperingen verschillen in konsumptienivo, deze verschillen gerekend moeten worden tot de in de betreffende samenleving normaal geachte verschillen in konsumptienivo.

Een voorbeeld: uit een studie van Philipsen, e.a. (1983) blijkt dat vrouwen in grote meerderheid een drinkpatroon kan worden toegeschreven dat zich kenmerkt door een laag konsumptienivo. Bij mannen domineren, variërend naar leeftijd en sociale klasse, drinkpatronen met een hoger konsumptienivo. Het hier aangehouden standpunt is dat het onzinnig is op grond van deze verschillen de vraag te stellen waarom mannen hun alcoholgebruik 'geïntensiveerd' hebben. Zo er hier een relevante vraag gesteld moet worden is het die naar de kulturele en structurele kondities die ertoe leiden dat

mannen en vrouwen verschillen in de waarde en betekenis die ze aan drankgebruik hechten.

Statusfactoren die samenhangen met drinkpatronen zullen desalniettemin wel opgenomen worden in de analyse van intensivering van drankgebruik op konsumptienivo. Vooruitlopend op het hoofdstuk waarin de analyse zal worden gepresenteerd, kan namelijk nu al gezegd worden dat de ideale vorm van analyse, namelijk die waarin apart voor statusgroeperingen met een relatief homogeen drinkpatroon wordt geanalyseerd of de verwachte verbanden zich voordoen, vanwege te kleine aantallen onuitvoerbaar is. De statusfactoren die samenhangen met verschillen in drinkpatroon zullen derhalve als controle variabelen in de analyse worden opgenomen. Ook om een inhoudelijke reden zullen statusfactoren die samenhangen met verschillen in drinkpatroon, opgenomen worden in de analyse. Intensivering van drankgebruik moet mede afhankelijk geacht worden van de betekenissen waarmee drankgebruik is omgeven. Een voorbeeld: bij een drinkpatroon dat zich beperkt tot drankgebruik bij bijzondere gelegenheden, is het onwaarschijnlijk dat in het leven van alledag gelegen spanningen leiden tot intensivering van drankgebruik. Zo niet bij een drinkpatroon waarbij dagelijks wordt gedronken, hier moet het waarschijnlijker geacht worden dat intensivering van drankgebruik een voor de hand liggende manier wordt gevonden om spanningen te neutraliseren.

De bespreking van de factoren die van invloed geacht worden op konsumptienivo zal begonnen worden met een heel speciaal geval van konsumptienivo, namelijk geheelonthouding. Daarna zal aangegeven worden voor welke factoren op grond van de roltheorie een verband met intensivering van drankgebruik wordt verwacht. Tot slot zullen twee andere variabelen waarvoor een verband verwacht wordt met intensivering van drankgebruik worden besproken te weten dagonderwijs volgen en gemeentegrootte.

III.2. Geheelonthouding

Zijn er slechts kleine, graduele verschillen tussen geheelonthouders en drinkers of zijn er grotere verschillen tussen

deze twee categorieën te konstaten? Dat is de vraag waarmee ik me in deze paragraaf zal bezighouden.

De vraag wordt in de eerste plaats om een praktische reden gesteld. Zo geheelonthouders op relevante punten blijken te verschillen van drinkers, dan kan deze categorie beter buiten beschouwing gelaten worden bij de analyses over drankgebruik. Aan deze praktische reden kan een inhoudelijke reden worden toegevoegd: het inzicht in het verschijnsel geheelonthouding wordt vergroot als voor een aantal factoren nagegaan wordt of mensen, die minstens zes maanden geen alcoholhoudende drank hebben gedronken - dat is de hier aangehouden operationele definitie van geheelonthouding- verschillen van degenen die meer of minder regelmatig drinken.

De kenmerken waarvoor nagegaan zal worden of geheelonthouders en drinkers verschillen zijn:

- de statusfactoren geslacht, leeftijd en sociale klasse
- specifieke redenen om niet te drinken

Omdat verschillen tussen geheelonthouders en drinkers geen centraal onderwerp in deze studie is, zullen reeds hier de resultaten gepresenteerd worden. Voor uitgebreidere analyses van de verschillen tussen geheelonthouders en drinkers in Limburg en Rotterdam zij verwezen naar het rapport Probleemdrinken in Limburg (Knibbe, 1982) het rapport Alcoholprevalentie onderzoek Limburg/Rotterdam (Garretsen, Knibbe, 1983) en de dissertatie 'Probleemdrinken' van Garretsen (1983).

III.2.1. Statuskenmerken en geheelonthouding

In Limburg gaf 16.5% van de respondenten op de laatste zes maanden of langer geen alcoholhoudende drank te hebben gedronken, in Rotterdam 19.5%. Rotterdam benadert daarmee meer het landelijk gemiddelde van 1981 bij de bevolking van 20 tot 65 jaar: 21% (Adriaanse e.a., 1981).

In Limburg en Rotterdam is het percentage geheelonthouders bij vrouwen groter dan bij mannen. Het verschil in deze tussen mannen en vrouwen is in Limburg echter groter dan in Rotterdam: 25% van de vrouwen en 8% van de mannen in Limburg is geheelonthouder. In Rotterdam zijn deze percentages 25% en 13%. Ook naar leeftijd zijn er tussen Limburg en Rotterdam verschillen in percentages geheelonthouders tussen Lim-

burg en Rotterdam. Voor Rotterdam geldt dat bij mannen en vrouwen het hoogste percentage drinkers te vinden is in de leeftijdsgroep 25-49 jaar. In Limburg is het hoogste percentage drinkers bij mannen en vrouwen te vinden in de leeftijdsgroep 16-44 jaar. In Limburg begint men klaarblijkelijk op jongere leeftijd met drinken. In Rotterdam zijn zowel de oudere als jongere leeftijdsgroepen oververtegenwoordigd bij de geheelonthouders, in Limburg alleen de oudere leeftijdsgroepen.

Bij vrouwen in Limburg en Rotterdam en bij mannen in Rotterdam zijn analoge verschillen in percentages geheelonthouders naar sociale klasse te vinden. In de hogere sociale klasse is het percentage geheelonthouders lager dan in de middenklasse, in de lagere sociale klasse wordt het hoogste percentage geheelonthouders gevonden. Adriaanse e.a. (1981) vinden voor een landelijke steekproef ook dat in de lagere sociale klasse het hoogste percentage geheelonthouders voorkomt. Casselman e.a. (1982) rapporteren dat in België bij schoolgaande jongeren uit de lagere klasse hogere percentages geheelonthouders worden aangetroffen. Mannen in Limburg, waar zich geen verschillen in percentages geheelonthouders naar sociale klasse voordoen, lijken een uitzondering te zijn op de regel dat in de lagere sociale klasse een hoger percentage geheelonthouders wordt aangetroffen.

In een apart voor mannen en vrouwen in Limburg en Rotterdam uitgevoerde diskriminantanalyse blijken de variabelen leeftijd en sociale klasse bij te dragen aan de verklaring van het verschil tussen geheelonthouders en drinkers, ook als op de nog te bespreken, sterkere, samenhangen met gezondheidsindikatoren wordt gecontroleerd. (zie ook Knibbe, 1982; Garretsen, 1983).

Een specifieke reden om niet te drinken kan een slecht geachte gezondheid zijn. Voor drie gezondheidsindikatoren, te weten de skore op de verkorte VOG-schaal (Dirken, 1967), het oordeel over de eigen gezondheid en het aantal dagen dat men het afgelopen half jaar ziek is geweest, is de samenhang met geheelonthouding nagegaan.

Het blijkt dat bij mannen en vrouwen ouder dan 40 jaar ten aanzien van twee of meer van de gezondheidsindikatoren de verwachte verbanden worden gevonden. Bij mannen en vrouwen jonger dan 40 jaar in Limburg en Rotterdam worden echter, op één uitzondering na, de verwachte verbanden niet gevonden (zie bijlage I, tabel 1).

Klaarblijkelijk gaan pas op oudere leeftijd gezondheidsoverwegingen gewicht in de schaal leggen wat betreft de keuze wel of niet drinken. In een apart voor mannen en vrouwen uitgevoerde diskriminantanalyse blijken gezondheidsindikatoren (met name het oordeel over de eigen gezondheid) het sterkst bij te dragen aan de verklaring van verschillen tussen geheelonthouders en drinkers (zie ook Knibbe, 1982; Garretsen 1983).

Een groter of kleiner deel van de geheelonthouders ouder dan 40 jaar zijn naar alle waarschijnlijkheid mensen die gestopt zijn met drinken. De toename van het percentage geheelonthouders in oudere leeftijdsgroepen (Knibbe, 1982; Garretsen, 1983), die blijkens longitudinale analyse van drankgebruik (van Reek e.a.; 1983) niet toegeschreven kan worden aan generatieverschillen, pleit daarvoor.

Een precieser inzicht in de geldigheid van de gezondheidsoverwegingen, die mensen ertoe brengt te stoppen met drinken, lijkt gewenst.

Dit temeer daar in verband met de bij geheelonthouders geconstateerde grotere kans op een hartinfarkt (Klatsky, 1983, Knipschild, 1982) gesproken is over '...enkele duizenden hartinfarkten die niet nodig zijn' (Knipschild, 1982). Zolang er geen precieser inzicht is in de geldigheid van de gezondheidsoverwegingen die mensen ertoe brengt te stoppen met drinken, zou mijns inziens dit soort uitspraken beter niet gedaan kunnen worden.

Samenvatting

Er zijn verschillen tussen geheelonthouders en drinkers te konstaten wat betreft geslacht, leeftijd, sociale klasse, en gezondheidsindikatoren. De genoemde verschillen tussen drinkers en geheelonthouders rechtvaardigen het de geheelonthouders buiten de analyse over drankgebruik en de gevolgen daarvan te houden.

III.3.1. Roltheorie en kondities die leiden tot intensivering van drankgebruik

Vanuit de roltheorie is de vraag naar kondities die leiden tot intensivering van drankgebruik de vraag naar de factoren, die de kans beïnvloeden dat situatierollen waarin drank wordt gebruikt, worden uitgebreid en/of geïntensiveerd.

Uit de roltheorie kan afgeleid worden dat bij mensen in posities waaraan rollen verbonden zijn die het dagelijks leven slecht structureren, de kans op intensivering en/of uitbreiding van situatierollen het grootst is.

Toegespitst op drankgebruik zijn aan deze verhoogde kans twee aspecten te onderscheiden:

- er is een grotere gelegenheid tot drankgebruik, omdat de tijdsbesteding in mindere mate bepaald wordt door het nakomen van verplichtingen gelegen in de positierol.

Deze grotere kans geldt voor alle positierollen die het dagelijks leven weinig structureren.

- situatierollen waarin drank wordt gebruikt kunnen aangewend worden om, zij het gebrekkiger dan positierollen dit doen, betekenis en structuur aan het dagelijks leven te geven.

De kans hierop is naar alle waarschijnlijkheid verschillend naargelang de betekenissen waarmee drankgebruik is omgeven, i.c. verschillend voor statusgroeperingen die verschillen in gangbaar drinkpatroon. Hierop is in de inleiding van het hoofdstuk al in gegaan.

Een andere faktor, die mogelijk beïnvloedt of bij een groepering met een weinig gestructureerd dagelijks leven, intensivering van drankgebruik optreedt, is de gezondheidstoestand. Het lijkt me aannemelijk dat in groeperingen die zowel gekenmerkt worden door een weinig gestructureerd dagelijks leven, alsook door een vergelijkenderwijs slechte gezondheid (i.c. arbeidsongeschikten), de tendens tot intensivering van drankgebruik zich niet of minder zal voordoen.

Uit het voorgaande kan als hypothese afgeleid worden:

een weinig gestructureerd dagelijks leven, zal de kans op intensivering van drankgebruik doen toenemen.

Daarbij zijn twee kondities aangegeven waaronder deze hypothese niet hoeft op te gaan:

- statusgroeperingen die verschillen in gangbaar drinkpatroon, kunnen verschillen in de mate waarin een weinig gestructureerd dagelijks leven leidt tot intensivering van drankgebruik.
- bij groeperingen die zowel gekenmerkt worden door een vergelijkender wijs weinig gestructureerd dagelijks leven, alsook door een slechtere gezondheid, zal geen of in mindere mate intensivering van drankgebruik optreden.

De indicatoren voor de mate van structurering van het dagelijks leven worden ontleend aan werk- en gezinssituatie. Het hebben van arbeidsverplichtingen buiten gezinsverband, het samenleven met een partner en de zorg voor thuiswonende kinderen, worden opgevat als indicatoren voor verplichtingen die structuur geven aan het alledaags handelen. Deze drie indicatoren zullen gekombineerd worden tot één variabele, 'structurering van het dagelijks leven'. De score op deze variabele kan variëren van nul -geen werk, geen partner, geen zorg voor thuiswonende kinderen- tot drie: werk, partner en zorg voor thuiswonende kinderen. (zie hoofdstuk VII voor de praktische uitwerking).

In de twee hiernavolgende subparagrafen zal echter om verscheidene redenen op werk- en gezinssituatie afzonderlijk ingegaan worden. Ten eerste komt in de literatuur over alcoholgebruik de combinatie van aspecten van werk- en gezinssituatie tot één variabele niet voor. Ten tweede zullen in deze studie, behalve een analyse van de invloed van structurering van het dagelijks leven, ook analyses gepleegd worden voor verschillen in consumptie naar werk- en gezinssituatie afzonderlijk. Hoewel deze analyses, gegeven het theoretische raamwerk waarmee hier wordt gewerkt, niet noodzakelijk zijn, maken ze het mogelijk de uitkomsten te specificeren.

III.3.2. Werksituatie

In de werksituatie worden al die posities waaraan geen arbeidsverplichtingen buiten het gezin verbonden zijn, gerekend tot de posities met rollen die weinig structuur geven aan het dagelijks leven. Respondenten die op een vraag naar

werksituatie opgaven werkzoekend, arbeidsongeschikt of gepensioneerd te zijn, wordt derhalve een, vergeleken met werkenden, minder gestructureerd dagelijks leven toegeschreven.

Vrouwen die op de vraag naar werksituatie opgaven 'huisvrouw' te zijn worden, voorzover de discussie zich beperkt tot de invloed van de werksituatie, gerekend tot de werkenden.

Dit vanuit de veronderstelling, dat bij vrouwen die opgaven werkzoekend, arbeidsongeschikt of gepensioneerd te zijn, het dagelijks leven minder gestructureerd is door positierolverwachtingen dan bij vrouwen die opgaven huisvrouw te zijn.

Voorzover de indicatoren in werk- en gezinssituatie tot een variabele, "strukturering van het dagelijks leven" gekombineerd worden (zie hoofdstuk VII), zal het hebben van arbeidsverplichtingen buitenshuis bij vrouwen op dezelfde wijze als indikator gebruikt worden als bij mannen.

Behalve posities die zich kenmerken door het ontbreken van een arbeidsrol, zijn er ook posities waarvan de verplichtingen niet noodzakelijkerwijs met regelmaat nagekomen hoeven te worden. Aan degenen die dagonderwijs volgen wordt wel eens zo'n vrijheid toegeschreven. Maar ook bepaalde beroepsrollen worden gekenmerkt door een relatief grote vrijheid: schrijver, kunstschilder, journalist. Of degenen die dagonderwijs volgen een, vergeleken met werkenden intensief drankgebruik kennen, zal in deze studie worden nagegaan.

De gegevens laten echter niet toe na te gaan of bij respondenten met beroepsrollen die weinig structuur geven aan het dagelijks leven, sprake is van een vergelijkenderwijs intensief drankgebruik.

Aangaande de vergelijking van onderwijsvolgenden met werkenden zal geen hypothese worden geformuleerd. Ondanks dat in onderzoek naar drankgebruik bij universiteitsstudenten (Janssen en Voestermans, 1978; van Rooyen, 1981) en scholieren (v.d. Wal, 1984) erop werd gewezen dat degenen die dagonderwijs volgen een hoog konsumptienivo hebben, waag ik het te betwijfelen of het hoger is dan werkenden van vergelijkbare leeftijd. Deze twijfel heb ik niet alleen omdat ik niet zonder meer wens aan te nemen dat degene die dagonderwijs volgen vergeleken met werkenden minder verplichtingen hebben die hun dagelijks leven structureren. Vaak zullen degenen die dagonderwijs volgen ook minder geld beschikbaar hebben dan werkenden, en dit kan ook van invloed zijn op de alcoholconsumptie.

In de literatuur zijn voornamelijk aanwijzingen te vinden voor samenhangen tussen arbeidsloos bestaan (i.c. werkzoekend, arbeidsongeschikt en gepensioneerd) en drankgebruik. Een recent rapport in Nederland waarin ook alcoholgebruik ter sprake komt, Leeft Nederland Oké? (Adriaanse e.a., 1981), lijkt resultaten op te leveren die afwijken van wat hier verondersteld wordt. Gevonden wordt dat door ekonomies niet-aktieven (arbeidsongeschikten, langdurig werkzoekenden en vervroegd gepensioneerden) niet vaker 6 of meer glazen per keer wordt gedronken dan door een representatieve steekproef van de bevolking.

Toch kan deze uitkomst geen reden zijn om nu al de hypothesen te verwerpen. Een vergelijkenderwijs hoog konsumptienivo hoeft niet tot uitdrukking te komen in een groter aantal keren dat 6 of meer glazen per keer wordt gedronken.

Grosveld en van Oyen (1982) presenteren andere uitkomsten. Hun onderzoeksgroep betreft mannelijke automobilisten aangehouden onder verdenking van het rijden onder invloed. Nemen we bloed-alkoholgehalte als indikator voor konsumptienivo, dan blijken met name de arbeidsongeschikten zich te kenmerken door een hoog percentage (28.3%) dat een promillage had van meer dan 2 0/00. Bij de werkende en werkzoekende aangehouden mannen was dit respectievelijk 15.3% en 13.5%. De werklozen blijken zich wat betreft deze indikator voor konsumptienivo niet te onderscheiden van werkenden. Werkzoekenden blijken echter wel, evenals arbeidsongeschikten, gemiddeld hoger te scoren dan werkenden op een screeningstest voor probleemdrinken, naar ik vermoed mede omdat ze gemiddeld meer drinken.

Wat hierbij opvalt is dat arbeidsongeschikten zich sterker dan werkzoekenden onderscheiden van werkenden. Men zou verwachten dat bij arbeidsongeschikten gezondheidsoverwegingen zouden leiden tot matig gebruik. De verklaring is wellicht dat de betreffende onderzoeksgroep geen a-selekte steekproef vormt van de werkende en ekonomies niet-aktieve bevolking.

De verklaring die deze onderzoekers geven voor de mate waarin probleemdrinken bij arbeidongeschikten voorkomt, wil ik toch aanhalen omdat deze in het verlengde ligt van de hier aangehouden theorie: 'men krijgt een ziekte, aandoening of blijvende handicap, kan zijn werk niet meer aan, wordt op den duur uitgestoten uit het arbeidsproces, verliest zijn sociale kontakten buiten het gezin en zoekt zijn heil in kontakten buitenshuis, waarbij de kans op alcoholgebruik

groeit'. Werkzoekenden zouden wat dit betreft nog beter af zijn volgens de auteurs omdat deze nog uitzicht hebben op een 'normale' arbeidsrol. Desondanks geldt voor zowel werkzoekenden als arbeidsongeschikten dat een hoger percentage (respektievelijk 22.1% en 26.9%) dan bij de werkenden (16.5%) al voor de middag begint te drinken. Dit is een duidelijk teken van uitbreiding van situatierollen waarin drank wordt gebruikt.

Wat betreft buitenlands onderzoek kan o.a. verwezen worden naar resultaten van Armor e.a. (1976). Zij vonden voor een representatieve steekproef van de bevolking in de V.S. dat werkloosheid en ongehuwd zijn (waarover straks meer) bijdragen aan de verklaring van een hoger konsumptienivo, ook na controle op geslacht, leeftijd en sociale klasse.

Het interessante van deze uitkomst is dat in ieder geval op een aantal statuskenmerken, die naar ik veronderstel samenhangen met verschillen in drinkpatroon, is gecontroleerd.

III.3.3. Gezinssituatie

In de gezinssituatie zijn zoals gezegd twee indicatoren voor de mate van structurering van het dagelijks leven aan te wijzen: het samenleven met een partner en de zorg voor thuiswonende kinderen.

Het samenleven met een partner en de zorg voor thuiswonende kinderen zullen, waar gezinssituatie op zich ter discussie staat gekombineerd worden tot één variabele die de volgende kategoriën heeft:

- zonder partner
- met partner, zonder kinderen
- met partner en thuiswonende kinderen
- met partner en buitenshuis wonende kinderen.

De categorie zonder partner betreft niet alleen nooit gehuwden, maar ook gescheidenen en degenen wier partner is overleden en die niet hertrouwd zijn.

Vergeleken met degenen die samenleven met een partner kan van allen zonder partner gezegd worden dat ze in hun thuis-situatie minder rekening hoeven te houden met andere volwassenen. In dat opzicht kan voor allen zonder partner de gelegenheid tot drankgebruik groter geacht worden. Tussen dege-

nen zonder partner kan er echter verschil zijn of er wel of geen kinderen zijn. Heeft men geen partner echter wel zorg voor kinderen, dan is er geen sprake van een positierol die het dagelijks leven weinig structureert. In de analyse zal dit punt buiten beschouwing gelaten worden omdat de aantallen respondenten in de categorie zonder partner het niet toelaten dit punt bij de analyse te betrekken.

Degenen zonder partner kunnen ook op een tweede punt onderling verschillen. Bij gescheidenen en oudere nooit gehuwden kunnen, anders dan bij jongere nooit gehuwden en weduwes/weduwenaars gevoelens van onvermogen om een relatie te continueren (gescheidenen) dan wel een duurzame relatie aan te gaan (oudere nooit gehuwden) aanwezig zijn. Mogelijk dat deze gevoelens de aanleiding zijn tot een grotere behoefte aan drinksituaties waarin deze gevoelens geneutraliseerd kunnen worden.

De laatst besproken verschillen tussen degenen zonder partner worden belangrijk genoeg geacht om -voorzover mogelijk- in specifieke analyses aan te houden.

Zeker bij vrouwen, mogelijk ook bij mannen, moet het al dan niet hebben van kinderen en of deze thuiswonen van invloed worden geacht op de verplichtingen die in de gezinsrol zijn vervat.

Zonder thuiswonende kinderen zijn er minder positierolverplichtingen dan met thuiswonende kinderen. Verder kan er nog verschil zijn naar gelang de zorg voor kinderen is weggeval-
len (i.c. waar de kinderen uit huis zijn), dan wel dat er (nog) geen kinderen zijn. De gelegenheid tot drankgebruik mag in beide situaties overeenkomstig zijn, wellicht dat bij het wegvallen van verplichtingen die voorheen, met name bij vrouwen, betekenis gaven aan het alledaags handelen, sprake is van een sterkere behoefte om situatierollen te intensiveren dan wel uit te breiden. In de analyse zal hierop worden ingegaan.

Aangaande onderzoek in Nederland is mij alleen bekend dat Schippers (1981) meldt dat er tussen gehuwden en ongehuwden geen verschil is in percentages excessieve of probleemdrinkers.

Bij sekondaire analyse op gegevens afkomstig uit onderzoek van Gadourek (1963), Jessen (1970) en Adriaanse e.a. (1981), blijkt dat in Nederland, op één uitzondering na, reeds ge-

ruime tijd in de leeftijdskategorie 20 tot 30 jaar de ongehuwden gemiddeld méér drinken dan gehuwden.

Tabel 1 : Gemiddeld aantal glazen alkoholhoudende drank per week naar burgerlijke staat bij 20 tot 30 Jarigen

	MANNEN		VROUWEN	
	ongehuwd	gehuwd	ongehuwd	gehuwd
1958	5.7	3.7	1.7	1.5
1970	16.0	12.5	4.7	3.5
1981	10.6	11.6	6.1	4.4

De uitzondering zijn de ongehuwde mannen in 1981 die, opmerkelijk genoeg, iets minder dan gehuwde mannen drinken. Voor oudere ongehuwden zijn geen gegevens voorhanden.

Erder is reeds de bevinding van Armor e.a. (1976) aange-stipt, namelijk dat na geslacht, leeftijd en sociale klasse ook burgerlijke staat bijdraagt aan de verklaring van de variantie in konsumptienivo. Ongehuwden drinken meer dan gehuwden. De gegevens die Cahalan e.a. (1969) presenteren maken het mogelijk de bevindingen van Armor e.a. konkreter in te vullen. Uit de resultaten van Cahalan e.a. blijkt dat

- bij gescheidenen, ook als gekontroleerd wordt op geslacht en leeftijd, een hoger percentage zware drinkers is te vinden dan bij gehuwden,
- bij de nooit gehuwden een hoger percentage zware drinkers is te vinden dan bij de gehuwden in overeenkomstige geslacht en leeftijdskategorieën,
- bij de weduwen en weduwnaars een lager percentage zware drinkers is te vinden dan bij gehuwden in de overeenkomstige geslacht- en leeftijdsgroepen.

De verschillen tussen gescheidenen en gehuwden in percentages zware drinkers zijn groter dan die tussen nooit gehuwden en gehuwden.

Ook de invloed van het al dan niet hebben van thuiswonende kinderen is door Cahalan e.a. nagegaan. In tegenstelling tot de hier geuite verwachting, melden zij dat bij vrouwen met

thuiswonende kinderen, een hoger percentage tot de 'heavy drinkers' gerekend moet worden dan bij vrouwen zonder thuiswonende kinderen. De auteurs geven als mogelijke verklaring aan dat de spanningen van de zorg voor en het opvoeden van kinderen zwaarder wegen dan de wens het goede voorbeeld te geven aan kinderen die nog thuis wonen. Tussen mannen met en zonder thuiswonende kinderen bleken overigens geen relevante verschillen in konsumptie te zijn.

III.4. Gemeentegrootte en konsumptienivo

Uit onderzoek in de Verenigde Staten komt de gemeentegrootte (gedefiniëerd in termen van aantal inwoners) konsekwent naar voren als een faktor die het konsumptienivo beïnvloedt. In grotere steden wordt meer gedronken dan in kleinere gemeenten of op het platteland (Mulford, Miller, 1963, Cahalan, e.a. 1969).

Cahalan e.a. uiten als vermoeden dat de sociale controle in steden zwakker is dan in kleinere gemeenten en op het platteland. Daardoor is in grote steden de mogelijkheid om onopgemerkt veel te drinken groter dan in kleine gemeenten.

Naast deze verklaring moet wat betreft de Verenigde Staten van Amerika minstens nog één andere genoemd worden.

Fitzgerald en Mulford (1981) rapporteren dat tussen 1958 en 1981 in Iowa (V.S.) het verschil in konsumptie tussen 'farm residents' en inwoners van gemeenten met meer dan 2500 inwoners fors is afgenomen. Zij geven als verklaring dat de verkrijgbaarheid van drank voor 'farm-residents' in deze periode sterk is toegenomen.

In twee landen waar voorzover ik weet geen relevante verschillen in verkrijgbaarheid van drank naar gelang gemeentegrootte bestaan, zijn echter nog recent verschillen in drankgebruik naar gelang inwonersaantal gekonstateerd.

Voor België wordt door Casselman e.a. (1982) gerapporteerd dat schoolgaande jongeren uit Brussel beduidend meer drinken dan schoolgaande jeugd uit kleinere steden als Leuven en Gent.

Voor Nederland maakt Sijlbing (1978) een zijdelingse opmerking. Hij vindt kleine verschillen in percentages geheelonthouding naar urbanisatiegraad (gedefiniëerd aan de hand van de C.B.S.-typologie). Opvallend is dat in plattelandsgemeen-

ten een kleiner percentage geheelonthouders is te vinden (14%) dan bijvoorbeeld in de grote steden (20.5%).

Vergelijken we een grote stad als Rotterdam met een regio die voornamelijk bestaat uit kleinere gemeenten, Limburg, dan is in Limburg de gemiddelde konsumptie per hoofd van de bevolking (11.6 glazen per week) hoger dan in Rotterdam (9.3 glazen per week).

Een storende faktor is echter dat Limburg een dominant katholieke regio is en van katholieken is bekend dat ze meer drinken dan protestanten (Gadourek, 1963, Sijlbing, 1978, van Reek e.a. 1983).

Nu stelt Drop (1979), de traditie van Durkheim (1965) volgend, dat een "toenemend sociaal volume" (te indiceren door aantal inwoners) gepaard gaat met een grotere interaktiefrequentie. Deze leidt tot "een naar verhouding geringere intensiteit van de interacties en daarmee tot een verlies aan belangstelling voor andermans doen en laten en een verslapping van de collectieve surveillance". (Drop, 1979). Er is geen reden om aan te nemen dat dit niet óók voor een dominant katholieke regio als Limburg geldt.

Als hypothese wordt dan ook aangehouden:

in Limburg is in grote gemeenten het gemiddeld konsumptienivo hoger dan in kleine gemeenten.

Overigens wordt er in deze hypothese stilzwijgend van uitgegaan dat de in kleinere gemeenten groter geachte belangstelling voor andermans doen en laten tot uitdrukking komt in het sneller afkeuren van veel drinken. Is er echter sprake van normen die juist aanzetten tot drinken -bv. cafébezoek in het weekend, rondjes geven (en krijgen), niet achterblijven met drinken- dan kan de in kleinere gemeenten groter geachte belangstelling voor de ander ook leiden tot een gemiddeld hoger konsumptienivo. Anders gezegd: Bij één of meer statusgroeperingen kan drankgebruik een dusdanig benadrukt stijlelement van de statusrol zijn, dat de in kleinere gemeenten groter te achten sociale controle, leidt tot een vergelijkenderwijs hoog konsumptienivo.

Bij de analyse zal moeten blijken of inderdaad aan het mogelijk bestaan van deze normen voorbijgegaan mag worden.

Samenvatting

De probleemstelling met betrekking waartoe in dit hoofdstuk hypothesen geformuleerd zijn, luidt: Welke kondities en factoren, anders dan die samenhangen met verschillen in gangbaar drinkpatroon, beïnvloeden het konsumptienivo?

Vanuit de roltheorie is als algemene hypothese af te leiden:
een weinig gestructureerd dagelijks leven zal de kans op intensivering van situatierollen waarin drank wordt gebruikt, doen toenemen.

Bij deze hypothese zijn twee beperkende kondities geformuleerd:

- statusgroeperingen die verschillen in drinkpatroon kunnen verschillen in de aanwezigheid dan wel sterkte van het verwachte verband.
- in groeperingen waar een weinig gestructureerd dagelijks leven wordt gekombineerd met een vergelijkenderwijs slechte gezondheidstoestand, vindt mogelijk geen intensivering of uitbreiding plaats van situatierollen waarin drank wordt gebruikt plaats.

De indicatoren voor posities met rollen die het dagelijks leven structureren, zijn gezocht in werk- en gezinssituatie. In de werksituatie wordt het hebben van arbeidsverplichtingen buiten het gezin als indikator voor de mate van structurering van het dagelijks leven opgevat. In de gezinssituatie het samenleven met een partner en de zorg voor thuiswonende kinderen. Deze drie indicatoren zullen gekombineerd worden tot één variabele "structurering van het dagelijks leven", waarvoor nagegaan zal worden of er sprake is van de verwachte invloed op konsumptienivo. Tevens zal, voorzover mogelijk, voor de onderscheiden categorieën in werk- en gezinssituatie afzonderlijk nagegaan worden of er relevante verschillen in konsumptienivo zijn. Wat betreft werksituatie is daarbij een aandachtspunt of bij degenen die dagonderwijs volgen sprake is van een, vergeleken met werkenden, intensiever drankgebruik. Bij de analyse voor gezinssituatie zal, waar mogelijk, nagegaan worden of bij zowel nooit gehuwden, gescheidenen als weduwes/weduwnaars de verwachte verschillen in consumptie met degenen met een partner zich voordoen. Tevens of er verschillen zijn tussen gehuwden zonder (thuis- of buitenshuis wonende) kinderen en gehuwden met buitenshuis wonende kinderen.

Ten aanzien van nog een andere variabele dan de hiervoor

genoemde is een hypothese geformuleerd:

in Limburg is in grote gemeenten het gemiddeld konsumptienivo hoger dan in kleine gemeenten.

In kleine gemeenten moet namelijk de sociale controle groter geacht worden, weshalve een vergelijkenderwijs hoog konsumptienivo sneller afkeuring oproept.

Wel moet ter relativering van voorgaande redenering toegevoegd worden dat daar waar gedeelde normen bestaan die aanzetten tot drankgebruik, de in kleine gemeenten sterker te achten sociale controle juist tot een gemiddeld hoger konsumptienivo kan leiden.

IV Nadelige gevolgen van drankgebruik, zorgen en afkeuring

In dit hoofdstuk worden de laatste twee probleemstellingen vanuit theoreties perspectief uitgewerkt.

Eerst zal aandacht gegeven worden aan de probleemstelling 'welke andere variabelen dan konsumptienivo beïnvloeden de kans dat drankgebruik gepaard gaat met schadelijk te achten gevolgen?'

Vervolgens zal aangegeven worden welke andere factoren dan schadelijk te achten gevolgen van drankgebruik de kans beïnvloeden dat drankgebruik negatieve reacties uit de omgeving oproept en/of zorgen bij de drinker zelf.

IV.1. Gevolgen van drankgebruik: begripsomschrijving

Onder het etiket gevolgen van drankgebruik kan een zeer grote verscheidenheid aan verschijnselen worden samengevat: alcoholiese levercirrose, ongevallen vanwege drankgebruik, met drankgebruik samenhangende aandoeningen als slokdarmkanker, maagzweren, en de verschijnselen die tijdens of kort na excessief drankgebruik optreden: dronkenschap, tremoren, black-outs, e.d. (zie o.a. Bruun e.a., 1975; Wilkins, 1974; Cahalan, 1976).

De omschrijving van nadelige gevolgen van drankgebruik in deze studie, omvat slechts een gedeelte van alle nadelige gevolgen, namelijk: tijdens of na het drankgebruik optredende verschijnselen die een adequaat functioneren van de drinker in enigerlei opzicht nadelig beïnvloeden en door de gebruiker of mensen in zijn leefomgeving gezien worden als gerelateerd aan drankgebruik.

De beperking betreft het feit dat de drinker zelf of mensen uit zijn leefomgeving het drankgebruik moeten herkennen als bron van verstoord functioneren. Een beperking die een praktische reden heeft: de respondent moet zelf kunnen rapporteren welke nadelige gevolgen door hem of door anderen aan zijn drankgebruik worden toegeschreven. Zou deze beperking in de omschrijving van nadelige gevolgen worden losgelaten,

dan zijn onbetrouwbare meldingen te verwachten. Immers voor zover alcoholgebruik leidt tot b.v. levercirrose of een maagzweer, is het zeer goed mogelijk dat de drinker zelf of mensen uit zijn omgeving het verband tussen aandoening en drankgebruik niet leggen. Voorzover de arts deze relatie onderkent, is er nog een grote kans dat deze dit niet of niet duidelijk aan de patient vertelt (Wilkins, 1974; Hore en Wilkins, 1976; van Dijk, 1978).

De vraag doet zich hierbij voor of er drankgebruik is dat vrijwel niet gepaard gaat met door de drinker zelf of door anderen herkende gevolgen, echter vanuit mediese optiek schadelijk genoemd moet worden. Het is een vraag die men in de literatuur terug vindt als de korrespondentie tussen het, in deze studie aangehouden, "sociologische" model voor alcoholmisbruik en het "mediese" model.

Vaillant e.a. (1982) zijn nagegaan in hoeverre er overeenstemming is tussen een medische en gedragswetenschappelijke omschrijving van alcoholmisbruik. Deze auteurs komen tot de konklusie dat de twee omschrijvingen elkaar empiries gezien voor een zeer groot deel overlappen.

Toch blijven er twijfels, vooral als de gedachte wordt loslaten dat er een éénduidige mediese definitie van alcoholmisbruik is te geven. Wordt namelijk gekeken naar de drinkers die voor alcoholproblemen worden behandeld, dan kan een aantal typen alcoholisten worden onderscheiden (Evenson e.a., 1973; Gibbs, 1980; Peters, 1982). Zo onderscheidt Peters (1982) na clusteranalyse van een groot aantal kermerken van opgenomen probleembrinkers, drie typen: de uit de hand gelopen gewoontedrinker, de essentiële alcoholist en de defensieve alcoholproblematikus. Van het type, door hem benoemd als uit de hand gelopen gewoontedrinker, kan gesteld worden dat het een vorm van probleembrinken betreft die niet of moeilijk met een gedragswetenschappelijk model voor alcoholmisbruik geïdentificeerd wordt. Het voornaamste kenmerk bij deze drinkers is namelijk het vóórkomen van levercirrose én het ontbreken van verschijnselen als black-outs, tremors, dronkenschap e.d. Laatst genoemde verschijnselen zijn, in tegenstelling tot levercirrose, in het gedragswetenschappelijk model voor alcoholmisbruik belangrijke indicatoren voor gevolgen van drankmisbruik. Het optreden van levercirrose wordt niet systematies nagevraagd vanwege eerder genoemde reden: de betrouwbaarheid van meldingen hierover van de drinker is twijfelachtig. Gezien het voor-

gaande is de veiligste aanname, dat er een groep drinkers is voor wie de hierna te ontwikkelen hypothesen over de relatie tussen konsumptie en nadelige gevolgen niet goed te verifiëren zijn. Uit de resultaten van Peters blijkt dat de uit de hand gelopen gewoontedrinker vooral te vinden is bij mannen uit de hogere klasse. Met name voor deze populatie geldt de hiervoor geformuleerde beperking.

Er zijn drie groepen factoren die van invloed kunnen worden geacht op de kans dat drankgebruik leidt tot nadelige gevolgen:

- het konsumptienivo, maar meer in het bijzonder de wijze waarop wordt gedronken, i.c. het drinkpatroon
- de drinkgeschiedenis
- de sociale situatie van de drinker

IV.2.1. Drinkpatroon

Naarmate men meer drinkt is de kans groter dat het drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen. Ik neem aan dat dit verband, ook al omdat het in alle studies bevestigd wordt, niet nader verklaard hoeft te worden. Ook een volgende stap: konsumptienivo is sterker dan andere factoren van invloed op de kans dat drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen, behoeft naar ik aanneem geen nadere verklaring. Bij de daarop volgende stap echter, namelijk andere factoren dan konsumptienivo die van invloed kunnen zijn op de kans dat nadelige gevolgen optreden, komen we op een terrein waar nauwelijks empiries onderzoek is gepleegd, en waar minder vanzelfsprekendheden zijn.

De invloed van drinkpatroon op de kans dat nadelige gevolgen van drankgebruik optreden, kan met een voorbeeld verduidelijkt worden. Een zelfde aantal glazen per week, bijvoorbeeld 20 glazen, kan op ten minste twee verschillende drinkpatronen wijzen: een drinkpatroon waarbij op twee weekenddagen 10 glazen per keer wordt gedronken en een drinkpatroon waarbij op iedere dag van de week ongeveer drie glazen wordt gedronken. Bij een drinkpatroon van twee maal per week 10 glazen moet de kans op nadelige gevolgen van drankgebruik als dronkenschap, kater, symptomen van excessief gebruik, groter worden geacht dan bij een drinkpatroon waarin de konsumptie wordt gespreid over de zeven dagen van de week.

Er zal dan ook nagegaan worden of populaties die verschillen in drinkpatroon, ook verschillen in de kans dat bij overeenkomstig konsumptienivo, nadelige gevolgen van drankgebruik optreden. De hypothese luidt:

statusgroepeerings, die verschillen in drinkpatroon, kunnen verschillen in de mate waarin bij overeenkomstig konsumptienivo, nadelige gevolgen van drankgebruik voorkomen.

In de mij bekende literatuur zijn slechts schaarse aanwijzingen te vinden voor de invloed van het drinkpatroon op nadelige gevolgen van drankgebruik.

Cartwright e.a. (1978) vonden bij survey-onderzoek in een voorstad van London dat '...different age, sex and occupational groups reported different problemscores for similar levels of total consumption'. Vervolgens tonen ze aan dat deze verschillen gedeeltelijk teruggaan op verschillen in drinkpatroon: naar gelang een gelijk aantal glazen over een kleiner aantal dagen van de week wordt gekonsumeerd, is de kans op nadelige gevolgen groter.

Bij controle op zowel konsumptienivo als de frekwentie van drankgebruik echter blijkt, dat jongeren en respondenten uit de lagere sociale klasse nog steeds vaker nadelige gevolgen van drankgebruik melden dan respectievelijk ouderen en respondenten uit de hogere sociale klasse. De auteurs veronderstellen dat de leefomstandigheden van ouderen en van respondenten uit de hogere sociale klasse beter beschermen tegen de nadelige gevolgen van drankgebruik.

De tweede aanwijzing is te vinden bij Skog (1983) die op grond van theoretische overwegingen als hypothesen formuleert dat naast konsumptienivo ook het drinkpatroon en cultureel bepaalde verwachtingen over drankgebruik van invloed zijn op de kans dat drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen. Beide hypothesen worden bevestigd in een studie van Hauge en Irgens-Jensen (1984) die het drankgebruik in Finland, Zweden, Noorwegen en IJsland vergeleken. Zij vinden dat in IJsland, waar vergeleken met de andere skandinavische landen de gemiddelde consumptie lager is, vaker nadelige gevolgen voorkomen. De onderzoekers maken aannemelijk dat in IJsland, sterker dan in de andere Skandinavische landen, de "roes" een cultureel akseptabel doel van alcoholgebruik is. Tevens dat dit in IJsland leidt tot een drinkpatroon waarin vergeleken met de andere Skandinavische landen, de frekwentie van drank-

gebruik laag is, de hoeveelheid die per keer wordt gedronken echter zeer hoog.

Onduidelijk is hoe in de theorie die de laatste jaren veel aandacht heeft gekregen, het zogeheten 'single distribution model' (Ledermann, 1964, Popham e.a., 1976, de Lint en Schmidt, 1968, 1971, Bruun e.a., 1975, Cartwright e.a., 1978; Fitzgerald, Mulford, 1981) wordt gedacht over de invloed van drinkpatroon c.q. sociale kenmerken samenhangend met drinkpatroon, op nadelige gevolgen van drankgebruik. Een van de belangrijkste, zo niet dé belangrijkste hypothese van dit model is dat er een vaste relatie is tussen het gemiddeld konsumptienivo per hoofd van de bevolking en de proportie excessieve drinkers.

De onderzoeker, die als grondlegger van de in dit model besloten gedachtengang beschouwd mag worden, Ledermann (1964), heeft als kwalifikatie aan de veronderstelde vaste relatie tussen gemiddeld konsumptienivo en percentage excessieve drinkers toegevoegd, dat deze uitsluitend geldt voor populaties met een homogeen drinkpatroon. Opmerkelijk genoeg is er ondanks deze opmerking, nauwelijks onderzoeksmateriaal gepresenteerd (ook niet door Ledermann zelf) waaruit blijkt dat bij verschillen in drinkpatroon ook verschillen optreden in de relatie tussen gemiddeld konsumptienivo en proportie excessieve drinkers. De uitzondering is hier Skog (1977) die stelt dat mannen en vrouwen dusdanig verschillen in drinkpatroon dat de relaties tussen gemiddeld konsumptienivo en excessief drankgebruik konsekwent van elkaar verschillen. De vraag of "excessief drankgebruik", door aanhangers van het single distribution model meestal gedefiniëerd als gemiddeld 8 of meer glazen per dag (Bruun, e.a., 1975), ongeacht drinkpatroon een goede indikator is voor de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik voorkomen, wordt door drie prominente vertegenwoordigers, Popham, Schmidt en de Lint (1976) bevestigend beantwoord.

Het single distribution model laat derhalve twee vragen, die vanuit de hier aangehouden optiek relevant zijn, grotendeels onbeantwoord:

- of "verzamelingen" (in de betekenis van geen gemeenschappelijk sociaal kenmerk) drinkers die overeenkomen in gemiddelde konsumptie per hoofd van de bevolking, echter verschillen in drinkpatroon, verschillen dan wel overeenkomen in percentages overmatige drinkers,

- of overmatig drankgebruik, gedefiniëerd in termen van gemiddeld aantal glazen per week, ongeacht drinkpatroon, in dezelfde mate tot nadelige gevolgen van drankgebruik leidt.

Deze vragen behoren niet tot de probleemstellingen van deze studie. Beantwoording ervan verheldert echter wel de achtergrond van de verwachte relatie tussen statuskenmerken die samenhangen met drinkpatroon en de kans op nadelige gevolgen. Derhalve zal in deze studie de kans aangegrepen worden, ook enige analyses aan bovengenoemde twee vragen te wijden. In hoofdstuk VIII zal hierop worden ingegaan worden en zullen ook hypothesen worden geformuleerd.

IV.2.2. Drinkgeschiedenis

In de onderzoeksliteratuur is veel te vinden over 'gewenning', dat wil zeggen de bij langere duur van drankgebruik op een bepaald nivo optredende tolerantie voor de effecten van alcoholhoudende drank. Eksperimenteel is aangetoond dat bij langere duur van alcoholgebruik steeds grotere doses nodig zijn om hetzelfde effect te bereiken (Schippers, 1981). Ik neem aan dat deze 'verworven tolerantie' ook blijkt uit het afnemen van de kans op effecten als dronkenschap, black-outs, tremors, naarmate men langere tijd dezelfde (hoge) hoeveelheden alcoholhoudende drank gebruikt.

Als hypothese zal worden aangehouden:

bij grotere gewenning aan alcoholhoudende drank leidt drankgebruik, ook na controle op consumptienivo, in mindere mate tot nadelige gevolgen.

IV.2.3. De sociale situatie

In het vorig hoofdstuk is gesteld dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven de behoefte aan intensivering van situatierollen groter is, omdat daarmee het ontbreken van structuur en betekenis in het alledaags leven -zij het wellicht gebrekkig- geneutraliseerd wordt. Deze redenering wijst er al op dat bij een weinig gestructureerd dagelijks

leven sprake is van een vergelijkenderwijs moeilijker sociale situatie.

Betekent dit nu ook dat, bij een overeenkomstig konsumptienivo, de kans op nadelige gevolgen van drankgebruik groter is als er sprake is van een weinig gestructureerd dagelijks leven?

Afgaande op de mij bekende literatuur, moet dit een open vraag genoemd worden, omdat er noch op theoreties vlak, noch met onderzoeksresultaten uitspraken over gedaan worden.

Toch acht ik het mogelijk dat bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven de kans op nadelige gevolgen van drankgebruik hoger is. Drie redenen wil ik daarvoor noemen.

1. Het is mogelijk dat bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven vaker dan bij anderen incidenteel overmatig drankgebruik voorkomt (eruptief drinkgedrag). Dit drankgebruik laat zich niet of nauwelijks registreren met vragen naar de gemiddelde consumptie per dag of de consumptie in de afgelopen week, maar verhoogt wel de kans op nadelige gevolgen als dronkenschap, tremoren e.d.
2. Bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven, kan de subjectieve definitie van de effecten van drankgebruik anders zijn. Bij een weinig gestructureerd dagelijks leven zal de hinderlijkheid van nadelige gevolgen als bv. kater en tremor wellicht nadrukkelijker gevoeld en geregistreerd worden dan in een situatie waar het nakomen van verplichtingen tot op zekere hoogte dwingt de aandacht op andere zaken te richten. Dit kan resulteren in een verschil in melding van nadelige gevolgen van drankgebruik bij een zelfde consumptienivo.
3. Bij de posities met rollen die het dagelijks leven weinig structureren kan een onderscheid gemaakt worden tussen posities die gekenmerkt worden door het ontbreken van een door velen in de samenleving normaal geachte rol: werkzoekend, arbeidsongeschikt, gescheiden, ouder nooit-gehuwd, en posities die een meer vanzelfsprekende overgang in levensfase markeren: kinderen uit huis, gepensioneerd, weduwe/weduwenaar.

Uit onderzoek van o.a. Merens Riedstra (1981) komt naar voren dat het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol, op zich een bron van spanningen is. Spanningen die, gezien de uitkomsten van Bazuin en Mulder

(1981), ook kunnen leiden tot een verhoogd gebruik van slaap- en kalmerende middelen, bij gescheidenen (echter ook verweduwen) en werkzoekenden. Ook in het eerder aangehaalde onderzoek van van Oyen en Grosveld(1982) en van Adriaanse e.a. (1981) valt op dat de arbeidsongeschikten c.q. niet aktieven en werkzoekenden veel vaker slaap- en kalmerende middelen gebruikten dan de werkenden.

Deze spanningen, eventueel meer specifiek de combinatie van slaap- of kalmerende middelen met alcoholiese drank, kan ertoe leiden dat eenzelfde doses alcoholhoudende drank harder aankomt, i.c. meer nadelige effecten heeft.

Als hypothese wil ik dan ook aanhouden:

bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven is, bij een overeenkomstig konsumptienivo, de kans op nadelige gevolgen van drankgebruik groter.

Afgezien wordt van een verdergaande hypothese over mogelijke verschillen tussen degenen bij wie een maatschappelijk normaal geachte rol ontbreekt en degenen bij wie de levensfase hun huidige positie bepaalt. Bij de analyse zal, voorzover mogelijk, hier wel op worden ingegaan.

IV.3. Afkeuring van of zorgen over drankgebruik

IV.3.1. Begripsomschrijving en de relatie van nadelige gevolgen met afkeuring

Afkeuring van en zorgen over drankgebruik worden omschreven als: aanmerkingen op het drinkgedrag van iemand of op de gevolgen van diens drankgebruik, dan wel zorgen van de drinker zelf over zijn drankgebruik of de gevolgen ervan.

In de meeste studies naar probleemdrinken wordt afkeuring van drankgebruik gezien als één van de problemen waarmee drankgebruik gepaard kan gaan, naast bv. symptomen van drankgebruik of psychologische afhankelijkheid (Cahalan, 1976). Hier wordt afkeuring van drankgebruik gezien als reactie op uit het drankgebruik voortvloeiende gevolgen, als bv. symptomen en dronkenschap.

De voornaamste reden voor afkeuring van of zorgen over

drankgebruik zal zijn de mate waarin drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen. Deze nadelige gevolgen immers zijn een mogelijke bron van overlast voor anderen en kunnen aanleiding zijn voor twijfel bij de drinker zelf of mensen uit zijn omgeving of hij nog in staat is maatschappelijk belangrijk geachte verplichtingen (i.c. positierollen) adequaat na te komen. Toch is er meer te zeggen over de kans dat drankgebruik afgekeurd wordt.

Ook bij een overeenkomstige mate van schadelijke gevolgen van drankgebruik, kan er nog verschil zijn in de kans op afkeuring van drankgebruik naar gelang:

- het gangbaar drinkpatroon
- de drinkgeschiedenis
- de sociale situatie van de drinkers

IV.3.2. Gangbaar drinkpatroon

Naar gelang gangbaar drinkpatroon, kan er verschil zijn in de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik gepercipieerd worden als incident dan wel als verontrustend teken van excessief drankgebruik. Bij een gangbaar drinkpatroon, waarbij op weekenddagen 6 of meer glazen per dag worden gedronken, kan 1 of 2 maal per maand dronkenschap nog gezien worden als een incident. Immers het grootste aantal keren dat iemand drinkt treden er geen nadelige gevolgen van drankgebruik op. Bij een drinkpatroon waarbij alleen bij bijzondere gelegenheden wordt gedronken, stel maximaal vier keer per maand, betekent 2 maal per maand dronken dat de helft van het aantal keren dat iemand drinkt, deze ook dronken is. De kans moet groter geacht worden dat anderen of de drinker zelf, dit als teken van onvermogen zien om met drank om te gaan en derhalve het drankgebruik afkeuren.

De hypothese is:

in statusgroeperingen waar een drinkpatroon gangbaar is dat vergelijkenderwijs vaak leidt tot nadelige gevolgen, is de kans op afkeuring van of zorgen over drankgebruik geringer dan in een statusgroepering waarin drankgebruik minder vaak gepaard gaat met nadelige gevolgen.

IV.3.3. Drinkgeschiedenis

Bij langere duur van excessief drankgebruik wordt het, naar ik aanneem, moeilijker om nadelige gevolgen van drankgebruik af te doen als onbelangrijk incident. De kans op afkeuring of zorgen neemt naar ik vermoed toe. De onderzoeken waarover ik kan beschikken, bevatten geen gegevens over de duur waarmee het drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen. Wel is gevraagd hoe lang men het huidig aantal glazen per dag drinkt.

In de hypothese wordt daarom duur van huidig drankgebruik -als globale indikator voor de periode waarover drankgebruik gepaard is gegaan met nadelige gevolgen- als onafhankelijke variabele genoemd.

De hypothese luidt als volgt:

bij overeenkomstige mate van nadelige gevolgen van drankgebruik, zal de kans op afkeuring van drankgebruik groter zijn naarmate men over een langere periode een bepaald aantal glazen per dag drinkt.

IV.3.4. Sociale situatie

Het niet kunnen vervullen van verplichtingen voortvloeiend uit positierollen is een sterke reden voor afkeuring van drankgebruik. Is het nu echter zo, dat als er in mindere mate alledaagse verplichtingen zijn -i.c. bij een weinig gestructureerd dagelijks leven- nadelige gevolgen van drankgebruik sneller tot kritiek of zorgen leiden?

Er zijn twee redenen aan te geven om deze vraag bevestigend te beantwoorden.

- als men in mindere mate kan wijzen op een alledaags handelen waarin men verplichtingen jegens anderen nakomt, dan kunnen nadelige gevolgen van drankgebruik door de sociale omgeving en/of de drinker zelf gepercipiëerd worden als een markanter aspect van de leefstijl dan in het geval dat, ondanks nadelige gevolgen, verplichtingen jegens anderen nog worden nagekomen.

Indien door het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol (werkzoekende, arbeidsongeschikte, gescheidene, oudere nooit gehuwde) het dagelijks leven weinig gestructu-

reerd is, kan nog een meer specifieke reden genoemd worden:
- bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol, zullen nadelige gevolgen van drankgebruik sneller gepercipiëerd worden als 'oorzaak' van het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol. Dit zal sneller kritiek of zorgen over het drankgebruik uitlokken, dan waar maatschappelijk normaal geachte rollen vervuld worden.

Bij deze laatste redenering moet erop gewezen worden dat bij een aantal van degenen bij wie een maatschappelijk normaal geachte rol ontbreekt, het drankgebruik ook daadwerkelijk kan hebben bijgedragen aan bv. het verlies van werk of partner. Volgens de mij ter beschikking staande gegevens, kan dit aantal niet hoog worden genoemd. In Limburg geven 8 respondenten op dat hun partner bedreigd heeft weg te gaan of is weggegaan vanwege drankgebruik, in Rotterdam 10. In Limburg en Rotterdam geven respectievelijk 4 en 10 respondenten op dat ze vanwege drankgebruik opgehouden zijn met werk. Zo de verwachte samenhangen worden gevonden, lijkt het mij onwaarschijnlijk dat deze kleine aantallen respondenten daarvoor verantwoordelijk zijn.

Als hypothese wordt aangehouden dat:

bij overeenkomstige mate van nadelige gevolgen van drankgebruik, is de kans op afkeuring of zorgen hoger ingeval van een weinig gestructureerd dagelijks leven.

Ik wil wat betreft de hypothese afzien van nadere specificatie aangaande de samenhang tussen het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol en de kans op afkeuring of zorgen. Door middel van nadere analyse zal wel gepoogd worden aan te geven of bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol de in de hypothese genoemde tendens zich sterker voordoet.

In de onderzoeksliteratuur is één summiere aanwijzing te vinden over het verband tussen het ontbreken van normaal geachte rollen en de kans op afkeuring van drankgebruik. Hingson e.a. (1980) vonden dat bij probleemdrinkers die ruwweg overeenkwamen in konsumptienivo en drinkproblemen, echter verschilden wat betreft het erkennen dat ze drinkproblemen hadden (te vergelijken met zorgen over drankgebruik), zich op twee punten van elkaar onderscheidden. Bij de probleemdrinkers die erkenden dat hun drankgebruik problematisch was, was een hoger percentage werkloos en een hoger percentage met kinderen. Geen verschillen vonden deze

onderzoekers wat betreft beroepsnivo, al dan niet met partner samenlevend, religie en aantal goede vrienden. Het hogere percentage werklozen bij degenen die erkennen drinkproblemen te hebben, komt overeen met mijn hypothese. Zo niet het hogere percentage met kinderen. Deze uitkomst kan eraan herinneren dat ook andere dan de hier genoemde factoren van invloed kunnen zijn op afkeuring van of zorgen over drankgebruik. Met name als anderen sterk afhankelijk zijn van adequate uitvoering van een positierol -zoals kinderen van ouders- kan drankgebruik, gepaard met nadelige gevolgen, wellicht sneller leiden tot kritiek of zorgen. De analyse zal dan ook moeten leren of de geformuleerde hypothese ongewijzigd is te handhaven.

Samenvatting

Twee probleemstellingen, te weten andere factoren dan konsumptienivo die van invloed zijn op nadelige gevolgen van drankgebruik en de factoren die van invloed zijn op de kans dat drankgebruik afgekeurd wordt, zijn in dit hoofdstuk vanuit theoretische perspectief toegelicht.

Nadelige gevolgen van drankgebruik zijn omschreven als tijdens of na drankgebruik optredende verschijnselen, die een adequaat functioneren van de drinker in enigerlei opzicht beïnvloeden en door de gebruiker of mensen uit zijn leefomgeving gezien worden als gerelateerd aan drankgebruik. Bij deze omschrijving is de kanttekening gemaakt dat, voor de verzameling drinkers bij wie de nadelige gevolgen van drankgebruik beperkt blijven tot verschijnselen die niet of zelden door leken herkend worden als gerelateerd aan drankgebruik, bv. levercirrose, maagzweer, de ontwikkelde hypothesen niet te verifiëren zijn. Afgaande op de literatuur moet deze verzameling drinkers vooral bij oudere mannen uit de hogere klasse worden gezocht.

Op grond van theoretische overwegingen werden de volgende hypothesen ontwikkeld:

Statusgroeperingen die verschillen in drinkpatroon, kunnen verschillen in de mate waarin, bij overeenkomstig konsumptienivo, nadelige gevolgen van drankgebruik voorkomen.

Bij grotere gewinning aan alcoholhoudende drank zal, ook na controle op konsumptienivo, het drankgebruik

in mindere mate gepaard gaan met nadelige gevolgen. Bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven is, bij overeenkomstig konsumptienivo, de kans op nadelige gevolgen van drankgebruik groter.

Afkeuring van of zorgen over drankgebruik, de afhankelijke variabele in de tweede probleemstelling, is omschreven als aanmerkingen op het drinkgedrag van iemand of op de gevolgen van diens drankgebruik, dan wel zorgen van de drinker zelf over zijn drankgebruik.

Aangenomen wordt dat naarmate het drankgebruik gepaard gaat met meer nadelige gevolgen en/of de consumptie hoger is, de kans op afkeuring van drankgebruik groter is.

Ook bij controle op konsumptienivo en nadelige gevolgen, kunnen echter nog verschillen zijn in de kans op afkeuring of zorgen. De volgende hypothese werden geformuleerd:

In statusgroeperingen waar een drinkpatroon gangbaar is dat vergelijkenderwijs vaak leidt tot nadelige gevolgen, is de kans op zorgen of afkeuring geringer dan in statusgroeperingen met een gangbaar drinkpatroon dat minder vaak tot nadelige gevolgen leidt.

Bij overeenkomstige mate van nadelige gevolgen van drankgebruik, zal de kans op afkeuring van drankgebruik groter zijn naarmate men over een langere periode het huidig aantal glazen per dag drinkt.

Bij overeenkomstige mate van nadelige gevolgen van drankgebruik, is de kans op afkeuring of zorgen groter bij een weinig gestructureerd dagelijks leven.

In onderstaand figuur zijn de in hoofdstuk II tot en met IV ontwikkelde hypothese weergegeven.

In de hoofdstukken VI, VIII en IX zullen de resultaten aangaande deze hypothesen worden gepresenteerd. Eerst volgt echter een hoofdstuk over de onderzoeken die in deze studie worden gebruikt en wordt de betrouwbaarheid en geldigheid van de gegevens over alcoholconsumptie besproken.

DEEL II: ONDERZOEK

V De gebruikte onderzoeken; betrouwbaarheid en geldigheid van konsumptiegegevens

Zoals gezegd zullen in deze studie onderzoeksgegevens gebruikt worden uit Limburg en Rotterdam. Het betreft twee identieke survey-onderzoeken naar probleemdrinken, uitgevoerd door respectievelijk de Rijksuniversiteit Limburg en de GG en GD in Rotterdam.

Het veldwerk is uitgevoerd eind 1980 en begin 1981. Over beide onderzoeken is uitvoerig gerapporteerd. (Garretsen, 1982; Knibbe, 1982, Garretsen, Knibbe, 1983; Garretsen, 1983)

Bij deze rapportage is ook de onderzoeksopzet, steekproef-trekking, representativiteit en non-respons verantwoord. Hier zullen deze onderwerpen derhalve slechts kort behandeld worden.

Uitvoeriger zal ingegaan worden op de betrouwbaarheid en geldigheid van de gegevens over alcoholconsumptie. Hoewel het hier niet gaat om de prevalentie van probleemdrinkers, is het vraagstuk van de betrouwbaarheid en geldigheid van gegevens over alcoholconsumptie ook van belang voor de geldigheid van samenhangen tussen alcoholconsumptie en andere factoren.

V.1. Steekproeven en veldwerk

Steekproef

In Limburg en Rotterdam zijn de bevolkingsregisters gebruikt om naar geslacht, leeftijd en in Limburg ook naar regio en gemeentegrootte, gestratificeerde steekproeven te trekken.

De in Rotterdam en Limburg geselecteerde aantallen potentiële respondenten werden tamelijk hoog genomen in verband met de verwachte non-respons van + 25% en de wens in de geïnterviewde populatie een voldoende aantal probleemdrinkers aan te treffen.

In Rotterdam, waar het bevolkingsregister is geautomatiseerd, kon vrij eenvoudig een gestratificeerde a-selekte steekproef van 3040 respondenten in de leeftijd van 16 tot 70 jaar worden getrokken.

In Limburg is de steekproeftrekking van in totaal 2670 potentiële respondenten iets gekompliceerder geweest. Begonnen werd met een selectie van gemeenten en wel op de volgende wijze:

- alle gemeenten met meer dan 30.000 inwoners werden bij het onderzoek betrokken;
- van de gemeenten met inwonersaantallen tussen de 5.000 en 30.000 inwoners werd op willekeurige wijze iedere tweede gemeente genomen. (C.B.S.-indeling, kat. B2, B3, C1 en C2, met uitzondering van Venray en Weert, beiden gemeenten met meer dan 20.000 inwoners);
- van de gemeenten met minder dan 5.000 inwoners werd op willekeurige wijze iedere derde gemeente geselecteerd. (C.B.S.-indeling, kat. A1, A2, A3, A4 en B1).

De reden voor deze selectie van gemeenten was de wens een zekere konsentrasie van adressen van respondenten in kleinere gemeenten te bewerkstelligen en zodoende reistijd en -kosten te besparen bij de uitvoering van het veldwerk.

De aldus geselecteerde gemeenten werden aangeschreven. Alle gemeenten bleken bereid mee te werken. Gezien de wens bij de steekproeftrekking in Limburg op geslacht, leeftijd, regio en urbanisatiegraad te controleren, zijn bij de geselecteerde gemeenten ruimschoots meer adressen aangevraagd dan de geplande 2670 potentiële respondenten. Zodoende was het namelijk mogelijk binnen het bestand verkregen adressen op a-selekte wijze een naar geslacht, leeftijd, urbanisatiegraad en regio gestratificeerde steekproef te trekken van exakt 2670 potentiële respondenten.

Wat betreft de trekkingsmethode, die wij de gemeenten gevraagd hebben te volgen, hebben wij ons georiënteerd op de bij het C.B.S. gebruikelijke 'lineaalmethode'. Deze methode bestaat hieruit, dat de lengte van het kaartbestand van de gemeente gedeeld wordt door het aantal respondenten dat door ons werd aangevraagd, een procedure die de zogeheten 'stap-grootte' oplevert. De gemeenten werd gevraagd na de stap-grootte nog drie kaarten door te tellen en de daarop vermelde persoon als respondent op te geven. Het doortellen na stapgrootte was nodig om personen met kaarten die dikker waren omdat ze veel gelicht waren uit het bestand -bv. vaak verhuisd, veel kinderen- niet een grotere kans te geven in de steekproef te komen. De gemeenten leverden ons de respondenten aan op lijsten waarop naam, adres, geboortedatum en geslacht vermeld stonden.

Uitvoering veldwerk

Voor de uitvoering van het veldwerk is zowel in Limburg als Rotterdam gebruik gemaakt van de diensten van de Nederlandse Stichting voor Statistiek.

Deze stichting beschikt over getrainde interviewers, waarbij voor het veldwerk in Limburg als voorwaarde werd gesteld, dat de interviewers één van de Limburgse dialecten beheersten. Deze voorwaarden werd ingegeven door de wens misverstanden tussen interviewer en respondent te vermijden en een zo goed mogelijk contact tussen hen te bewerkstelligen.

De vragenlijst waarmee in Rotterdam en Limburg werd gewerkt, was van tevoren getest bij 'normale' drinkers en bij drinkers die bij het C.A.D. bekend waren als probleemdrinkers.

De interviewers zijn via een groepsgewijze instructie vertrouwd gemaakt met de doelstellingen van het onderzoek en geïnstrueerd over het afnemen van het interview. Tevens namen de interviewers elkaar een proefinterview af dat vervolgens met de onderzoeksleiders in Limburg en Rotterdam werd besproken.

Tot de instructies aan de interviewers behoorde ook de opdracht die personen die bleken te zijn opgenomen in een algemeen of psychiatrisch ziekenhuis, dan wel woonachtig waren in opvangtehuizen, kostscholen, internaten e.d., niet tot de respondenten te rekenen. Dit gold ook voor personen die niet (voldoende) de Nederlandse taal beheersten.

Beide categorieën zijn uitgesloten omdat de vragenlijst niet op hun situatie berekend was. Voor degenen die verbleven in een instelling kwam daarbij dat moeilijkheden konden optreden om toestemming te krijgen voor een interview.

Op de non-respons zal in paragraaf V.3. gedetailleerd ingegaan worden.

De doelstelling dat de geïnterviewde steekproef een afspiegeling is van de bevolking kan, voorzover het de sociale kenmerken betreft waarop bij de steekproeftrekking is gecontroleerd, gerealiseerd worden geacht.

De grootste afwijking in Limburg betrof een oververtegenwoordiging van 2.5% vrouwen in de leeftijdskategorie 55-70 jaar bij de respondenten vergeleken met bevolkingsgegevens van het C.B.S.

In Rotterdam is de grootste afwijking dat de steekproef 3.3.% meer vrouwen van 20-29 jaar telde dan verwacht kon

worden op grond van de bevolkingsgegevens van de gemeente Rotterdam.

Voor Limburg kon worden vastgesteld, dat ook voor een kenmerk waarop niet bij steekproeftrekking is gecontroleerd -burgerlijke staat- de afwijking van de geïnterviewde populatie met de gehele bevolking niet groter is dan 4%.

V.2. Betrouwbaarheid en geldigheid van gegevens over alcoholkonsumptie

In het Limburgse en sterker nog in het Rotterdams onderzoek is aandacht gegeven aan de betrouwbaarheid en geldigheid van gegevens over alcoholkonsumptie. De omvang van dit probleem kan afgelezen worden uit onderstaande tabel (overgenomen uit van Reek e.a., 1983).

Tabel 2 : Gemiddelde weekkonsumptie van de Nederlandse bevolking geschat met produktie- en surveygegevens

	Weekkonsumptie		onderschatting
	prod.cijfers	survey-gegevens	
1958	5.1 gl.	2.5 gl.	51%
1970	12.8 gl.	6.2 gl.	52%
1981	17.1 gl.	7.5 gl.	56%

De schattingen van konsumptie op grond van surveygegevens zijn konstant omstreeks de helft lager dan schattingen van de konsumptie op grond van de betrouwbaarder produktiegegevens. Deze onderschatting is derhalve een niet gering probleem.

Wellswaar zijn er beperkingen aan de vergelijkbaarheid van surveygegevens en produktiecijfers. De schatting volgens produktiegegevens wordt berekend voor de bevolking van 14 jaar en ouder, en er is geen korrektie mogelijk voor buitenlanders die in Nederland drinken, noch voor Nederlanders die in het buitenland drinken. Deze beperkingen tasten echter de omvang van het probleem nauwelijks aan. De voornaamste bronnen voor deze onderschatting van alcoholkonsumptie moeten gezocht worden in de non-respons en in onder-rapportage bij de geïnterviewde steekproef. Deze bronnen van

onderschatting zullen in de volgende paragrafen worden behandeld.

V.3. Non-respons als bron van onderschatting

In tabel 3 zijn voor Limburg en Rotterdam de percentages non-respons in onderscheiden geslachts- en leeftijdsgroepen weergegeven.

Tabel 3 : Non-respons naar geslacht en leeftijd

Leeftijd	MANNEN		VROUWEN		MANNEN EN VROUWEN	
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
	%	%	%	%	%	%
16-69 jaar	26.1	31.1	21.9	25.6	24.1	28.3
16-35 jaar	31.1	32.9	26.3	28.0	28.8	30.3
36-69 jaar	22.1	29.9	19.3	24.4	20.7	27.1

Een eerste inzicht in de bijdrage van de non-respons aan de onderschatting van alcoholconsumptie kan verkregen worden door na te gaan of de non-respons hoger is in subpopulaties die gekenmerkt worden door een vergelijkenderwijs hoog consumptienivo. Er wordt namelijk aangenomen dat in de non-respons het percentage zware drinkers hoger is dan in de respons (Pernanen, 1974).

In Limburg en Rotterdam is het consumptienivo van mannen (respektievelijk 16.2 en 12.9 glazen per week) hoger dan dat van vrouwen (respektievelijk 6.2 en 5.5 glazen per week) en is ook de non-respons bij mannen hoger.

In Limburg en, in minder sterke mate, in Rotterdam is de non-respons in de jongere leeftijdsgroepen hoger dan in de oudere leeftijdsgroepen. In Limburg kenmerken de jongere leeftijdsgroepen zich door een hoger gemiddeld consumptienivo. Mogelijk zou bij een gelijke non-respons bij jongeren en ouderen in Limburg, het gevonden verschil in consumptie nog groter zijn.

In Rotterdam acht ik de verschillen tussen leeftijdskategorieën in non-respons (3% bij mannen en 3.6% bij vrouwen) te klein om uitspraken aan te verbinden. Konkluderend kan ge-

steld worden dat er aanwijzingen zijn dat in Limburg en Rotterdam de verschillen in konsumptie tussen mannen en vrouwen groter zijn dan uit de survey-gegevens blijkt. In Limburg zijn mogelijk de verschillen in konsumptie tussen jongere en oudere mannen en vrouwen groter dan uit de survey-gegevens blijkt.

Zoals gezegd, wordt aangenomen dat zware drinkers eerder geneigd zijn een interview over drankgebruik te weigeren dan wel moeilijker te bereiken zijn voor een interview (Pernanen 1974).

Garretsen (1983) is nagegaan of onder de non-respons van het Rotterdams onderzoek probleemdrinkers zaten die bekend waren bij de Bouman-Stichting in Rotterdam (C.A.D. en twee alcoholklinieken).

Hij kwam tot de konklusie dat 'op grond van dit deelonderzoek niet gesteld kan worden dat de non-respons onder probleemdrinkers hoger is dan onder niet-probleemdrinkers'.

In het Limburgse en Rotterdamse onderzoek is het gelukt bij een deel van de non-respons alsnog enkele gegevens over alcoholkonsumptie te verkrijgen, voornamelijk door telefoniese ondervraging.

Verrassend genoeg bleek bij deze respondenten een hoger percentage dan in de uitgebreid geïnterviewde steekproef te verklaren dat vragen over drankgebruik op hen niet van toepassing waren (Knibbe, 1982, Garretsen, 1983). Zekerheid, dat dit ook allen geheelonthouders zijn volgens de omschrijving die hiervoor in beide onderzoeken is aangehouden, is er niet. Desalniettemin blijft het een opmerkelijke uitkomst.

Hier is echter relevanter de uitkomst in Limburg, echter niet in Rotterdam, dat bij de drinkers onder de non-respons die alsnog gegevens over alcoholkonsumptie verstrekten, het percentage dat de afgelopen zaterdag 6 of meer glazen hadden gedronken hoger was dan bij de drinkers in de uitgebreid geïnterviewde steekproef.

Er is derhalve voor Limburg met enige zekerheid te bevestigen dat in de non-respons het percentage overmatige drinkers hoger is dan in de geïnterviewde steekproef.

V.4. Onderrapportage

Van onderrapportage is sprake als respondenten, al dan niet opzettelijk, een lagere alcoholconsumptie opgeven dan ze in werkelijkheid hebben gedronken. Eerst zal de onopzettelijke onderrapportage worden besproken.

V.4.1. Onopzettelijke onderrapportage

De belangrijkste bronnen van onopzettelijke onderrapportage zijn:

- vergeetachtigheid van de respondent
- het niet systematies navragen van consumptie op hoogtijdagen als verjaardagen, kerstdagen, carnaval, e.d.
- het noteren van de consumptie in standaardglazen alcohol.

Beginnen we met vergeetachtigheid, dan kan vermoed worden dat naarmate de consumptie langer geleden is, de opgaven minder betrouwbaar worden. Dit wordt bevestigd door Philipson e.a. (1983). Zij berekenen door "een fictieve Nederlander* (te) creeëren, voor wie -voorzover het om de doordeweekse dagen gaat- zijn geheugen niet verder hoeft terug te gaan dan twee dagen geleden", dat de gemiddelde Nederlander twee glazen meer per week drinkt dan bij schattingen van weekconsumptie waarin ook opgaven over consumptie van meer dan twee dagen geleden zijn opgenomen. Uitgaande van deze fictieve nederlander zou de onderschatting van consumptie in 1981 niet 56% maar 44% zijn geweest.

* De "fictieve Nederlander" werd gekonstrueerd door per doordeweekse dag (maandag t/m donderdag) de gemiddelde consumptie te berekenen uitsluitend afgaande op de antwoorden van respondenten voor wie de betreffende dag "gisteren" of "eergisteren" was. De zo berekende schatting van de gemiddelde consumptie op die dag werd geldig geacht voor alle drinkers in de steekproef.

Uit een vergelijking van dagboek- en vragenlijstgegevens over drankgebruik blijkt nog duidelijker dat de ongewilde onderrapportage aanzienlijk is. Poikalanen en Kärkkäinen (1983) constateren dat bij 49 mannelijke vrijwilligers de gemiddelde consumptie volgens dagboekopgaven (6 aaneengesloten weken bestrijkend) ruim 1.6 maal hoger is dan volgens vragenlijst opgaven. Deze onderzoekers melden dat de verschillen in consumptie volgens dagboek- en vragenlijstmethode niet afhankelijk zijn van leeftijd, consumptienivo, frekwentie van drankgebruik en frekwentie van dronkenschap. De konklusie van beide onderzoekers is relevant genoeg om geciteerd te worden: '.... the ranking of subjects according to questionnaire data is not biased in a group motivated to give accurate answers'.

Gezien het voorgaande, is het begrijpelijk dat in survey-onderzoek veelal naar recent drankgebruik wordt gevraagd, om aan de hand daarvan tot schattingen over jaarlijks gebruik te komen. Noodzakelijkerwijs wordt hierdoor echter voorbijgegaan aan het drankgebruik bij bijzondere gelegenheden -feestjes, recepties- en op kollektieve feestdagen, bv. de kerstdagen en Oud en Nieuw. Echter juist op die dagen wordt er door meer mensen gedronken en vaak een groter aantal glazen dan in een "gewone" week.

Derhalve ligt hier ook een bron van onderrapportage.

De laatste bron van onopzettelijke onderrapportage is dat de opgaven van respondenten over consumptie vrijwel altijd in standaardglazen wordt genoteerd. Het grote voordeel hiervan is dat door deze methode de consumptie van verschillende soorten drank -jenever, bier, wijn e.d.- bij elkaar opgeteld kan worden omdat het aantal cl. pure alcohol per standaardglas voor deze verschillende soorten drank bij benadering gelijk is. Aangenomen mag echter worden dat met name bij drankgebruik in huiselijke situaties, de glazen wel eens voller geschonken worden dan standaard is. Wilson (1981) heeft bij een representatieve steekproef van de bevolking van Engeland en Wales, de respondenten die sterk-alkoholiese drank gebruikten gevraagd ".... to pour an equivalent of water into their own glass and this was measured by interviewers using small flasks". Het glas thuisgeschonken sterk-alkoholiese drank bleek gemiddeld anderhalf keer zo veel te bevatten als een standaardglas sterk-alkoholiese drank. Derhalve een ongewilde onderrapportage van 33% bij thuisgeschon-

ken sterk alcoholiese drank. Ik neem aan dat bij andere soorten drank de glazen thuis ook wel eens voller geschonken worden dan standaard is.

Gezien het feit dat in Limburg 7 van de 10 keren en in Rotterdam 8 van de 10 keer thuis wordt gedronken, is het waarschijnlijk dat het een aanzienlijk deel van de onderschatting in alcoholkonsumptie betreft.

Samenvattend kan gezegd worden dat onopzettelijke onderrapportage verantwoordelijk is voor minimaal 12% onderschatting van alcoholkonsumptie, zeer waarschijnlijk echter meer. Ongewilde onderrapportage is een bron van onderschatting die waarschijnlijk niet sterk zal verschillen voor verschillende sociale groeperingen. Derhalve zal deze bron van onderschatting niet of niet sterk de geldigheid van gevonden verbanden tussen alcoholkonsumptie en sociale variabelen aantasten.

V.4.2. Opzettelijke onderrapportage

Garretsen (1983) rapporteert uitvoerig over twee methoden ter detektie van onderrapportage door respondenten.

Eén methode hield in dat voor alle probleemdrinkers en 300 willekeurig gekozen respondenten uit het Rotterdams onderzoek nagegaan werd of ze bekend waren bij het C.A.D. in Rotterdam of bij twee alcohol-klinieken in Rotterdam. Het bleek dat totaal 9 respondenten, waarvan vijf probleemdrinkers, ook bekend waren bij één van bovengenoemde instellingen. Door toepassing van een statistiese bewerking komt Garretsen tot de konklusie dat "als men de vragenlijst zou voorleggen aan Boumancliënten (d.w.z. C.A.D. of één van de twee alcoholklinieken) verwacht kan worden dat zeer waarschijnlijk meer dan 53% van hen als niet-probleemdrinker zou skoren".

Deze konklusie zegt veel over de sensitiviteit van kriteria voor probleemdrinken zoals die in survey-technieken worden gehanteerd. De konklusie ten aanzien van onderschatting is minder dramaties. De kans dat probleemdrinkers bekend bij instellingen in de steekproef zitten en vervolgens door onderrapportage bijdragen aan onderschatting is bijzonder klein. In Limburg bijvoorbeeld zijn naar schatting maximaal 2000 Limburgers in 1980 geholpen vanwege alcoholproblemen bij het C.A.D., de G.G.Z. of in een algemeen of psychiatries

ziekenhuis (Knibbe, 1982). Op een populatie van omstreeks 750.000 mensen en een steekproef van 2670 mensen zouden omstreeks 7 van deze probleemdrinkers tot de potentiële respondenten behoren. De uitkomst van Garretsen breder interpreterend, kan wel gesteld worden dat probleemdrinkers in het algemeen sterker geneigd zullen zijn tot opzettelijke onderrapportage dan niet-probleemdrinkers.

De tweede methode die Garretsen toepast is het interviewen van de partners van 395 willekeurig gekozen gehuwde of samenwonende respondenten over het drinkgedrag van de respondent.

Om de informatie die de partner geeft over het drinkgedrag van de respondent te interpreteren, houdt Garretsen als vooronderstelling aan dat als de partner opgeeft dat de respondent meer drinkt of meer drinkproblemen heeft dan de respondent zelf, de partner de betrouwbaarste bron is. In het omgekeerde geval echter -de respondent meldt zelf meer te drinken en/of meer problemen vanwege drinken te hebben dan de partner opgeeft- wordt de respondent zelf als de betrouwbaarste bron aangehouden.

Gegeven deze vooronderstellingen kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- ruim 7% meer mannen en 2% meer vrouwen drinkt dagelijks alcoholhoudende drank als ook afgegaan wordt op antwoorden van de partner.
- 1.1 maal zoveel mannen en 4.5 maal zoveel vrouwen drinkt minstens 1 maal per week zes of meer glazen per keer als ook afgegaan wordt op informatie van de partner hierover. Vrouwen verzwijgen derhalve vaker dan mannen dat ze 6 of meer glazen op een dag hebben gedronken.
- door vrouwen wordt ook vaker dan door mannen verzwegen dat er problemen met de omgeving zijn vanwege drankgebruik
- onkerkelijken verzwijgen vaker dan andere drinkers dat ze dagelijks drinken dan wel 3 maal per week of vaker 6 of meer glazen drinken.
- er zijn geen relevante verschillen in onderrapportage naar opleidingsnivo, beroepsnivo en leeftijd.

Het beeld dat uit deze bevindingen voortkomt samenvattend, kan gesteld worden dat naar alle waarschijnlijkheid de onderrapportage van het veel per keer drinken groter bij vrou-

wen is dan bij mannen en bij onkerkelijken groter dan bij degenen die zich tot een kerk rekenen. Bij mannen is, vergeleken met vrouwen, de onderrapportage van het dagelijks drinken hoger.

V.5. Konklusie

Gezien de omvang van onderschatting van alcoholkonsumptie met survey-gegevens, is het opmerkelijk dat er zo weinig onderzoek naar is gedaan.

Schema 1: Konklusies ten aanzien van onderschatting van alcoholkonsumptie

<u>bron van onderschatting</u>	<u>konklusies t.a.v. sociaal-demografiese groepen</u>
non-respons	*verschil in konsumptie tussen mannen en vrouwen groter dan blijkt uit survey-gegevens *verschil in konsumptie tussen jongeren en ouderen groter (alleen Limburg)
ongewilde rapportage	*waarschijnlijk niet sterk verschillend voor onderscheiden subpopulaties
bewuste onderrapportage (1)	*groter bij vrouwen dan mannen *groter bij onkerkelijken dan kerkelijken *geen verschil naar leeftijd, opleiding en sociale klasse
<u>bron van onderschatting</u>	<u>konklusies t.a.v. overmatige drinkers</u>
non-respons	*percentage overmatige drinkers hoger bij non-respons dan bij geïnterviewde populatie (alleen voor Limburg gevonden)
ongewilde onderrapportage	*niet bekend
bewuste onderrapportage (1)	*groter bij probleemdrinkers
(1) betreft konklusies van Rotterdams onderzoek	

Prakties gezien betekent dit dat slechts zeer onvolledig de konsekwenties van onderschatting voor de betrouwbaarheid en

geldigheid van gegevens over alcoholconsumptie en verbanden tussen alcoholconsumptie en andere variabelen aangegeven kunnen worden. In bovenstaand schema is -met terzijdestelling van vele nuances- weergegeven welke konklusies getrokken kunnen worden.

Vrij zeker is dat overmatige drinkers zowel via non-respons als via onderrapportage sterker bijdragen aan de onderschatting van alcoholconsumptie dan andere drinkers. Ook Pernanen (1974) en Celentano en McQueen (1978, a,b) komen tot deze konklusie. In het kader van deze studie is daarbij vooral van belang of deze onderschatting door overmatige drinkers dezelfde is in de sociale groeperingen die in dit onderzoek zijn opgenomen. Het onderzoeksmateriaal laat slechts konklusies toe ten aanzien van geslacht, leeftijd, opleiding, sociale klasse en godsdienst.

De onderzoeksresultaten van Garretsen geven het sterke vermoeden dat het veel per keer drinken sterker door vrouwen wordt ondergerapporteerd dan door mannen. Tevens dat bij de onkerkelijken het 6 of meer glazen per keer drinken vaker voorkomt dan uit survey-gegevens blijkt.

De sterke onderrapportage bij vrouwen van het veel per keer drinken is waarschijnlijk ten dele te wijten aan sterkere sociale afkeuring van dit drinkgedrag bij vrouwen.

In de analyse kan tot op grote hoogte rekening gehouden worden met een mogelijk verschil in de mate van onderrapportage bij mannen en vrouwen, door de analyse gescheiden uit te voeren. Dit is niet mogelijk wat betreft kerkelijken en onkerkelijken. Algemeen gesproken kan gesteld worden dat de verschillen in consumptie tussen kerkelijken en onkerkelijken waarschijnlijk groter zijn dan uit survey-gegevens blijkt. Dit geldt wat betreft Limburg ook voor het verschil in consumptie tussen mannen jonger en ouder dan 35 jaar.

Hoewel het prettig is te kunnen melden dat er in Rotterdam geen relevante verschillen in onderrapportage gevonden werden naar leeftijd, opleiding en sociale klasse, is het voorbarig op grond daarvan te konkluderen dat deze verschillen niet bestaan. Ten aanzien van deze en andere factoren geldt in relatie tot alcoholconsumptie dat verbanden, gezien de onderschatting, altijd met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden.

VI Drinkpatronen en verschillen tussen statusgroeperingen

VI.1. Inleiding

In hoofdstuk II is gesteld dat het drinkgedrag in een populatie -ondanks het ontbreken van expliciete gedragsnormen -door een zekere uniformiteit wordt gekenmerkt.

Vanuit twee gezichtshoeken kan de verwachting dat het drinkgedrag in een samenleving door een zekere uniformiteit wordt gekenmerkt, worden toegelicht:

- Vanuit de samenleving bezien is het van groot belang dat het individu -hoewel in zijn drinkgedrag niet ingeperkt door expliciete normen- toch op een sociaal akseptabele wijze van de vrijheid om te drinken gebruik maakt. Drinkpatronen als kollektief gedragsselement hebben als functie dat het drinkgedrag als sociaal akseptabel gedrag herkend kan worden.

Met opzet is gekozen voor de formulering 'sociaal akseptabel', omdat drinkpatronen niet in de eerste plaats gezien moeten worden als een manier om schadelijke gevolgen van drankgebruik te voorkomen. Een beter perspectief om drinkpatronen te begrijpen is uit te gaan van de structureel en cultureel verankerde ambivalentie rond drankgebruik. Gangbare drinkpatronen maken het mogelijk -o.a. door de massaliteit waarmee het betreffende gedrag voorkomt- de vraag naar de schadelijkheid van het betreffende gedrag goeddeels te negeren.

- Vanuit het individu bezien is, juist bij een gedragsselement ten aanzien waarvan expliciete gedragsnormen ontbreken en waarover ambivalentie bestaat, navolging van anderen een voor de hand liggende manier om deze gedragsmogelijkheid op een akseptabele en betekenisvolle wijze in het leefpatroon op te nemen.

De eerste hypothese die in dit hoofdstuk getoetst zal worden is dan ook:

*de verscheidenheid aan drinkgedrag van individuen
laat zich samenvatten in enkele gangbare drink-
patronen.*

De tweede hypothese betreft de wijze waarop deze drinkpatronen in de bevolking gespreid zijn.

Op zich behoeven de sociale verwachtingen ten aanzien van het individuele drinkgedrag niet verder te gaan dan de verplichting het drankgebruik in te richten volgens één van de gangbare drinkpatronen. Evenwel, voor bepaalde groeperingen kunnen elders gangbare drinkpatronen niet geschikt of passend geacht worden, een oordeel van anderen waaraan men zich mogelijkwerwijs in de betreffende groepering moeilijk kan onttrekken. Ook kunnen in een groepering uitgesproken opvattingen heerssen welk drinkpatroon het meest passend is voor mensen van deze sociale groepering. Deze positieve en negatieve verwachtingen omtrent drinkpatroon zijn geplaatst in het kader van de statusrol. Van de statusrol is gezegd dat het een brede oriëntatie geeft op het sociale leven en daarmee een relevante ordening van gedragsmogelijkheden biedt in een grote verscheidenheid aan situaties. Ook drankgebruik valt onder deze ordening van gedragsmogelijkheden en, afhankelijk van binnen en/of buiten een statusgroepering aanwezige opvattingen over gewenst drinkpatroon zijn er verschillen in gangbaar drinkpatroon tussen statusgroeperingen te verwachten.

Op grond van de bevinding dat in verschillende onderzoeken de statuskenmerken geslacht, leeftijd, sociale klasse en godsdienst naar voren komen als kenmerken die met meerdere aspecten van drankgebruik samenhangen, is als hypothese geformuleerd:

er zijn verschillen in gangbaar drinkpatroon tussen statusgroeperingen, gedefiniëerd door één of meer van de statuskenmerken geslacht, leeftijd, sociale klasse en godsdienst.

In de derde paragraaf van dit hoofdstuk zal nagegaan worden of deze hypothese verworpen dient te worden.

VI.2. Drinkpatronen

VI.2.1. Opzet van de analyse

Het begrip drinkpatroon is eerder omschreven als een specifieke samenhang tussen verschillende aspecten van drinkgedrag.

De aspecten die hier gebruikt worden voor de operationele definitie van drinkpatronen zijn:

- frekwentie van drankgebruik
- konsumptie op doordeweekse dagen (maandag t/m vrijdag)
- konsumptie op weekenddagen (zaterdag en zondag)
- verhouding tussen buitenshuis drinken en in huiselijk verband (in eigen huis of bij familie, kennissen e.d.) drinken.

Een vierdimensionale tabel, hier niet geproduceerd, is gekonstrueerd met de Limburgse en Rotterdamse gegevens waarin deze aspecten van drinkgedrag tegen elkaar zijn uitgezet.

Bij de formulering van drinkpatronen heb ik me sterker laten leiden door de wens de drinkpatronen duidelijk van elkaar te onderscheiden dan door de wens iedere drinker één bepaald drinkpatroon toe te schrijven. Inspectie van deze tabellen leidde tot de formulering van vier drinkpatronen die in de volgende subparagraaf beschreven zullen worden.

VI.2.2. Beschrijving van drinkpatronen

In schema II is aangegeven hoe de verschillende drinkpatronen zijn gedefinieerd. Tevens zijn in tabel 4 voor een reeks aspecten van drinkgedrag de gemiddelde waarden aangegeven. In bijlage I, tabel 2 zijn de t-waarden voor verschillen in drinkgedrag bij de onderscheiden drinkpatronen weergegeven.

Schema II: Aspecten van drinkgedrag gebruikt voor operationele definitie van gangbare drinkpatronen

	<u>LIMBURG EN ROTTERDAM</u>		<u>ALLEEN LIMBURG</u>	<u>ALLEEN ROTTERDAM</u>
	Incidenteel matig drinken	Bijna dagelijks thuis drinken	Periodiek veel drinken	Mengvorm
% van de drinkende bevolking:				
Limburg:	37%	16%	20%	x
Rotterdam:	38%	19%	x	20%
Prevalentie drankgebruik	minder dan 8 keer per maand	20 keer per maand of vaker	minder dan 20 keer per maand	tussen de 8 en 20 keer per maand
Konsumptie per doordeweekse dag	minder dan 3 glazen	meer dan 1 glas	*	minder dan 3 glazen
Konsumptie per weekenddag	minder dan 3 glazen	meer dan 1 glas	3 glazen of meer	minder dan 3 glazen
Verhouding thuis/buitenshuis drinken	*	2/3 of meer van het drankgebruik thuis	*	*

* niet gebruikt bij operationele definitie

Het blijkt dat twee drinkpatronen, benoemd als incidenteel matig drankgebruik en bijna dagelijks thuis drinken in vrijwel gelijke mate bij drinkers in Rotterdam en Limburg voorkomen.

Van de andere twee drinkpatronen is er één -benoemd als periodiek veel drinken- alleen in Limburg gevonden. In Rotterdam voldoet slechts 8% van de drinkers aan de criteria voor dit drinkpatroon. Bij deze 8% komt café bezoek ook minder vaak voor dan bij degenen in Limburg die periodiek veel drinken. Het geringe aantal Rotterdamse drinkers dat aan de criteria voor dit drinkpatroon voldoet, laat niet toe het in Rotterdam tot de "gangbare" drinkpatronen te rekenen.

Het vierde drinkpatroon, 'mengvorm' genoemd, is alleen in Rotterdam gevonden. Vergeleken met andere drinkpatronen, is het een minder karakteristieke wijze om drankgebruik in het leefpatroon op te nemen. Daarover zal straks meer gezegd worden.

In totaal blijkt in Limburg aan 73%, in Rotterdam aan 78%

van de drinkers één van de bovengenoemde drinkpatronen toegeschreven te kunnen worden. De hypothese dat de verscheidenheid aan individueel drinkgedrag samengevat kan worden in enkele gangbare drinkpatronen, kan bevestigd worden geacht.

Tabel 4: Gemiddelde waarden voor enkele aspecten van drinkgedrag bij gangbare drinkpatronen in Limburg en Rotterdam

	INCIDENTIEEL MATIG DRINKEN		BIJNA DAGELIJKS THUIS DRINKEN		PERIODIEK VEEL DRINKEN	MENGVORM
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
aantal glazen per week	2.0	1.6	22.0	21.1	20.3	4.1
stand.dev.	2.9	2.4	13.9	14.8	16.1	3.7
aantal glazen op zaterdag en zondag	1.2	0.8	7.9	7.5	12.3	1.9
stand.dev.	1.6	1.3	5.7	5.3	6.7	1.6
aantal glazen op maandag t/m vrijdag	0.8	0.7	14.1	13.6	7.9	2.2
stand.dev.	2.0	1.9	10.2	10.6	12.7	3.3
frequentie per maand	3.2	3.0	31.1	30.8	9.7	11.6
stand.dev.	2.4	2.4	9.8	5.3	4.7	3.4
hoeveelheid per keer	1.1	0.9	3.7	3.5	7.4	1.6
stand.dev.	1.3	1.1	2.3	2.3	3.4	1.1
frequentie café bezoek per maand	1.2	1.3	2.5	2.4	4.0	2.7
stand.dev.	1.7	1.7	2.6	2.3	3.3	2.7
frequentie thuis drinken per maand	2.3	2.5	28.2	28.5	4.8	9.0
stand.dev.	2.2	2.3	4.8	4.6	4.4	3.9

Wordt gekeken naar de criteria waarmee de drinkpatronen gedefinieerd zijn, dan kan het lijken alsof er tussen de drinkpatronen slechts geringe verschillen in drinkgedrag bestaan. Wordt echter gekeken naar de gemiddelde waarden voor onderscheiden aspecten van drinkgedrag (tabel 4), dan blijkt sprake te zijn van beduidende verschillen, die het rechtvaardigen om de drinkpatronen (wellicht met uitzondering van het als mengvorm benoemde drinkpatroon) als karakteristieke en sterk verschillende vormen van drankgebruik te zien. Ook bij toetsing blijken er, op één uitzondering na, significante verschillen te bestaan tussen de diverse aspecten van de drinkpatronen (tabel 2 uit bijlage). De uitzondering is dat er in Limburg geen significant verschil is in gemiddeld

aantal glazen per week bij periodiek veel drinken (20.3 glazen) en bijna dagelijks thuisdrinken (22.0 glazen). Op deze relevante uitzondering zal in hoofdstuk VIII worden teruggekomen.

De rationale voor de betiteling "incidenteel matig drankgebruik" wordt duidelijk als de gemiddelde waarde voor frequentie van drankgebruik (minder dan 1 maal per week) en de hoeveelheid per keer (omstreeks 1 glas) wordt nagegaan. Bij het drinkpatroon bijna dagelijks thuis drinken of periodiek veel drinken is het gemiddeld aantal glazen dat per week wordt gedronken ruim 10 keer hoger.

Zo is er ook een goede reden voor de betiteling "bijna dagelijks thuis drinken" als de gemiddelde waarde voor de frequentie van drankgebruik bij dit drinkpatroon in aanmerking wordt genomen. Er wordt op alle dagen van de maand gedronken en op gemiddeld 28 dagen van de maand in huiselijk verband. Wat overigens opvalt is dat de gemiddelde hoeveelheid per keer -3.5 en 3.7 glazen in respectievelijk Rotterdam en Limburg- zeker niet laag genoemd kan worden.

Alleen bij degenen die periodiek veel drinken is het gemiddeld aantal glazen per keer hoger: 7.4. glazen.

Deze hoge hoeveelheid per keer is één van de karakteristieken waarmee laatstgenoemd drinkpatroon zich van de andere onderscheidt. De andere karakteristiek is het verschil in konsumptie op doordeweekse en weekenddagen. Op de twee weekenddagen tezamen worden gemiddeld 12.7 glazen gedronken, op de vijf doordeweekse dagen minder: 7.9 glazen.

Dit drinkpatroon zou dan ook betiteld kunnen worden als weekenddrinken, ware het niet dat voor alle drinkpatronen, zij het veel minder sterk, geldt dat in het weekend meer gedronken wordt dan door de week.

Zoals gezegd, is het als mengvorm benoemde drinkpatroon een minder karakteristieke wijze van drankgebruik. De overeenkomst van dit drinkpatroon met incidenteel matig drankgebruik is dat er op doordeweekse of weekenddagen niet meer dan drie glazen wordt gedronken, het verschil is dat de frequentie van drankgebruik hoger is: gemiddeld ruim 11 keer per maand tegen 3 keer per maand bij incidenteel matig drankgebruik. Het voornaamste verschil met bijna dagelijks thuis drinken is dat er minder vaak wordt gedronken.

Tabel 5: Gangbare drinkpatronen in Limburg en Rotterdam in populaties gedefinieerd door geslacht, leeftijd en sociale klasse

	<u>LAGERE SOCIALE KLASSE</u>					<u>MANNEN</u> <u>MIDDEN KLASSE</u>					<u>HOGERE SOCIALE KLASSE</u>				
	16-29 jaar					16-29 jaar					16-29 jaar				
	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	N=	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	N=	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	N=
Incidenteel matig drankgebruik	26%	45%	44%	42%	81	19%	50%	37%	37%	52	46%	50%	24%	39%	69
Bijna dagelijks thuis drinken	16%	17%	24%	35%		16%	17%	38%	39%		18%	20%	52%	34%	
Periodiek veel drinken	58%	x	32%	x		65%	x	25%	x		36%	x	24%	x	
Mengvorm	x	38%	x	23%		x	33%	x	24%		x	30%	x	27%	
N=	81	69	167	202		52	66	102	119		39	50	115	111	
<hr/>															
	<u>VROUWEN</u>					<u>VROUWEN</u>					<u>VROUWEN</u>				
	16-29 jaar					16-29 jaar					16-29 jaar				
	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	N=	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	N=	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	N=
Incidenteel matig drankgebruik	73%	69%	80%	67%	71	70%	58%	75%	54%	74	68%	48%	56%	39%	72
Bijna dagelijks thuis drinken	2%	6%	9%	11%		6%	4%	14%	20%		11%	19%	29%	31%	
Periodiek veel drinken	25%	x	11%	x		24%	x	11%	x		21%	x	15%	x	
Mengvorm	x	25%	x	22%		x	38%	x	26%		x	33%	x	30%	
N=	71	72	105	215		74	73	99	153		28	42	93	133	

VI.3. Verschillen in drinkpatroon tussen statusgroeperingen

Om snel verschillen in drinkpatroon tussen sociale groeperingen te achterhalen is een diskriminantanalyse uitgevoerd ten aanzien van drinkpatronen met de volgende onafhankelijke variabelen:

geslacht, leeftijd, (16-29/30 jaar en ouder), sociale klasse (laag, midden, hoog), onkerkelijk (ja/nee), rooms-katholiek (ja/nee), protestant (ja/nee), gezinssituatie (met/zonder partner), werksituatie (wel/niet onvrijwillig werkloos).

In deze analyse werden ook gezinssituatie en werksituatie opgenomen om na te gaan of wellicht relevantere en grotere verschillen in drinkpatroon bestonden naar gelang positie in werk- en/of gezinssituatie dan naargelang statusgroepering. Dit bleek overigens niet het geval te zijn.

De variabelen die zowel in Limburg als Rotterdam gemeenschappelijk het beste onderscheidden tussen de drie in Limburg en Rotterdam gangbare drinkpatronen waren de statuskenmerken geslacht, leeftijd en sociale klasse.

De volgende stap was om voor statusgroeperingen gedefiniëerd in termen van geslacht, leeftijd en sociale klasse, de verdeling van drinkpatronen weer te geven. In tabel 5 is de uitkomst daarvan te vinden.

Bij de bespreking zal hoofdzakelijk schema III worden gevolgd. Daarin is aangegeven in welke statusgroeperingen een bepaald drinkpatroon sterk domineert. Als grens voor "dominantie" is genomen dat aan 50% of meer van de drinkers in een statusgroepering het betreffend drinkpatroon kan worden toegeschreven. Tevens zijn in dit schema, met voorbijgaan aan de preciese percentages, ook kleinere verschillen in het voorkomen van drinkpatronen in de onderscheiden statusgroeperingen weergegeven.

Schema III: Statusgroeperingen waarin meerderheid van de drinkers een specifiek drinkpatroon kan worden toegeschreven

	<u>LIMBURG</u>	<u>ROTTERDAM</u>
Incidenteel matig drankgebruik	Vrouwen ongeacht leeftijd en sociale klasse	Vrouwen ongeacht leeftijd en met uitzondering van hogere sociale klasse Mannen jonger dan 30 jaar uit midden- en hogere klasse
Periodiek veel drinken	Mannen jonger dan 30 jaar uit lagere en middenklasse	
Bijna dagelijks thuis drinken	Mannen ouder dan 30 jaar uit de hogere klasse	

OVERIGE VERSCHILLEN IN DRINKPATOON
TUSSEN STATUSGROEPERINGS

	<u>LIMBURG</u>	<u>ROTTERDAM</u>
Verschillen naar <u>sociale klasse</u> :	<u>Bij mannen en vrouwen ouder dan 30 jaar</u> *toename van percentage dat bijna dagelijks thuis drinkt en afname van percentage dat incidenteel matig drinkt van lagere naar hogere klasse <u>Bij mannen jonger dan 30 jaar</u> *in hogere klasse lager percentage periodiek veel drinken dan in midden- en lagere klasse	<u>Bij vrouwen ouder dan 30 jaar</u> *toename van percentage dat bijna dagelijks thuis drinkt en afname van percentage dat incidenteel matig drinkt van lagere naar hogere klasse <u>Bij vrouwen jonger dan 30 jaar</u> *afname van percentage dat incidenteel matig drinkt van lagere naar hogere klasse *in hogere klasse hoger percentage dat bijna dagelijks thuis drinkt dan in midden- en lagere klasse
Verschillen naar <u>leeftijd</u> :	<u>Bij mannen en vrouwen</u> *afname periodiek veel drinken bij populatie ouder dan 30 jaar *toename bijna dagelijks thuis drinken bij populatie ouder dan 30 jaar <u>Bij mannen uit lagere- en midden klasse</u> *toename incidenteel matig drankgebruik bij populatie ouder dan 30 jaar	<u>Bij mannen en vrouwen</u> *afname van mengvorm bij populatie ouder dan 30 jaar, het sterkst in middenklasse en mannen uit lagere klasse toename bijna dagelijks thuis drinken bij populatie ouder dan 30 jaar <u>Bij mannen uit midden- en hogere klasse</u> *afname incidenteel matig drankgebruik bij populatie ouder dan 30 jaar

Ten eerste valt op dat in Limburg 9 van de onderscheiden statusgroeperingen, in Rotterdam een kleiner aantal, namelijk 6, in meerderheid één bepaald drinkpatroon kan worden toegeschreven.

In Rotterdam domineert in elk van deze zes statusgroeperingen het incidenteel matig drinken.

In Limburg echter zijn er naast statusgroeperingen waar een meerderheid incidenteel matig drinkt (vrouwen) ook statusgroeperingen waarin een ander drinkpatroon sterk dominant is: periodiek veel drinken bij mannen jonger dan 30 jaar uit midden-/en lagere klasse) en bijna dagelijks thuisdrinken bij mannen ouder dan 30 jaar uit de hogere klasse.

Voor die statusgroeperingen in Limburg waar periodiek veel drinken of bijna dagelijks drankgebruik domineert, vormt drankgebruik ook sterker dan in Rotterdam in enige statusgroepering het geval is, een 'stijlelement' van hun statusrol. Immers, vergeleken met incidenteel matig drankgebruik, zijn periodiek veel drinken en bijna dagelijks thuis drinken sterker geprononceerde vormen van drankgebruik. Waar een meerderheid van een statusgroepering één van deze karakteristieke vormen van drankgebruik toegeschreven kan worden, kan gesproken worden van een stijlelement in de statusrol: men gaat op specifieke wijze met alcoholiese drank om en daarmee onderscheidt men zich van andere groeperingen.

Een bespreking van de verschillen in drinkpatroon naar, achtereenvolgens, geslacht, sociale klasse en leeftijd leidt tot een aantal relevante bevindingen.

Op één uitzondering na (vrouwen uit de hogere klasse in Rotterdam) geldt voor Rotterdam en Limburg dat een meerderheid van de vrouwen tot de incidenteel matige drinkers gerekend kunnen worden. Vergeleken met mannen is de uniformiteit in drinkpatroon bij vrouwen dan ook veel groter.

Het is waarschijnlijk dat de mate waarin vrouwen zich beperken tot incidenteel matig drankgebruik ook beïnvloed wordt door de houding van vele mannen die andere vormen van drankgebruik voor vrouwen als niet passend of te riskant afwijzen. Tevens moet van invloed worden geacht dat vrouwen ten aanzien van het drankgebruik van sexegenoten, strengere normen hanteren dan ten aanzien van het drankgebruik van mannen (Knibbe, 1982; pag. 35).

Zoals gezegd vormen vrouwen uit de hogere klasse in Rotterdam een uitzondering. Precieser bekeken blijken zowel in

Rotterdam als in Limburg in de hogere klasse de verschillen in drinkpatroon tussen mannen en vrouwen geringer te zijn dan in de midden en lagere klasse. Deze mogelijkheid werd, onder verwijzing naar de ontwikkelingen in het roken bij vrouwen, al geopperd in hoofdstuk II.

Het duidelijkst laten de verschillen in drinkpatroon tussen mannen en vrouwen zich illustreren aan verschillen in de mate waarin vrouwen dan wel mannen tot de incidenteel matige drinkers gerekend kunnen worden.

In Rotterdam b.v. is in de hogere klasse het verschil tussen mannen en vrouwen te verwaarlozen. Bij respondenten ouder dan 30 jaar uit de midden- en lagere klasse kunnen echter respectievelijk 17% en 25% meer vrouwen dan mannen tot de incidenteel matige drinkers worden gerekend.

Het geringere verschil in drinkpatroon tussen mannen en vrouwen in de hogere klasse is naar het zich laat aanzien, gevolg van een proces dat omstreeks 1970 is begonnen. Uit longitudinale onderzoeksgegevens die van Reek e.a. (1983) presenteren blijkt namelijk dat bij de hoger opgeleide vrouwen -i.c. vrouwen uit de hogere klasse- na 1970 het konsumptienivo sterker is gestegen dan bij hoger opgeleide mannen of bij lager opgeleide vrouwen. Waar er over het geheel genomen blijkens de resultaten van van Reek e.a. er geen emancipatoriese ontwikkelingen in drankgebruik zijn aan te wijzen sinds 1958, vormen vrouwen uit de hogere klasse hierop wellicht een uitzondering. Blijkens mijn gegevens kan daaraan toegevoegd worden dat in Rotterdam in de hogere klasse deze emancipatie wat betreft gangbare drinkpatronen min of meer voltooid geacht kan worden, in Limburg echter niet.

De differentiatie in drinkpatronen naar sociale klasse geldt in Rotterdam voornamelijk voor vrouwen, in Limburg zowel voor mannen als voor vrouwen. Behalve de reeds besproken verschillen in drinkpatronen naar sociale klasse bij vrouwen, zijn er bij mannen in Limburg verschillen naar sociale klasse in periodiek veel drinken (bij mannen jonger dan 30 jaar) en bijna dagelijks thuis drinken (bij mannen ouder dan 30 jaar).

Bezien we de verschillen in drinkpatronen naar leeftijd, dan valt op dat zowel in Rotterdam als in Limburg voor de gehele populatie geldt dat bijna dagelijks thuis drinken vaker

voorkomt bij respondenten ouder dan 30 jaar. In Limburg geldt tevens voor de gehele populatie dat bij de ouderen een kleiner percentage periodiek veel drinkt; in Rotterdam geldt, met uitzondering van vrouwen uit de lagere en hogere klasse, dat bij de oudere populatie een lager percentage de mengvorm als drinkpatroon kan worden toegeschreven. Jongere en oudere mannen verschillen ook in incidenteel matig drankgebruik. De verschillen zijn echter niet identiek in Limburg en Rotterdam. In Rotterdam is bij oudere mannen uit de midden- en hogere klasse het percentage incidentele matige drinkers lager; in Limburg geldt dit alleen voor mannen uit de hogere klasse. In Limburg zijn er bij oudere mannen uit lagere en middenklasse meer incidenteel matige drinkers dan bij jongere mannen, een verschil dat zich in Rotterdam niet voordoet.

De hier gepresenteerde resultaten wat betreft drinkpatroon vertonen overeenkomst met de resultaten van Philipsen e.a. (1983,1984) Deze auteurs beschrijven de ontwikkeling van drinkpatronen. Op grond van gegevens over drankgebruik uit 1958 gaan ze ervan uit dat toendertijd de meerderheid van de Nederlandse bevolking tot de incidenteel matige drinkers gerekend kon worden, en dat er voornamelijk thuis werd gedronken. Sindsdien hebben zich twee trends in drankgebruik voorgedaan die uiteindelijk in drie drinkpatronen resulteren. Eén trend is dat naast drankgebruik thuis ook drankgebruik buitenshuis met name in het weekend tot de gewoontes gaat behoren hetgeen resulteert in een drinkpatroon dat te vergelijken is met periodiek veel drinken of de mengvorm in Rotterdam. Deze trend is vooral bij jongeren en het sterkst bij mannen te vinden. De andere trend is een sterke uitbreiding van het aantal dagen waarop thuis wordt gedronken, hetgeen resulteert in een drinkpatroon dat hier als bijna dagelijks thuis drinken is benoemd. Deze trend is vooral bij ouderen te vinden en het sterkst in de hogere sociale klassen. Daarnaast stellen zij vast dat bij vrouwen het oorspronkelijke incidenteel matig drankgebruik als drinkpatroon blijft overheersen.

Gaan we na wat de hier gepresenteerde resultaten betekenen voor de door ons geformuleerde hypothese, dan is er geen aanleiding deze te verwerpen, ook al worden er geen relevante verschillen in drinkpatroon gevonden tussen godsdienstige

groeperingen. Tussen statusgroeperingen, gedefinieerd door de overige statuskenmerken worden er wel relevante verschillen in drinkpatroon gevonden.

Samenvatting

In dit hoofdstuk is nagegaan of voor de volgende twee hypothesen steun is te vinden:

De verscheidenheid aan drinkgedrag van individuen laat zich samenvatten in enkele gangbare drinkpatronen.

Er zijn verschillen in gangbaar drinkpatroon tussen statusgroeperingen gedefinieerd door één of meer van de statuskenmerken geslacht, leeftijd sociale klasse en godsdienst.

Voor Limburg en Rotterdam werden op inductatieve wijze drie gangbare drinkpatronen geformuleerd.

Twee daarvan "bijna dagelijks thuis drinken" en "incidenteel matig drinken" komen zowel in Limburg als Rotterdam voor. "Periodiek veel drinken", gekenmerkt door een hoge consumptie op weekenddagen, kan alleen in Limburg als gangbaar drinkpatroon worden gekenmerkt. Het drinkpatroon benoemd als "mengvorm", waarbij vaker gedronken wordt dan bij incidenteel matig drankgebruik en minder vaak dan bij bijna dagelijks thuis drinken, komt alleen in Rotterdam voor.

Gezien het feit dat in Limburg aan 73% en in Rotterdam aan 78% van de drinkers één van de gangbare drinkpatronen kan worden toegekend, kan de eerste hypothese bevestigd worden geacht.

In Limburg en Rotterdam konden, overeenkomstig de hypothese, verschillen in drinkpatroon tussen statusgroeperingen gedefinieerd in termen van geslacht, leeftijd en sociale klasse worden gekonstateerd. Er waren geen relevante verschillen in drinkpatroon naar godsdienst.

Het grootste verschil in drinkpatroon is te vinden tussen mannen en vrouwen. In Limburg en Rotterdam kan, op één uitzondering na, aan vrouwen in meerderheid een drinkpatroon van incidenteel matig drankgebruik worden toegeschreven. De uitzondering betreft vrouwen uit de hogere klasse in Rotterdam bij wie een even grote diversiteit aan drinkpatronen is te konstateren als bij mannen uit de hogere klasse in Rotterdam.

Precieser bekeken blijkt voor zowel Rotterdam als Limburg te gelden dat in de hogere sociale klasse het verschil tussen mannen en vrouwen in drinkpatroon het kleinst is. Gezien de longitudinale gegevens die van Reek e.a. (1983) voor Nederland presenteren, is waarschijnlijk omstreeks 1970 bij vrouwen in de hogere klasse de emancipatie ten aanzien van drinkpatronen op gang gekomen. Blijkens de hier gepresenteerde gegevens kan vermoed worden dat dit proces in Rotterdam in de hogere klasse vrijwel voltooid is, in Limburg daarentegen nog gaande.

In Limburg, echter niet in Rotterdam, zijn er ook bij mannen verschillen in drinkpatronen naar sociale klasse. Het voornaamste verschil in Limburg is wel dat bij de mannen ouder dan 30 jaar uit de hogere klasse een meerderheid bijna dagelijks thuis drinkt. Bij mannen ouder dan 30 jaar uit de lagere en middenklasse in Limburg kan slechts omstreeks een kwart het drinkpatroon van bijna dagelijks thuis drinken worden toegeschreven.

Naar leeftijd bezien valt op dat, zowel in Limburg als in Rotterdam, bijna dagelijks thuis drinken vaker in de leeftijdskategorie ouder dan 30 jaar voorkomt dan bij degenen die jonger dan 30 jaar zijn.

Wordt afgezien van de kleinere verschillen in drinkpatroon tussen jongeren en ouderen, dan blijft één uitkomst over als vermeldenswaardig. In Limburg kan van de mannen jonger dan 30 jaar uit midden- en lagere klasse aan een ruime meerderheid een drinkpatroon van periodiek veel drinken worden toegeschreven. Bij mannen ouder dan 30 jaar is dat een minderheid variërend van 32% in de lagere klasse tot 38% in de middenklasse.

Op twee punten werden opvallende verschillen tussen enerzijds Limburg anderzijds Rotterdam gevonden:

- Het in Limburg gangbare drinkpatroon periodiek veel drinken bevat veel duidelijker aanwijzingen voor drankgebruik dan het in Rotterdam gangbare drinkpatroon benoemd als "mengvorm"
- In Limburg kan bij 9 van de onderscheiden statusgroeperingen, 50% of meer van de drinkers één specifiek drinkpatroon worden toegekend. In Rotterdam kan dat slechts bij 6 statusgroeperingen

Beide feiten tezamen laten mijns inziens de konklusie toe

dat in Limburg drankgebruik een duidelijker een sterker geïntegreerd element van de statusrol is. Preciezer bekeken blijkt dit verschil in integratie van drankgebruik in de statusrol zich vooral toe te spitsen op mannen in Limburg en Rotterdam.

In de volgende hoofdstukken zal blijken dat dit -niet verwachte- verschil in integratie van drankgebruik in de statusrol een belangrijke verklarende faktor is voor andere verschillen tussen Limburg en Rotterdam.

VII Factoren van invloed op intensivering van drankgebruik

VII.1. Inleiding

In dit hoofdstuk zal nagegaan worden welke factoren van invloed zijn op intensivering van drankgebruik. In hoofdstuk III zijn daarover een aantal hypothesen geformuleerd. In onderstaande figuur is in het omliggende gedeelte aangegeven welke samenhangen verwacht worden.

De hypothesen luiden als volgt:

Bij een weinig gestructureerd dagelijks leven is er vaker sprake van intensief drankgebruik. In grotere gemeenten is het gemiddeld consumptienivo hoger dan in kleine gemeenten.

Daarbij werden bij de eerste hypothese de volgende beperkingen aangegeven:

- statusgroeperingen die verschillen in drinkpatroon kunnen verschillen in de mate waarin de verwachte tendens zich voordoet;
- voorzover een groepering met een weinig gestructureerd dagelijks leven ook wordt gekenmerkt door een gemiddeld slechtere gezondheid, i.c. arbeidsongeschikten, zal mogelijk geen intensivering van drankgebruik optreden.

De indicatoren voor een weinig gestructureerd dagelijks leven zijn gezocht in de werk- en gezinssituatie. Ten aanzien van degenen die dagonderwijs volgen is geen hypothese geformuleerd. Deze zullen echter wel vergeleken worden met werkenden.

Als voornaamste hypothese beschouw ik de hypothese betreffende het verband tussen een weinig gestructureerd dagelijks leven en intensivering van drankgebruik. Hieraan zal dan ook in paragraaf VII.2. de meeste aandacht worden gegeven. In paragraaf VII.3. en VII.4. zal achtereenvolgens de invloed van dagonderwijs volgen en urbanisatiegraad worden besproken. Het hoofdstuk wordt besloten met een samenvatting en discussie van de resultaten.

VII.2.1. Konstruktie van de variabele structurering van het dagelijks leven

De variabele structurering van het dagelijks leven is gevormd met behulp van de volgende indicatoren:

- arbeidsverplichtingen buiten gezinsverband; werkzoekenden, arbeidsonge schikten, gepensioneerden en huisvrouwen werden geacht geen arbeidsverplichtingen buiten gezinsverband te hebben
- samenleven met een partner; gescheidenen, verweduwen en degenen die opgaven nooit gehuwd te zijn en niet samen te leven werden geacht zonder partner te leven
- zorg voor thuiswonende kinderen; zowel degenen die geen kinderen hebben als degenen wier kinderen buitenshuis wonen werden geacht geen zorg voor thuiswonende kinderen te hebben.

Al naar gelang een respondent positief scoorde op één of meer van de genoemde indicatoren, werd één punt op de variabele structurering van het dagelijks leven toegekend. De skore op deze variabele kan derhalve variëren van 0 punten -geen arbeidsverplichtingen buiten het gezin, geen partner en geen zorg voor thuiswonende kinderen- tot 3 punten. In bijlagen I, tabel 3 zijn de frekwentieverdelingen -apart voor mannen en vrouwen- weergegeven. Zoals te verwachten komt bij vrouwen minder vaak een skore van drie voor, omdat gehuwde vrouwen met thuiswonende kinderen minder vaak dan gehuwde mannen met thuiswonende kinderen buitenshuis werken.

VII.2.2. Opzet van de analyse

Het voorgaande hoofdstuk heeft opgeleverd dat de statusfactoren geslacht, leeftijd en sociale klasse, zij het in verschillende mate in Limburg en Rotterdam, samenhangen met drinkpatronen. Om twee redenen worden deze statusfactoren bij de analyse betrokken:

- intensivering van drankgebruik mag niet verward worden met in een samenleving normaal geachte verschillen in konsumptienivo tussen statusgroeperingen,
- statusgroeperingen kunnen verschillen in de mate waarin een weinig gestructureerd dagelijks leven leidt tot intensivering van drankgebruik.

Met de faktor geslacht is rekening gehouden door de analyses gescheiden voor mannen en vrouwen uit te voeren. Er wordt in het hiernavolgende daardoor in feite gewerkt met vier onderzoekspopulaties: mannen en vrouwen in Limburg en Rotterdam. De factoren sociale klasse en leeftijd worden als controle variabelen in de analyse opgenomen.

Het voornaamste problemen dat zich bij de opzet van de analyse voordeed was een analyse techniek te vinden die adequaat rekening houdt met de mogelijkheid dat het verband tussen structurering van het dagelijks bestaan en consumptie niet lineair is maar, bijvoorbeeld, kromlijng.

In het algemeen kan verondersteld worden dat, waar het risikante gewoonten betreft, in een groepering tegelijkertijd een tendens tot intensivering als (in reactie op het risico) tot minimalisering van de betreffende gewoonte kan optreden. Voor Limburg werd wat betreft consumptie op doordeweekse dagen een tendens daartoe gevonden bij werkzoekenden. Bij werkzoekenden bleek, vergeleken met werkenden, zowel het percentage dat minder dan één glas op doordeweekse dagen drinkt (53% versus 49%) hoger te zijn als ook het percentage dat gemiddeld meer dan vier glazen op doordeweekse dagen drinkt (27% versus 16%; Knibbe, 1982).

De mogelijkheid van een kromlijng verband heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen een analysetechniek te kiezen die niet opgenomen is in het statisties pakket dat doorgaans in de sociale wetenschappen wordt gebruikt, het SPSS-programma (de Nie, e.a. 1975). De multivariate technieken in het SPSS programma hebben allen als vooronderstelling dat er

sprake is van een lineair verband tussen variabelen. Weliswaar zijn er mogelijkheden om onder deze vooronderstelling uit te komen, geen is echter erg bevredigend en adequaat. Besloten is met logit-analyse te werken, een analyse-techniek die een antwoord biedt op het probleem van mogelijke kromlijnige verbanden en statisties gezien bijzonder geschikt is indien zoals hier, wordt gewerkt met een zogeheten multinominaal sample.

Logitanalyse laat zich beschrijven als een proces waarin, uitgaande van het eenvoudigste model (in deze studie is dat een model waarin slechts één term voor de onderlinge interactie tussen statusfactoren en structurering van het dagelijks leven is opgenomen) nagegaan wordt of het toevoegen van andere termen -bv. een direkt verband tussen structurering van het dagelijks leven en konsumptie -leidt tot een significante verbetering in de voorspelling van de afhankelijke variabele. (zie ook bijlage II; Fineberg, 1980) In het proces van selectie van het model dat het meest adequaat de afhankelijke variabele voorspelt, zijn de volgende elementen te onderscheiden:

- er is in alle gevallen een term opgenomen in het model die staat voor de onderlinge interactie tussen onafhankelijke en controlevariabele(n). Zodoende wordt gecontroleerd voor de ongelijke spreiding van structurering van het dagelijks leven over statusgroeperingen.
 - er wordt nagegaan of er interactie is van statusfactor(en) en structurering van het dagelijks leven met konsumptie. Een voorbeeld van zo'n interactie zou zijn als bij jongeren een weinig gestructureerd dagelijks leven leidt tot matiging van drankgebruik, bij ouderen daarentegen tot intensivering van drankgebruik.
 - nagegaan wordt of, gegeven de interactie tussen de controle- en onafhankelijke variabele(n) onderling en gegeven de (mogelijke) interactie van controlevariabelen en onafhankelijke variabelen met konsumptie, er nog significante vooruitgang in de voorspelling geboekt kan worden door een direkte relatie tussen onafhankelijke en afhankelijke variabele (i.c. konsumptienivo) te veronderstellen. De significantie van de vooruitgang in voorspelling is nagegaan met de pearson chi-kwadraat fit en de log-likelyhood fit. (B.M.D.P., W.J. Dixon e.a. 1981).
- De uitkomsten van deze analyse die hier gepresenteerd zullen

worden zijn de 'multiplikatieve effecten', een maat die aangeeft in hoeverre er naar gelang structurering van het dagelijks leven verschillen zijn in "weinig" drinken en "veel" drinken (de operationalisering van "weinig" en "veel" drinken zal later gegeven worden).

Omdat er niet bij voorbaat van uitgegaan kan worden dat de relatie tussen onafhankelijke en afhankelijke variabele lineair is, werd als er sprake bleek van een effect van de onafhankelijke variabele zowel het multiplikatief effect voor weinig als voor veel drinken berekend.

Slechts waar één of meer van de statusfactoren en/of de variabele structurering van het dagelijks leven bijdraagt aan het voorspellen van konsumptienivo zijn de multiplikatieve effecten berekend.

Het 'weinig drinken' is in alle analyses op dezelfde wijze geoperationaliseerd: minder dan één glas per week. Het veel drinken is echter verschillend geoperationaliseerd omdat er grote verschillen in gemiddeld konsumptienivo bestaan tussen mannen en vrouwen en bij mannen tussen Limburg en Rotterdam. Zou in alle populaties eenzelfde operationalisatie van veel drinken worden aangehouden dan zouden in sommige populaties de aantallen veeldrinkers dusdanig klein zijn dat analyse onmogelijk wordt. Belangrijker is echter een inhoudelijk argument. Uiteindelijk gaat het hier om intensivering van drankgebruik. Deze intensivering moet gerelateerd worden aan wat "gewoonlijk" gedronken wordt om relevante verschillen in alcoholkonsumptie op te sporen. Het meer dan gebruikelijk drinken -i.c. "veel drinken"- is, vóór de analyse begon, met een grof criterium vastgesteld, namelijk dat 10 tot 13% van de onderzoekspopulatie in de hoogste konsumptiekategorie moest vallen. Dit betekende dat voor vrouwen het veel drinken is geoperationaliseerd als 14 glazen of meer per week; voor mannen in Limburg als 28 glazen of meer per week en voor mannen in Rotterdam als 21 glazen of meer per week.

De presentatie van de resultaten aangaande de invloed van structurering van het dagelijks leven, valt in drie delen uiteen:

- verschillen naar gelang score op de variabele structurering van het dagelijks leven,
- verschillen naar gelang werk- en gezinssituatie.

VII.3.1. Strukturering van het dagelijks bestaan

De in deze paragraaf te bespreken resultaten zijn uitkomsten van analyses waarin de volgende variabelen zijn opgenomen: leeftijd (<30 jaar/ > 30 jaar), sociale klasse (laag/midden/hog), strukturering van het dagelijks bestaan en alcohol consumptie. Daarbij zijn de waarden 0 en 1 van de variabele strukturering van het dagelijks bestaan samengenomen om voldoende aantallen voor de analyse te hebben.

Ik wil beginnen de voor vrouwen gevonden resultaten te bespreken, omdat deze het snelst en eenvoudigst een konklusie toelaten.

Noch in Limburg, noch in Rotterdam kon voor vrouwen aangetoond worden dat er naargelang strukturering van het dagelijks bestaan verschillen zijn in intensiteit van drankgebruik. Er zijn ook geen verschillen in weinig drinken. Er zijn in Limburg wel verschillen naar gelang leeftijd en sociale klasse en in Rotterdam naar gelang sociale klasse. Voor de volledigheid zijn hieronder in de tabel de multiplikatieve effecten weergegeven.

De konstante in de tabel duidt op de kans om tot de veel of weinigdrinkers te behoren, ongeacht statusgroepering.

De multiplikatieve effecten zijn te interpreteren als een maat voor de kans dat men tot de weinigdrinkers behoort (1e kolom) dan wel tot de veeldrinkers (2e kolom).

In Limburg blijkt naast een bescheiden direkte invloed van sociale klasse en leeftijd, ook sprake te zijn van interactie van sociale klasse en leeftijd met alcoholconsumptie. Bij jongere vrouwen uit de lagere klasse is zowel de kans op veel als op weinig drinken kleiner dan in de midden- en hogere klasse. Daarentegen is bij oudere vrouwen uit de lagere klasse sprake van een vergelijkenderwijs hogere kans op veel én weinig drinken.

In Rotterdam is er bij vrouwen uit de hogere klasse sprake van een lagere kans op weinig drinken en een hogere kans op veel drinken.

Tabel 6: Geschatte multiplikatieve effecten van sociale klasse en leeftijd op respectievelijk veel en weinig drinken bij vrouwen in Limburg en Rotterdam

<u>LIMBURG</u>		
	41 gl. per week vs. 1-14 gl. per week	214 gl. per week vs. 1-14 gl. per week
konstante	0.48	0.36
lagere soc. klasse	1.3	0.84
midden klasse	1.6	1.2
hogere klasse	0.49	0.98
<hr/>		
16-29 jaar	0.82	0.98
30 jaar e.o.	1.2	1.0
<hr/>		
lagere	0.72	0.82
16-29 midden	1.2	1.1
hogere	1.4	1.2
<hr/>		
lagere	1.4	1.2
27-30 midden	0.82	0.90
hogere	0.87	0.91
<hr/>		
<u>ROTTERDAM</u>		
konstante	0.52	0.25
lagere soc. klasse	1.6	0.82
midden klasse	1.1	0.96
hogere klasse	0.57	1.3

Bij mannen in Limburg en Rotterdam is de variabele structurering van het dagelijks leven zowel van invloed op intensivering van drankgebruik alsook op het weinig drinken.

In Limburg is deze invloed blijkens tabel 7 vrij eenduidig aan te geven omdat de twee factoren leeftijd en structurering van het dagelijks bestaan onafhankelijk van elkaar bijdragen aan een betere voorspelling van konsumptienivo.

Tabel 7 : Geschatte multiplikatieve effecten van leeftijd en stukturering dagelijks bestaan op respektievelijk weinig en veel drinken bij mannen in Limburg

	< 1 glas per week vs. 1-28 gl.per week	≥ 28 glazen per week vs. 1-28 gl.per week
Konstante	0.16	0.33
16-29 jaar	0.67	1.29
30 jaar e.o.	1.5	0.78
Strukturering dagel. bestaan		
skore 0 of 1	1.4	1.3
2	1.3	1.1
3	0.56	0.73

In Limburg komt het veel drinken vaker voor bij jongere mannen, het weinig drinken daarentegen minder vaak. Deze verschillen zijn ongetwijfeld een uitvloeisel van de in Limburg grote verschillen in drinkpatroon tussen jongere en oudere mannen.

Tevens blijkt dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven -met name bij een skore van 0,1 of 2- zowel het veel drinken alsook het weinig drinken vaker voor te komen. Wat betreft het veel drinken is deze uitkomst overeenkomstig de hypothese.

Voor Rotterdam ziet de tabel met de multiplikatieve effecten er veel ingewikkelder uit omdat er sprake is van interactie van sociale klasse, leeftijd en strukturering van het dagelijks bestaan met alkoholkonsumptie. Daarom moesten niet alleen de multiplikatieve effecten van sociale klasse, leeftijd en strukturering van het dagelijks bestaan afzonderlijk worden berekend, maar ook van alle kombinaties van deze variabelen. Dit levert een tabel op die moeilijk leesbaar is en daarom in de bijlage is opgenomen. (tabel 4) Hier wordt een tabel gepresenteerd met de 'odds' voor strukturering van het dagelijks leven voor de verschillende kombinaties van leeftijd en sociale klasse weergegeven. Deze tabel is iets gemakkelijker te lezen. De 'odds' zijn de ratio's van de kans op respektievelijk weinig drinken en het veel drinken ten opzichte van het 1-21 glazen per week drinken.

Tabel 8: Odds per door leeftijd, sociale klasse en structurering van het dagelijks bestaan gedefiniëerde cel voor weinig en veel drinken bij mannen in Rotterdam

Minder dan 1 glas per week
versus 1-21 glazen per week

Strukturering van het dagelijks bestaan

<u>leeftijd</u>	<u>sociale klasse</u>	<u>0 of 1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>
16-29 jaar	laag	0.33	0.38	0.17
	midden	0.42	0.13	0.43
	hoog	0.15	0.08	0.17
30 jaar en ouder	laag	0.41	0.18	0.30
	midden	0.44	0.06	0.21
	hoog	0.56	0.10	0.10

Meer dan 21 glazen per week
versus 1-21 glazen per week

Strukturering van het dagelijks bestaan

<u>leeftijd</u>	<u>sociale klasse</u>	<u>0 of 1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>
16-29 jaar	laag	0.67	0.31	1.2
	midden	0.37	0.40	0.0
	hoog	0.54	0.50	0.33
30 jaar en ouder	laag	0.53	0.46	0.16
	mid	0.50	0.22	0.39
	hoog	0.44	0.14	0.27

Met betrekking tot de hypothese laat zich uit deze tabel een duidelijke konklusie trekken. Met één uitzondering is er -overeenkomstig de hypothese- bij een weinig gestructureerd dagelijks bestaan (met name skore 0 en 1) sprake van een hogere kans op veel drinken. De uitzondering betreft jongere mannen uit de lagere klasse. Daar doet zich een tegenovergestelde tendens voor: bij een meer gestructureerd dagelijks leven wordt intensiever gedronken. Daarmee onderscheiden de jongere werkende gehuwde mannen met thuiswonende kinderen uit de lagere klasse in Rotterdam zich vrij sterk van werkende gehuwde mannen met thuiswonende kinderen uit midden- en hogere klasse in Rotterdam.

Deze uitzondering acht ik echter geen voldoende reden om de hypothese aangaande de invloed van structurering van het dagelijks bestaan op intensivering van drankgebruik bij mannen te verwerpen.

Voor mannen ouder dan 30 jaar in Rotterdam geldt, evenals in Limburg voor alle mannen, dat óók de kans op weinig drinken hoger is bij een weinig gestructureerd dagelijks leven.

VII.3.2. Verschillen in alcoholkonsumptie naar gelang werk- en gezinssituatie

Een nadere analyse van verschillen in alcoholkonsumptie naar gelang werk- en gezinssituatie is ondernomen, om na te gaan of alle indicatoren voor een weinig gestructureerd dagelijks bestaan in dezelfde mate tot verschillen in alcoholkonsumptie leiden. Tevens om voor zover mogelijk na te gaan of bij degenen zonder arbeidsverplichtingen respectievelijk zonder partner, nog relevante verschillen zijn tussen subcategorieën als bv. arbeidsongeschikten en gepensioneerden.

Bij werksituatie zijn de volgende categorieën onderscheiden

- werkzoekend
- arbeidsongeschikt
- gepensioneerd
- huisvrouw
- arbeidsverplichtingen buiten het gezin

Voor gezinssituatie wordt de volgende indeling aangehouden:

- gescheiden
- weduwe/weduwnaar
- nooit gehuwd (en niet samenlevend met een partner)
- gehuwd (of samenlevend met een partner) zonder kinderen
- gehuwd (of samenlevend met een partner) met thuiswonende kinderen
- gehuwd (of samenlevend met een partner) met buitenshuis wonende kinderen

Bij degenen zonder partner kon vanwege te kleine aantallen geen nader onderscheid gemaakt worden naar zorg voor thuiswonende kinderen.

Bij de vergelijking naar gelang werksituatie zal er vanuit gegaan worden, dat bij een andere werksituatie dan werkend of huisvrouw er sprake is van een minder gestructureerd dagelijks leven. Het feit dat hier -anders dan bij de vorming van de variabele structurering van het dagelijks leven- huisvrouwen en 'werkenden' worden samengenomen, is ingegeven door de omstandigheid dat er te weinig buitenshuis werkende vrouwen zijn.

Bij gezinssituatie zal er vanuit gegaan worden dat bij gehuwden met thuiswonende kinderen het dagelijks leven sterker gestructureerd is dan bij de andere gezinssituaties.

In bijlage I is in schema I aangegeven hoe de analyses zijn uitgevoerd.

Hierbij wil ik slechts twee van de vele beslissingen vermelden:

- bij de analyse naar werksituatie is, met één uitzondering, de variabele gezinssituatie als controlevariabele opgenomen. De uitzondering betreft de vergelijking van werkzoekenden en werkenden. Het aantal werkzoekenden liet niet toe nog een variabele in de analyse op te nemen.
- Bij de analyse naar gezinssituatie zijn de werkzoekenden, arbeidsongeschikten en gepensioneerden uitgesloten.

Beide beslissingen zijn ingegeven door de wens interactie-effecten tussen werk- en gezinssituatie onder controle te brengen dan wel uit te sluiten.

Werksituatie

Ik wil eerst de resultaten met betrekking tot verschillen naar gelang werksituatie bespreken.

Voor vrouwen zijn er, in het ene geval dat de analyse kon worden uitgevoerd, geen verschillen in veel of weinig drinken te konstateren tussen werkzoekende en werkende (inkluisief huisvrouwen) vrouwen in Limburg, weshalve geen multiplikatieve effecten berekend konden worden.

Bij mannen zijn er wel verschillen in konsumptie naar gelang werksituatie. In Limburg en Rotterdam is bij werkzoekenden, vergeleken met werkenden, zowel de kans op veel drinken als ook de kans op weinig drinken hoger. In Rotterdam wordt dit verband ook gevonden voor arbeidsongeschikte en gepensioneerde mannen. Bij arbeidsongeschikte mannen in Limburg is de kans op weinig drinken hoger en -in tegenstelling tot Rotterdam- de kans op veel drinken kleiner dan bij een vergelijkbare categorie werkenden.

Of bij arbeidsongeschikte mannen gezondheidsoverwegingen een belangrijke rol spelen bij drankgebruik, kon voor Limburg worden nagegaan met behulp van partiële korrelaties. In Rotterdam is er, zoals uit de tabel is af te lezen, sprake van een kromlijinig verband tussen arbeidsongeschiktheid en konsumptienivo, waardoor niet verder geanalyseerd kan worden met partiële korrelaties. In Limburg blijkt de korrelatie tussen arbeidsongeschiktheid en konsumptienivo nauwelijks te veranderen als wordt gecontroleerd op het oordeel over eigen gezondheid. De in vergelijking met werkenden grotere matigheid bij arbeidsongeschikte mannen in Limburg kan derhalve

niet verklaard worden doordat arbeidsongeschikten hun gezondheid negatiever beoordelen.

Tabel 9: Geschatte multiplikatieve effecten van al dan niet werkzoekend, arbeidsongeschikt en gepensioneerd bij mannen op respectievelijk veel en weinig drinken

<u>LIMBURG</u>		
	< 1 glas per week vs. 1-28 glazen per week	> 28 glazen per week vs. 1-28 glazen per week
konstante	0.23	0.42
werkzoekend	1.7	1.3
werkend	0.58	0.75
16-29 jaar	0.81	1.4
30 jaar en ouder	1.2	0.73

konstante	0.23	0.12
arbeidsongeschikt	1.67	0.59
werkend	0.60	1.70

<u>ROTTERDAM</u>		
konstante	1.1	0.78
werkzoekend	1.7	2.4
werkend	0.6	0.42
16-29 jaar	x	x
30 jaar en ouder	x	x

konstante	0.44	0.36
arbeidsongeschikt	1.6	1.9
werkend	0.63	0.52

konstante	0.33	0.25
gepensioneerd	1.5	2.4
werkend	0.66	0.42

Terzijde wil ik hier opmerken dat het nut van logit-analyse ook blijkt uit het feit dat Garretsen (1983) in een door hem uitgevoerde multiple regressieanalyse op de gegevens van Rotterdam, niet aan kon tonen dat onvrijwillige werkloosheid (arbeidsongeschikt, werkzoekend/anders) van invloed was op konsumptienivo. Blijkens de hier gepresenteerde resultaten is er bij werkzoekende en arbeidsongeschikte mannen in Rot-

Tabel 10: Geschatte multiplikatieve effecten van familie-situatie bij mannen ouder dan 30 jaar op respectievelijk veel en weinig drinken

LIMBURG

	< 1 glas per week vs. 1-28 glazen per week	> 28 gl. per week vs. 1-28 gl. per week
konstante	0.18	0.21
nooit gehuwd	2.6	2.2
gehuwd zonder kinderen	0.59	1.8
gehuwd met inwonende kinderen	0.69	0.96
gehuwd met uitwonende kinderen	0.94	0.27

ROTTERDAM

	< 1 glas per week vs. 1-21 glazen per week	> 21 gl. per week vs. 1-21 glazen per week
konstante	0.17	0.26
nooit gehuwd	2.85	1.6
gehuwd zonder kinderen	0.21	1.18
gehuwd met inwonende kinderen	1.37	1.01
gehuwd met uitwonende kinderen	1.23	0.52

Geschatte multiplikatieve effecten van familie-situatie bij vrouwen ouder dan 30 jaar op respectievelijk veel en weinig drinken

LIMBURG

	< 1 glas per week vs. 1-14 glazen per week	> 14 gl. per week vs. 1-14 glazen per week
konstante	0.76	0.37
lagere klasse	1.6	0.99
midden klasse	1.2	1.0
hogere klasse	0.52	1.0
gehuwd zonder kinderen	0.78	0.52
gehuwd met kinderen	0.79	0.65
gehuwd met uitwonende kinderen	1.6	3.0

ROTTERDAM

	< 1 glas per week vs. 1-14 glazen per week	> 14 gl. per week vs. 1-14 glazen per week
konstante	0.5	0.23
lagere klasse	1.5	0.93
midden klasse	1.1	0.78
hogere klasse	0.63	1.4
gehuwd zonder kinderen	x	x
gehuwd met kinderen	x	x
gehuwd met uitwonende kinderen	x	x

terdam wel degelijk sprake van een verhoogde kans op veel drinken.

Een verschil tussen Rotterdam en Limburg wat betreft de invloed van werksituatie bij mannen is te opvallend om niet vermeld te worden. In Rotterdam is het ontbreken van een arbeidsrol niet alleen sterker (zie werkzoekende mannen in Limburg en Rotterdam) maar ook vaker namelijk óók bij arbeidsongeschikten en gepensioneerden) van invloed op intensivering van drankgebruik dan in Limburg. In de discussie zal op dit verschil tussen Limburg en Rotterdam nog worden teruggekomen.

Gezinssituatie

Bij mannen en vrouwen jonger dan 30 jaar is er noch in Limburg, noch in Rotterdam invloed van de gezinssituatie op konsumptienivo aan te wijzen.

Bij mannen en vrouwen ouder dan 30 jaar is die invloed er blijkens tabel 10 wel. Bij mannen in Limburg blijkt bij nooit gehuwden en gehuwden zonder kinderen het veel drinken vaker voor te komen dan bij gehuwden met uitwonende kinderen. In Rotterdam geldt dit alleen voor de nooit gehuwde mannen. Bij nooit gehuwden mannen in Rotterdam is ook sprake van een vergelijkenderwijs hogere kans op weinig drinken. Helaas kunnen hier voor gescheidenen en weduwnaars geen uitspraken worden gedaan, vanwege te kleine aantallen.

De zorg voor thuiswonende kinderen heeft bij mannen blijkbaar geen eenduidige invloed op konsumptienivo. In Limburg is bij mannen zonder (thuis- of buitenshuiswonende) kinderen de kans op veel drinken hoger. Wonen de kinderen buitenshuis, dan is er zowel bij mannen in Limburg als in Rotterdam sprake van een lagere kans op veel drinken en een hogere kans op weinig drinken.

Bij vrouwen in Rotterdam zijn er geen verschillen in consumptie naargelang gezinssituatie. In Limburg zijn die er wel: bij gehuwde vrouwen met buitenshuis wonende kinderen is sprake van een verhoogde kans op veel drinken én een verhoogde kans op weinig drinken.

Overigens is dit de enige keer dat er voor vrouwen een verschil wordt gevonden voor een indikator voor een minder gestructureerd dagelijks leven. Deze steun voor de hypothese betreffende de invloed van een weinig gestructureerd dage-

lijks leven, moet onvoldoende worden geacht om de hypothese voor vrouwen onveranderd te handhaven. In de discussie zal hierop worden teruggekomen.

Ten aanzien van het drankgebruik van gehuwde vrouwen met buitenshuis wonende kinderen in Limburg kan nog een relevant detail vermeld worden. In het rapport over probleemdrinken in Limburg (Knibbe, 1982) werd gemeld, dat er op weekenddagen geen verschil in alcoholconsumptie is tussen gehuwde vrouwen met thuis- dan wel buitenshuis wonende kinderen. Op doordeweekse dagen drinkt echter 13% van de vrouwen met buitenshuiswonende kinderen gemiddeld vier of meer glazen per dag, tegen slechts 4% van de vrouwen met thuiswonende kinderen. De limburgse vrouwen zonder thuiswonende kinderen zijn dan ook de enige uitzondering op de regel dat op weekenddagen meer wordt gedronken dan op doordeweekse dagen.

VII.4. Invloed van al dan niet dagonderwijs volgen op consumptienivo

Uitgesloten bij deze analyse zijn respondenten die opgaven:

- 30 jaar of ouder te zijn aangezien er bij degenen die 30 jaar of ouder zijn, nauwelijks nog respondenten zijn die dagonderwijs volgen
- in een andere gezinssituatie te verkeren dan 'nooit gehuwd', ook hier omdat bij een andere gezinssituatie dan nooit gehuwd niet of nauwelijks respondenten voorkomen die opgaven dagonderwijs te volgen
- gepensioneerd, werkzoekend of arbeidsongeschikt te zijn, omdat ik wilde vergelijken met werkenden.

De volgende variabelen zijn in de analyse opgenomen: sociale klasse (laag, midden, hoog), dagonderwijsvolgend (ja/nee) en, als afhankelijke variabele, alcoholconsumptienivo (categorieën verschillen naar gelang geslacht en regio; zie de hierna te presenteren tabel).

Mannen

Een model waarin een direkte relatie tussen alcoholkonsumptie en al dan niet dagonderwijs volgen werd verondersteld bleek, vergeleken met andere modellen, tot een significant betere ordening van drinkers naar konsumptienivo te leiden. In tabel 11 zijn de multiplikatieve effecten weergegeven.

Tabel 11: Geschatte multiplikatieve effecten van al dan niet onderwijs volgen bij mannen op respektievelijk veel en weinig drinken

LIMBURG

	< 1 glas per week vs. 1-28 glazen per week	> 28 glazen per week vs. 1-28 glazen per week
konstante	0.16	0.34
dagonderwijs	1.30	0.63
werkend	0.77	1.60

ROTTERDAM

	< 1 glas per week vs. 1-21 glazen per week	> 21 glazen per week vs. 1-21 glazen per week
konstante	0.39	0.31
dagonderwijs	1.30	0.62
werkend	0.80	1.6

Het blijkt dat zowel in Limburg als Rotterdam bij mannen die dagonderwijs volgen de kans hoger is dat ze tot de weinig drinkers behoren en de kans kleiner dat ze tot de veel drinkers behoren. Kortom werkende jongere mannen drinken meer dan jongere mannen die dagonderwijs volgen. Dit verschil in intensiteit van drankgebruik tussen werkenden en "studerenden", kan niet worden toegeschreven aan verschillen in burgerlijke staat, aangezien alleen nooit gehuwden in de analyse zijn opgenomen.

Wellicht dat er naar gelang type onderwijs nog verschil is in intensiteit van drankgebruik. Er zijn uitspraken gedaan dat op universiteiten van intensief drankgebruik sprake is, (van Rooyen, 1981; Janssen en Voestermans, 1978). Vergelijk-

king met werkenden worden in deze studies echter niet gemaakt.

Overigens kan men zich afvragen of het feit dat werkenden meer drinken wellicht veroorzaakt wordt door de gemiddeld oudere leeftijd van de werkenden dan wel door het feit dat werkenden over meer geld beschikken dan degenen die dagonderwijs volgen. Aangezien er geen sprake is van een kromlij-nig verband, kan dit met behulp van partiële korrelaties, verder geanalyseerd worden.

Worden de partiële korrelaties berekend tussen al dan niet dagonderwijs volgen en konsumptienivo met controle op leef-tijd dan blijkt er in Rotterdam geen significant verband meer te zijn (part. korr.: 0.09; $p < 0.05$), in Limburg blijkt daarentegen, ook na controle op leeftijd, het verband significant te zijn (part. korr.: 0.22; $p < 0.05$). In Rot-terdam is het derhalve de gemiddeld oudere leeftijd van werkenden waardoor deze meer drinken. In Limburg is het waarschijnlijk het feit dat werkenden over meer geld be-schikken waardoor hun konsumptienivo hoger is.

Vrouwen

Noch in Rotterdam, noch in Limburg bleek, na controle op in-teraktie tussen sociale klasse en onderwijs, onderwijs van invloed te zijn op konsumptienivo. Er zijn derhalve geen verschillen tussen werkende vrouwen en vrouwen die dagon-derwijs volgen in intensiteit van drankgebruik.

VII.5. Gemeentegrootte

De relatie tussen konsumptienivo en gemeentegrootte kan al-leen voor Limburg worden geanalyseerd. Hier zal gebruik ge-maakt worden van partiële korrelaties en gecontroleerd wor-den op leeftijd en sociale klasse.

Op grond van inspectie van een kruistabel van gemeentegroot-te met consumptie, waren geen kromlijnige verbanden te ver-wachten, weshalve de partiële korrelaties goed geïnterpre-teerd kunnen worden.

Bij de indeling van gemeenten naar urbanisatiegraad is gebruik gemaakt van de C.B.S.-indeling van gemeenten en wel op de volgende wijze:

- tot de kleine gemeenten werden die gemeenten gerekend waar in de hoofdkern maximaal 5.000 mensen woonden (C.B.S.-indeling, categorieën A1, A2, A3, A4 en B1);
- tot de middelgrote gemeenten worden gemeenten gerekend met 5.000 tot 30.000 inwoners (C.B.S.-indeling B2, B3, C1 en C2, met uitzondering van Weert en Venray, beide gemeenten met meer dan 30.000 inwoners);
- tot de steden werden gerekend gemeenten met meer dan 30.000 inwoners.

Bij vrouwen in Limburg is er geen significante partiële correlatie tussen gemeentegrootte en consumptie. Bij mannen wel, namelijk een partiële correlatie van -0.06 ($p < 0.05$). Dit betekent dat er ofwel geen verband is tussen gemeentegrootte en consumptienivo (vrouwen) ofwel het verband is tegengesteld aan de hypothese. Mannen uit kleinere gemeenten blijken namelijk een hoger consumptienivo te hebben. De hypothese moet worden verworpen.

Ondanks de lage partiële correlatie bij mannen, blijken er bij een break-down analyse, waarin gemiddeld consumptienivo naar leeftijd (jonger dan 30 jaar en 30 jaar en ouder) en urbanisatiegraad wordt weergegeven, forse verschillen in consumptie te zijn.

Bij jongere mannen woonachtig in kleine en middelgrote gemeenten is de gemiddelde weekconsumptie respectievelijk 23.8 en 25.6 glazen tegen 15.8 glazen bij jongeren uit de steden. Bij mannen ouder dan 30 jaar is het verschil naar gelang gemeentegrootte (niet meer dan 1 glas per week) te verwaarlozen.

Het in kleine of middelgrote gemeenten minder gevarieerde aanbod aan vrijetijdsbesteding voor jongeren, is wellicht mede oorzaak van het hoge consumptienivo. Al dan niet in combinatie daarmee, kan een in hoofdstuk III geopperde mogelijkheid een rol spelen: in kleine en middelgrote gemeenten leven onder jongeren normen die eerder aanzetten tot consumptie, dan normen die gericht zijn op het beperken van drankgebruik dat gepaard gaat met nadelige gevolgen. Anders gezegd: drankgebruik behoort op het (verstedelijkt) platteland mogelijk sterker tot de statusrol van de jong volwassen man dan in de grote steden.

Samenvatting/diskussie

In onderstaand schema zijn de voornaamste uitkomsten weergegeven en tevens de konsekwenties voor de hypothesen.

Schema IV: Samenhangen met veel en weinig drinken

	WEINIG DRINKEN				VEEL DRINKEN				HYPOTHESE	
	LIMBURG		ROTTERDAM		LIMBURG		ROTTERDAM		man	vrouw
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw		
structurering dagelijks bestaan (weinig- veel)	-	o	-	o	-	o	-	o	bev.	bev.
gemeentegrootte (klein - groot)	x	x	x	x	-	o	x	x	verw.	verw.
<hr/>										
dagonderwijs		o	+	o	-	o	-	o		
werkzoekend	+	o	+	x	+	o	+	x		
arbeidsongeschikt	+	x	+	x	-	x	+	x		
gepensioneerd	o	x	+	x	o	x	+	x		
<hr/>										
<u>jonger dan 30 jaar</u>										
nooit gehuwd	o	o	o	o	o	o	o	o		
gehuwd zonder kinderen	o	o	o	o	o	o	o	o		
<hr/>										
<u>ouder dan 30 jaar</u>										
nooit gehuwd	+	x	+	x	+	x	+	x		
gescheiden	x	x	x	o	x	x	x	o		
verweduwd	x	x	x	o	x	x	x	o		
gehuwd zonder kinderen	o	o	-	o	+	o	o	o		
gehuwd met buitenshuiswonende kinderen	o	+	o	o	-	+	-	o		

+ : hogere kans
 - : lagere kans
 o : geen verschil
 x : niet geanalyseerd

Ik wil de discussie beginnen met de bespreking van het verschil tussen mannen en vrouwen. Voor mannen worden in vrijwel alle analyses relevante verschillen in konsumptienivo gevonden. Voor vrouwen slechts 1 keer en alleen in Limburg: gehuwde vrouwen met buitenshuis wonende kinderen drinken intensiever dan gehuwde vrouwen met thuiswonende kinderen.

Dat statusgroeperingen die verschillen in drinkpatroon ook kunnen verschillen in of bepaalde factoren van invloed zijn op konsumptienivo dan wel in de mate van deze invloed, daarop werd zowel in de inleiding van dit hoofdstuk alsmede in hoofdstuk III gewezen.

Mede naar aanleiding van het voorgaande hoofdstuk kan gekon-

kludeerd worden dat bij vrouwen drankgebruik een veel minder sterk benadrukt gedragslement van de statusrol is dan bij mannen. Daardoor zullen vrouwen intensivering van drankgebruik veel minder vaak als adekwate en/of voordehand liggende reactie zien. De duidelijke verschillen tussen mannen en vrouwen die uit de analyse blijken, zijn aanleiding voor de volgende nieuwe hypothese:

Voorzover voor vrouwen in sterke mate de statusrol-verwachting van incidenteel matig drankgebruik geldt, zijn er slechts weinig factoren van invloed op intensivering van drankgebruik bij vrouwen.

Ik wil me hierna beperken tot het bespreken van de uitkomsten bij mannen en beginnen met verschillen in consumptie tussen degenen die dagonderwijs volgen en degenen die werken.

Mannen die dagonderwijs volgen blijken minder te drinken dan mannen die werken, een uitkomst die niet toegeschreven kan worden aan verschillen in burgerlijke staat, aangezien in de analyse alleen de nooit gehuwden zijn opgenomen.

Bij nadere analyse bleek dat in Limburg mannen die dagonderwijs volgen waarschijnlijk minder drinken omdat ze minder geld hebben dan werkenden. In Rotterdam is het de gemiddeld jongere leeftijd van degenen die dagonderwijs volgen waardoor ze minder drinken dan werkenden. Naar ik aanneem is dit verschil tussen Limburg en Rotterdam een gevolg van de in Limburg veel sterkere nadruk op drankgebruik als stijlement in de statusrol van jong volwassen man. Daardoor speelt de beschikbaarheid over drank -in termen van geld - een belangrijke rol. In Rotterdam daarentegen lijken er, ook bij mannen jonger dan 30 jaar, relevante verschillen te bestaan tussen leeftijdsgroepen in de mate waarin drankgebruik een geïntegreerd onderdeel is van de statusrol van jong volwassene.

De invloed van de structurering van het dagelijks leven is bij mannen in Limburg en Rotterdam volgens verwachting: bij een minder gestructureerd dagelijks leven treedt intensivering van drankgebruik op. Een waardevol bijkomstig resultaat van de analyse is, dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven tegelijkertijd óók een tendens tot minimalisering van drankgebruik te konstaten is. Bij mijn weten is een dergelijke tendens nog niet eerder gerapporteerd.

De aanwezigheid van deze twee tegengestelde tendensen wijst

op een in de betreffende groeperingen levend besef aangaande de risico's van drankgebruik. Nieuw onderzoek bij mannen met een weinig gestructureerd dagelijks leven naar de factoren waarin degenen die een vergelijkenderwijs matig drankgebruik kennen, zich onderscheiden van degenen die intensief drinken, lijkt me uiterst relevant. Zowel om theoretiese redenen alsook omdat het bruikbare aanwijzingen kan geven voor vroegtijdige herkenning en preventie van probleemdrinken in deze groepering.

Nadere analyse van de invloed van structurering van het dagelijks bestaan bracht twee zaken aan het licht waarop ik hier dieper wil ingaan: de samenhang van zorg voor thuiswonende kinderen met intensivering van drankgebruik en het verschil tussen Limburg en Rotterdam in de mate waarin het ontbreken van een arbeidsrol leidt tot intensivering van drankgebruik.

Om met het eerst genoemde punt te beginnen: gesteld moet worden dat de afwezigheid van zorg voor thuiswonende kinderen niet éénduidig samenhangt met het konsumptienivo voor mannen. Betreft het een gezinssituatie waarin de kinderen buitenshuis wonen, dan geldt voor mannen in Limburg en Rotterdam dat er, vergeleken met mannen met thuiswonende kinderen sprake is van een lagere kans op veel drinken. In Limburg, echter niet in Rotterdam, wordt gevonden dat bij gehuwde mannen zonder (thuis- of buitenshuiswonende) kinderen de kans op veel drinken hoger is dan bij mannen met thuiswonende kinderen. Gezien deze uitkomsten, is de vraag naar de condities waaronder bij mannen zorg voor thuiswonende kinderen van invloed is op de structurering van het dagelijks leven, gerechtvaardigd. Vooralsnog echter zal in de volgende hoofdstukken zorg voor thuiswonende kinderen als indikator voor een weinig gestructureerd dagelijks leven gehandhaafd worden. Wel zal steeds gepoogd worden door nadere analyse aan te geven of er bij het ontbreken van zorg voor thuiswonende kinderen sprake is van de verwachte invloed.

Dat in Limburg gehuwde mannen zonder kinderen een vergelijkenderwijs intensief drankgebruik kennen, in Rotterdam echter niet, is naar ik vermoed het gevolg van het verschil tussen Limburg en Rotterdam in de mate waarin drankgebruik een benadrukt en geïntegreerd element in de statusrol van jong volwassenen man is.

Voor Limburg kan, getuige het vorige hoofdstuk, gesteld worden dat drankgebruik een gemeenschappelijk gewaardeerd

stijlelement van de statusrol van jong volwassen mannen is. Vergeleken daarmee, is het drankgebruik van jongere mannen in Rotterdam een minder duidelijk en benadrukt element in de statusrol van jong volwassen man.

Ik acht het derhalve waarschijnlijk dat jongere mannen in Limburg een goede reden moeten hebben -zoals de zorg voor thuiswonende kinderen- om hun drankgebruik te matigen. In Rotterdam daarentegen is de afwezigheid van zorg voor thuiswonende kinderen bij jongere gehuwde mannen, geen aanleiding voor een vergelijkenderwijs intensief drankgebruik.

Het tweede punt waar ik op in wil gaan betreft het verschil in de mate waarin bij mannen in Rotterdam en Limburg het ontbreken van een arbeidsrol tot intensivering van drankgebruik leidt. In Limburg wordt namelijk alleen voor de werkzoekende mannen het verwachte verschil in veel drinken met werkenden gevonden. In Rotterdam voor werkzoekenden, arbeidsongeschikten en gepensioneerden.

Als eerste vraag komt hierbij op of zich eenzelfde verschil voordoet bij het ontbreken van een partner. Voor de oudere nooit gehuwde mannen, waarvoor zowel in Limburg als in Rotterdam werd vastgesteld dat deze vergelijkenderwijs intensief drinken, blijkt dat in Limburg de tendens tot intensivering sterker is dan in Rotterdam. Deze ene bevinding laat echter niet toe uit te sluiten dat in Rotterdam het ontbreken van een partner vaker -namelijk ook bij weduwnaars en gescheidenen- van invloed is op het intensiveren van drankgebruik.

Doordat niet uitgesloten kan worden dat het verschil tussen Limburg en Rotterdam zowel het ontbreken van een arbeidsrol alsook het ontbreken van een partner betreft, kunnen er twee hypothesen ter verklaring van het verschil worden geformuleerd:

Naar gelang drankgebruik een sterker geïntegreerd element is in de statusrol van mannen, zal het ontbreken van een arbeidsrol of partner minder van invloed zijn op de mate waarin het drankgebruik wordt geïntensiveerd.

Naar gelang in een kultuur arbeid tot de sterk benadrukte waarden behoort, zal bij het ontbreken van een arbeidsrol vaker de tendens aanwezig zijn het drankgebruik te intensiveren.

Wordt zonder meer uitgegaan van de resultaten van de analyse, dan kan de tweede hypothese het meest aannemelijk worden geacht.

Limburg kan namelijk getypeerd worden als een dominant katholieke regio, gezien het feit dat 90% van de respondenten zich rekent tot de katholieke kerk. Voor Rotterdam is er geen godsdienstige of levensbeschouwelijke groepering die in dezelfde mate domineert. Meer dan de helft van de respondenten -56.2% van de respondenten- geeft op niet tot een kerk of levensbeschouwelijke groepering te behoren, daarna vormen degenen die zich tot één van de protestantse kerken rekenen -27%- de grootste groepering.

Mijn vermoeden is echter dat velen die thans tot de onkerkelijken worden gerekend, ouders hebben gehad die tot één van de protestantse kerken hebben behoord. Voorzover een waardepatroon minder snel veranderd dan de formele participatie aan het kerkelijk leven, kan aan Rotterdam nog steeds met enig recht een (gesekulariseerd) kalvinistisch arbeidsethos worden toegeschreven. Volgens Weber (1947) is één van de karakteristieken van het kalvinistisch arbeidsethos dat werk sterk benadrukt wordt als zingevend principe. Op grond hiervan is te verwachten, dat in Rotterdam het wegvallen van werk als een grotere aanslag op de mogelijkheden voor een betekenisvol bestaan wordt ervaren dan in Limburg. Het is voorstelbaar dat hierdoor in Rotterdam, vergeleken met Limburg, het ontbreken van een arbeidsrol sterker en vaker leidt tot intensivering van drankgebruik.

Gesteld echter dat uit nader onderzoek zou blijken dat in Rotterdam vaker dan in Limburg ook gescheiden mannen en weduwnaars geneigd zijn hun drankgebruik te intensiveren, dan zou de eerste hypothese aannemelijk worden. In het vorige hoofdstuk bleek dat in Limburg drankgebruik sterker geïntegreerd is in de statusrol voor mannen.

De in Limburg duidelijker te achten aanwijzingen in de statusrol hoe drankgebruik als een betekenisvol element in de leefwijze op te nemen, kan juist mensen in relatief kwetsbare posities, i.c. zonder werk of zonder partner, er voor behoeden drankgebruik te zien als middel om spanningen te neutraliseren en/of te ontvluchten.

De integratie van drankgebruik in het leefpatroon is tot nu toe vrijwel uitsluitend aan de orde gesteld in de kontekst van de vraag of de mate van integratie van invloed is op de

kans dat schadelijke gevolgen van drankgebruik optreden (Bacon e.a., 1965; Bales, 1946; Skolnick, 1958). Er is echter thans een zekere, op onderzoeksresultaten gebaseerde, consensus dat niet zozeer de mate van integratie van drankgebruik van invloed is op de kans dat drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen, doch het gemiddelde konsumptienivo in een bevolking (Frankel, Whitehead, 1981). Een andere vraag is echter of de mate waarin er duidelijke statusrolverwachtingen omtrent drankgebruik bestaan, van invloed is op de geneigdheid van mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven hun drankgebruik te intensiveren. De hier gepresenteerde resultaten zijn een aanwijzing dat deze mogelijkheid niet uitgesloten kan worden.

In Limburg bleken jonge mannen uit kleinere gemeenten een hoger konsumptienivo hebben dan jonge mannen uit gemeenten met meer dan 30.000 inwoners. Waarschijnlijk is in de kleinere gemeenten drankgebruik een sterker benadrukt element in de statusrol van jong volwassen mannen dan in grotere gemeenten. Mogelijk is de in kleinere gemeenten sterkere nadruk op drankgebruik als element van de statusrol van jong volwassene mede te wijten aan een, vergeleken met grotere steden, geringer aanbod aan vrijetijdsbesteding voor jong volwassenen. De nieuwe hypothese met betrekking tot urbanisatiegraad luidt als volgt:

In kleinere gemeenten is drankgebruik een sterker benadrukt element in de statusrol van jong volwassen mannen dan in steden (meer dan 30.000 inwoners). Dit leidt tot een gemiddeld hoger konsumptienivo bij jongere mannen woonachtig in kleine gemeenten.

Gezien de uitkomsten die Casselman e.a. (1983) presenteren, is een kanttekening bij deze hypothese op zijn plaats. Casselman e.a. stellen vast dat in België schoolgaande jongeren uit Leuven en Gent minder drinken dan schoolgaande jongeren uit Brussel. Gent en Leuven zouden echter in de hier aangehouden typologie naar gemeentegrootte nog steeds onder de "steden" vallen. Uit bovengeformuleerde hypothese mogen dan ook niet zonder meer uitspraken afgeleid worden over verschillen in consumptie naar urbanisatiegraad bij gemeenten met meer dan 30.000 inwoners.

Nog twee punten wil ik kort bespreken om daarna in een schema nogmaals aan te geven welke factoren, inclusief die welke in nieuwe hypothesen zijn vastgelegd, van invloed kunnen worden geacht op intensivering van drankgebruik.

Het eerste punt betreft de invloed van gezondheidsoverwegingen op intensivering van drankgebruik. Het tweede of er verschil is tussen degenen bij wie een maatschappelijk normaal geachte rol (werkzoekend, arbeidsongeschikt, gescheiden en oudere nooit gehuwden) ontbreekt en degenen bij wie op een andere wijze structuur in het dagelijks leven ontbreekt. (i.c. jongere nooit gehuwden, weduwen/weduwnaars, geen zorg voor thuiswonende kinderen).

Voor Limburg kon worden vastgesteld dat arbeidsongeschikten niet vanwege een als slechter beoordeelde gezondheid minder drinken dan werkenden. Voor Rotterdam moest afgezien worden van nadere analyse naar de invloed van gezondheidsoverwegingen, omdat er sprake was van een kromlijinig verband.

Wel bleek bij arbeidsongeschikte mannen in Rotterdam het veel drinken vaker voor te komen dan bij werkende mannen.

Er zijn derhalve geen aanwijzingen dat gezondheidsoverwegingen een matigende invloed hebben op het drankgebruik van arbeidsongeschikten.

Wat betreft het tweede punt, kan er op gewezen worden dat bij mannen bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geacht rol vijf van de zes keer een samenhang met intensivering van drankgebruik wordt gevonden, namelijk bij werkzoekende en oudere nooit gehuwde mannen in Limburg en Rotterdam (4x) en arbeidsongeschikte mannen in Rotterdam. Waar op een maatschappelijk aanvaardbaarder wijze alledaagse verplichtingen ontbreken, wordt slechts twee van de acht keer een samenhang gevonden, namelijk bij gepensioneerde mannen in Rotterdam en gehuwde mannen zonder kinderen in Limburg.

De analyse laat derhalve de konklusie toe dat het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol sterker van invloed is op intensivering van drankgebruik dan het ontbreken van alledaagse verplichtingen om maatschappelijk aanvaardbaarder reden. Wel moet opgemerkt worden dat weduwnaars en gescheiden mannen niet in de analyse zijn opgenomen.

In onderstaande figuur is weergegeven welke factoren inclusief de nieuwe hypothesen, van invloed geacht kunnen worden op intensivering van drankgebruik.

Wellicht ten overvloed zij vermeld dat de verschillen in konsumptienivo tussen statusgroeperingen niet in dit schema zijn opgenomen omdat deze gezien kunnen worden als in een populatie 'normaal' geachte verschillen in consumptie en derhalve niet geïnterpreteerd dienen te worden als intensivering van drankgebruik.

VIII Gangbaar drinkpatroon en nadelige gevolgen van drankgebruik

Inleiding

In dit hoofdstuk komen twee onderwerpen aan de orde:

- de operationalisering van nadelige gevolgen van drankgebruik
- de relatie van gangbaar drinkpatroon met respectievelijk excessief drankgebruik en nadelige gevolgen van drankgebruik.

Over dit laatste onderwerp zijn geen hypothesen geformuleerd. Wel is gesteld dat statusgroeperingen die verschillen in gangbaar drinkpatroon kunnen verschillen in de mate waarin, bij overeenkomstig konsumptienivo, nadelige gevolgen van drankgebruik optreden.

De analyse van de relatie tussen drinkpatronen op zich -los van verschillen in drinkpatroon tussen statusgroeperingen- met excessief drankgebruik en nadelige gevolgen van drankgebruik is echter om twee redenen een aparte beschouwing waard: de achtergrond van de verwachte invloed van statusfactoren op nadelige gevolgen wordt verhelderd en het is een vaak genoemd, echter weinig onderzocht thema in de alcohol-literatuur.

VIII.1. Operationalisering van nadelige gevolgen van drankgebruik

Bij de opzet van het Limburgs en Rotterdams onderzoek is dankbaar gebruik gemaakt van de indicatoren die in buitenlands onderzoek worden gebruikt voor 'drinkproblemen' (Cahalan, 1976; Knupfer, 1967; Mulford en Wilson, 1966; Saunders en Kershaw, 1978; Cartwright en Shaw, 1978b; Edwards e.a 1973), waarbij het aksent heeft gelegen op de studie van Cahalan (1976).

In de rapporten over probleemdrinken (Garretsen, 1982; Knibbe, 1982) is uitgebreid aangegeven hoe de problemen rond

drankgebruik zijn geïndiceerd. Wat in deze studie 'nadelige gevolgen' van drankgebruik wordt genoemd, komt overeen met de volgende problemen in genoemde regionale rapporten:

- psychologische afhankelijkheid
- symptomen van drankgebruik
- problemen met de gezondheid of ongelukken
- dronkenschap en/of kater

Gezien de uitgebreidheid waarmee in genoemde rapporten aangegeven is op welke wijze deze categorieën van nadelige gevolgen geïndiceerd zijn, wordt hier volstaan met een korte beschrijving.

De variabele psychologische afhankelijkheid bestaat uit zeven items.

Twee voorbeelden hiervan zijn 'drinken helpt me mijn zorgen te vergeten' en 'door een drankje kan ik er beter tegen als ik eenzaam ben'. (bijl. III, invulform. AII, uitgezonderd de items, 4,6,7,11). Deze voorbeelden kunnen duidelijk maken dat psychologische afhankelijkheid een indicatie is voor de geneigdheid om door middel van drankgebruik problemen op te lossen.

De score op deze variabele wordt berekend door een respondent één punt toe te kennen als een uitspraak beaamd werd als een 'beetje waar'. Twee punten worden gegeven als een respondent een bepaalde uitspraak ten volle beaamt ('helemaal waar'). De score op deze variabele kan derhalve variëren van 0 tot 14 punten.

Symptomen van drankgebruik is een variabele die bestaat uit acht items.

Voorbeelden van deze items zijn: 'ik ben wel eens wakker geworden nadat ik de dag ervoor gedronken had en ik wist niet meer wat ik tijdens het drinken had gedaan'; 'ik dronk wel eens stiekem'; 'ik had de ochtend nadat ik gedronken had trillende handen' (bijl. III, invulform. III, items 2,3,4, 5,7, 8,9,10).

De score op de variabele symptomen werd berekend door na te gaan hoeveel van deze symptomen de respondent het laatste half jaar had ondervonden.

De score kan derhalve oplopen van nul tot acht punten.

De variabele problemen met de gezondheid en/of ongelukken vanwege drankgebruik bestaat uit vier items.

Deze vier items betroffen het oordeel van de respondent zelf over nadelige invloed van drankgebruik op zijn gezondheid, het oordeel van een arts over nadelige invloed van drankgebruik op de gezondheid, een opname in ziekenhuis of kliniek vanwege drankgebruik en een ongeval na te hebben gedronken (bijl III vr, 10B, vr. 29A, invulformulier III, nr. 16 en 20)

Op deze variabele wordt 1 punt toegekend als een respondent.
- of wel beaamt een ongeval te hebben gehad na drankgebruik,
- of wel één of meer van de drie andere items over de relatie van drankgebruik en gezondheid beaamt.

Een score van twee punten werd toegekend als een respondent zowel beaamt een ongeval te hebben gehad vanwege drankgebruik én op één of meer van de drie andere items positief scoorde.

De variabele dronkenschap/kater duidt op de frekwentie waarmee de respondent het afgelopen half jaar dronken is geweest en/of een kater heeft gehad.

In principe kan de score op deze variabele oplopen tot 365: iedere dag dronken en iedere dag een kater. De hoogste score die in de steekproeven van Limburg en Rotterdam gehaald worden is 182, hetgeen bij benadering inhoudt dat een respondent minstens 1 keer per dag dronken is of een kater heeft.

VIII.2. Relatie van drinkpatroon met nadelige gevolgen van drankgebruik

In hoofdstuk II is al gewag gemaakt van de Ledermann-formule en van de meer recente variant daarop, het zogeheten "single distribution model". Er werd toen één aspekt van de verdeling van drinkers naar konsumptienivo naar voren gehaald, namelijk dat het grootste deel van de drinkers slechts weinig meer of minder drinkt dan het gemiddeld konsumptienivo in de betreffende populatie.

Van het single distribution model zijn meerdere stellingen of te leiden. De bekendste is wellicht dat er een regelmatige relatie is tussen het gemiddeld konsumptienivo in een populatie en de proportie excessieve drinkers (Ledermann, 1964, Bruun e.a. 1975)

Omdat voor de berekening van de proportie excessieve drinkers slechts één, vrij gemakkelijk te verkrijgen, gegeven nodig is -de gemiddelde konsumptie per hoofd van de bevolking (te berekenen uit accijnscijfers en bevolkingsgegevens)- wordt de Ledermannformule vrij vaak gebruikt (Ledermann, 1964; de Lint en Schmidt, 1968; Popham, Schmidt, de Lint, 1975; Bruun e.a. 1975; Wever, Gips, 1977).

Toch is het Ledermann single distribution model niet onomstreden.

De voornaamste discussiepunten zijn of een andere dan de door Ledermann voorgesteld "lognormale verdeling" niet een betere 'fit' geeft (genoemd is o.a. de door gamma-verdeling, Skog 1979); of de door Ledermann voorspelde relatie tussen een stijgend gemiddelde konsumptie in een populatie en de toename van excessieve drinkers zich in feite voordoet (Cartwright e.a., 1978 a,b; Fitzgerald, Mulford, 1981) en de aanname dat de kurve waarmee de verdeling van drinkers naar konsumptienivo wordt beschreven een kontinu verloop heeft. Dit laatste is in tegenspraak met de sinds Jellinek (1946) steeds sterker veld winnende gedachte dat 'alkoholisme' een ziekte is waarbij niet zozeer een gradueel als wel een fundamenteel verschil tussen 'gewone' drinkers en 'alcoholisten' of 'probleemdrinkers' wordt verondersteld. (Miller en Agnew, 1974; Edwards, 1977).

Bij alle discussie over de bruikbaarheid van het Ledermann-model zijn twee, mijns inziens belangrijke, aspecten niet of slechts zeer summiër onderzocht: de onderschatting van alcoholkonsumptie met surveygegevens en het probleem van verschillende drinkpatronen.

Gegeven het feit dat met survey-gegevens 35% tot 70% van de konsumptie zoals die uit (betrouwbaarder) accijns- of verkoopcijfers blijkt, wordt onderschat (Pernanen, 1974; van Reek e.a. 1983), moeten bij ieder model dat is ontwikkeld op grond van opgaven van individuen over hun drankgebruik de nodige vraagtekens gezet worden.

Op het tweede genoemde punt, dat van de drinkpatronen, wil ik hier uitgebreider ingaan. Ledermann zelf noemt dit probleem wel. Hij stelt dat de relatie tussen gemiddeld konsumptienivo en proportie excessieve drinkers slechts opgaat voor populaties met een relatief homogeen drinkpatroon.

Ledermann verzuimt echter dit punt uit te werken en uitgezonderd bij Skog (1977) komt dit punt bij publikaties over de Ledermann-formule nauwelijks naar voren. Een des te meer

onbevredigende situatie als men de resultaten van de studie van Cartwright en Shaw (1978) in ogenschouw neemt. Zij vonden dat bij een overeenkomstig konsumptienivo bij jongeren en in de lagere sociale klasse de kans op nadelige gevolgen van drankgebruik hoger waren dan bij respectievelijk ouderen en in de hogere sociale klasse. En de verklaring daarvoor ligt gedeeltelijk in het verschil in drinkpatroon tussen genoemde groeperingen (zie hoofdstuk IV).

In hoofdstuk VI werd voor Limburg gevonden dat de drinkpatronen periodiek veel drinken en bijna dagelijks thuis drinken niet significant verschilden wat betreft de gemiddelde consumptie per week, echter wel significant verschilden wat betreft alle andere daar genoemde aspecten van drinkgedrag. Het feit dat in Limburg twee verschillende drinkpatronen voorhanden zijn met een gelijke gemiddelde consumptie, biedt de mogelijkheid na te gaan welke invloed het drinkpatroon heeft op de relatie tussen gemiddeld konsumptienivo en de proportie drinkers in de hogere consumptiekategorieën.

Met voorbijgaan aan de opmerking van Ledermann wordt hier als hypothese aangehouden de veronderstelling die in alle publikaties waarin de Ledermann-formule wordt toegepast wordt aangehouden:

bngeacht het drinkpatroon is de proportie overmatige drinkers gelijk bij verzamelingen drinkers met een gelijk gemiddeld konsumptienivo.

Het begrip "verzameling drinkers" is hier gebruikt om te benadrukken dat uitsluitend op grond van drinkpatroon respondenten tot de ene dan wel andere verzameling worden gerekend, en niet op grond van statuskenmerken die samenhangen met drinkpatronen.

Voorzover het de hypothese betreft zal "overmatig" gedefinieerd worden in termen van gemiddeld aantal glazen per dag. Ter wille van de volledigheid zal ook nagegaan worden of er verschillen zijn in het percentage dat weinig drinkt (gemiddeld minder dan 2 glazen per dag) en in het percentage dat veel per keer drinkt.

Als de eerste hypothese bevestigd wordt, kan ook worden nagegaan of behalve het percentage excessieve drinkers óók het drinkpatroon van invloed is op nadelige gevolgen. Als hypothese wordt aangehouden:

verzamelingen drinkers die overeenkomen in de proportie overmatige drinkers, echter verschillen in drinkpatroon, zullen verschillen in de mate waarin drankgebruik leidt tot nadelige gevolgen.

Deze hypothese ligt eigenlijk ten grondslag aan de in het volgende hoofdstuk te toetsen hypothese betreffende status-groeperingen die mogelijk verschillen in de mate waarin, bij overeenkomstig konsumptienivo, drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen.

Uit het Ledermann- of "single distribution model" zijn geen uitspraken af te leiden of, naast het percentage excessieve drinkers, ook het drinkpatroon van invloed is op de mate waarin drankgebruik tot nadelige gevolgen leidt. Wel zijn belangrijke voorstanders van dit model, i.c. Popham, Schmidt en de Lint (1975) van mening dat excessief drankgebruik op zich een voldoende betrouwbare indikator is voor de mate waarin drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen.

VIII.3. Resultaten

In tabel 12 is voor een aantal konsumptienivo's en categorieën nadelige gevolgen aangegeven hoe vaak deze bij periodiek veel drinken en bijna dagelijks thuis drinken voorkomen.

Zolang gekeken wordt naar de gemiddelde consumptie per dag van vier, zes of acht glazen zijn er geen significante verschillen tussen beide drinkpatronen. De wat mij betreft verrassende overeenkomst bij beide drinkpatronen in percentage drinkers in de hogere consumptiekategorieën, is een bevestiging van de eerder geformuleerde hypothese. Er is wel een significant verschil in het percentage dat gemiddeld minder dan twee glazen per dag drinkt: bij periodiek veel drinken is dat percentage hoger (46.4%) dan bij bijna dagelijks thuis drinken (37.4%).

Wordt gekeken naar het percentage dat acht of meer glazen per keer drinkt, dan treedt er een beduidend verschil op tussen periodiek veel drinken en bijna dagelijks thuis drinken. Bijna 20% van degenen die periodiek veel drinken, drinken acht of meer glazen per keer. Bij degenen die bijna dagelijks thuis drinken is dat minder dan een half procent. (zie ook tabel 4, in hoofdstuk VI).

Tabel 12: Enkele aspecten van alcoholconsumptie en nadelige gevolgen van alcohol bij verzamelingen drinkers met een drinkpatroon van respectievelijk periodiek veel drinken en bijna dagelijks thuis drinken

	<u>PERIODIEK</u>	<u>BIJNA DAGELIJKS</u> <u>THUISDRINKEN</u>	<u>OPMERKINGEN</u>
gemiddeld aantal glazen per week	20.3 glazen	22.0 glazen	n.s. (t-toets)
% dat <u>gemiddeld</u> minder dan 2 glazen per <u>dag</u> drinkt	46.4%	37.4%	Chi= 3.9 (p: 0.048) p< 0.05< Chi-kwadraat
% dat <u>gemiddeld</u> 4 glazen of meer per <u>dag</u> drinkt	21.0%	24.3%	n.s. (Chi-kwadraat)
% dat <u>gemiddeld</u> 6 of meer glazen per <u>dag</u> drinkt	9.3%	9.4%	n.s. (Chi-kwadraat)
% dat <u>gemiddeld</u> 8 of meer glazen per <u>dag</u> drinkt	3.8%	3.8%	n.s. (Chi-kwadraat)
% dat <u>gemiddeld</u> 8 of meer glazen per <u>keer</u> drinkt	19.6%	0.4%	p< 0.01 (Chi-kwadraat)
% met score van vier of hoger op psychologische afhankelijkheid	21.0%	20.0%	n.s. (Chi-kwadraat)
% met twee of meer symptomen	20.6%	13.7%	p< 0.05 (Chi-kwadraat)
% met problemen met gezondheid en/of ongelukken	6.2%	7.0%	n.s. (Chi-kwadraat)
% dat 1 maal per maand of vaker dronken is en/of kater heeft	24.6%	10.7%	p< 0.01 (Chi-kwadraat)

De veel hogere hoeveelheid per keer is, naar vermoed kan worden, de achtergrond van de significant hogere percentages drinkers met symptomen van drankgebruik en dronkenschap/kater bij periodiek veel drinken. Ook de tweede hypothese hoeft niet verworpen te worden.

Terzijde zij opgemerkt dat het hier gepresenteerde materiaal geen ondersteuning biedt voor de uit het "single distribution model" model af te leiden hypothese dat bij gelijk gemiddeld konsumptienivo de kurve waarmee de verdeling van drinkers naar konsumptienivo wordt weergegeven gelijk is. Immers, er is een significant verschil tussen beide drinkpatronen in het percentage dat gemiddeld twee glazen of minder per dag drinkt.

Het belang van het drinkpatroon, met name de hoeveelheid per

keer, betekent ook dat schattingen van de prevalentie van excessief drankgebruik met behulp van het Ledermann-model, zeer onvolledige informatie geven over de mate waarin drankgebruik is geassocieerd met nadelige gevolgen. Voor het be-
toog van deze studie betekent voorgaande dat in Limburg te verwachten is dat, bij overeenkomstig konsumptienivo, bij jongere mannen -van wie een meerderheid periodiek veel drinkt- vaker symptomen van drankgebruik en dronkenschap/kater voorkomen dan bij oudere mannen. Aan onder andere dit onderwerp zal het volgende hoofdstuk zijn gewijd.

IX Factoren van invloed op nadelige gevolgen

IX. I. Inleiding

In hoofdstuk IV is beargumenteerd dat, behalve konsumptienivo ook de volgende factoren van invloed zijn op nadelige gevolgen van drankgebruik:

- Statusfactoren die samenhangen met verschillen in drinkpatroon, i.c. geslacht, leeftijd en sociale klasse
- Gewenning, geïndiceerd door de duur waarmee het huidige aantal glazen per dag wordt gedronken
- de mate van structurering van het dagelijks bestaan.

In onderstaande figuur is binnen het omliggende gedeelte aangegeven welke samenhangen verwacht worden.

De hypothesen die in dit hoofdstuk getest zullen worden, luiden als volgt:

Statusgroeperingen die verschillen in drinkpatroon kunnen, bij controle op konsumptienivo, verschillen in de mate waarin drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen.

Bij grotere gewenning aan alkoholhoudende drank is, bij overeenkomstig konsumptienivo, de kans kleiner dat drankgebruik leidt tot nadelige gevolgen.

Bij een minder gestructureerd dagelijks leven is, ook na controle op konsumptienivo, de kans op nadelige gevolgen groter.

De beschrijving van de verschillende categorieën nadelige gevolgen is in het vorige hoofdstuk al gegeven. In de belangrijkste analyse zullen de vier categorieën nadelige gevolgen worden samengenomen tot één afhankelijke variabele: de index voor nadelige gevolgen.

Deze index voor nadelige gevolgen van drankgebruik is, het zij bij voorbaat gezegd, niet vergelijkbaar met de 'probleemindex' zoals die door Garretsen en Knibbe in eerdere publikaties is gebruikt (Garretsen, 1982, 1983, Knibbe, 1982).

De voornaamste verschillen zijn dat in de hier te gebruiken index 'problemen met de omgeving' niet zijn opgenomen. Het overgrote deel van de items betreffende problemen met de omgeving betreft zorgen over of kritiek op drankgebruik. Hieraan is in deze studie een aparte probleemstelling gewijd. Tevens is bij de konstruktie van de probleemindex van Garretsen en Knibbe een drempel aangehouden (bv. met één symptoom werd er nog geen punt op de probleemindex van Garretsen en Knibbe toegekend) om aan zekerheid te winnen dat, als een respondent scoorde op de probleemindex, het om substantiële problemen ging. Hier zal geen drempel worden aangehouden. Uitgangspunten bij de konstruktie van de hier te gebruiken index is, dat alle meldingen van nadelige gevolgen (zie voorgaand hoofdstuk) tot uitdrukking komen in de score op de te vormen index voor nadelige gevolgen van drankgebruik. Tevens dat elk van de vier onderscheiden soorten nadelige gevolgen even zwaar telt bij de toekenning van punten op de index van nadelige gevolgen.

In de bijlage III is aangegeven hoe de index is gekonstrueerd.

Hier wil ik volstaan met op te merken dat iedere categorie

nadelige gevolgen maximaal vier punten kon bijdragen aan de index. De skore op deze index kan derhalve in principe variëren van 0 tot 16 punten. In de bijlage (tabel 5) zijn de frekwentieverdelingen van Limburg en Rotterdam weergegeven.

De statistiese analysetechniek die in dit hoofdstuk gebruikt zal worden is anova (SPSS manual, 1975). Deze techniek laat toe te controleren op variabelen die van invloed zijn op de afhankelijke variabele, maar waarover men geen uitspraken wil doen. In alle hierna te presenteren analyses is dit de variabele konsumptienivo, die als zogeheten kovariant is ingevoerd. Waar relevant en mogelijk zijn ook andere variabelen ter controle als kovariant in de analyse ingevoerd. Anova heeft als voordeel dat aan de onafhankelijke variabelen (factoren) geen voorwaarden gesteld hoeven te worden wat betreft meetnivo. Anders gezegd: het mogen nominale variabelen zijn.

Voor de analyse van variantie in skore op de index kunnen de F-waarden de belangrijkste uitkomsten worden geacht, omdat aan de hand daarvan is aan te geven of er sprake is van significante verschillen. Een andere serie uitkomsten, die van de zogeheten 'Multiple Classification Analysis', maken het mogelijk de richting van de invloed van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele aan te geven. De "multiple classification analysis" geeft namelijk de geschatte skore op de index als wordt gecontroleerd op de andere in de analyse opgenomen variabelen (zowel factoren als kovarianten).

Hier is gekozen voor een variant van anova waarbij de F-waarden berekend worden met controle op alle andere in de analyse opgenomen variabelen. Om een voorbeeld te geven: wordt de invloed van geslacht op de skore van de index nagegaan en konsumptienivo als kovariant ingevoerd, dan wordt de F-waarde voor geslacht berekend met controle op konsumptie en de F-waarde voor konsumptie met controle op geslacht. (optie 7 van spss, 1975).

De analyses die betrekking hebben op het toetsen van de hypothesen, zijn in twee varianten uitgevoerd. De belangrijkste analyse acht ik die waarin de index voor nadelige gevolgen de afhankelijke variabele is. Deze zullen in de hierna volgende paragraaf gepresenteerd worden. Dezelfde analyse is echter om twee redenen ook uitgevoerd met de afzonderlijke

kategorieën nadelige gevolgen als afhankelijke variabelen:

- om relevante verschillen in de skore op één van de kategorieën nadelige gevolgen op het spoor te komen die niet terug te vinden zijn in de skore op de index.
- om te kunnen aangeven ten aanzien van welke specifieke soorten nade lige gevolgen de in de hypothese genoemde factoren het sterkst van invloed zijn.

De resultaten van deze analyse zijn in de bijlage (schema II) opgenomen.

In paragraaf IX.3. volgen analyses met betrekking tot twee meer specifieke vragen:

- dragen de drie indicatoren voor een weinig gestructureerd dagelijks leven in gelijke mate bij aan een hogere kans op nadelige gevolgen?
- is de kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van drankgebruik groter bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol (bv. gescheidenen, werkzoekenden) dan bij anderen met een weinig gestructureerd dagelijks leven (bv. jongere nooit gehuwden, of gepensioneerden)?

IX.2.1. Invloed van statusfactoren op de skore op de index

In de hypothese over de invloed van statusfactoren wordt niet aangegeven welke verschillen er verwacht worden tussen statusgroeperingen. Gegeven de beschrijving van drinkpatronen en de statuskenmerken die samenhangen met verschillen in drinkpatroon in hoofdstuk VI, is het ook nu pas mogelijk de algemene hypothese nader te specificeren. Bij ieder statuskenmerk zal dan ook eerst worden aangegeven welke samenhang verwacht wordt met de skore op de index.

Leidraad bij de formulering van deze verwachtingen zijn de uitkomsten van hoofdstuk VII. Daar werd gekonstateerd dat de hoeveelheid die per keer wordt gedronken van invloed is op de mate waarin bij overeenkomstig konsumptienivo symptomen van drankgebruik en dronkenschap/kater voorkomen. Hier zal, analoog aan deze bevinding, als vuistregel worden aangehouden dat, bij overeenkomstig konsumptienivo, de hoeveelheid die per keer wordt gedronken van invloed is op de skore op de index voor nadelige gevolgen.

In sommige gevallen kan er overigens aan getwijfeld worden of de hoeveelheid die per keer wordt gedronken dan wel een

ander, met drinkpatroon samenhangend gegeven, de belangrijkste oorzaak is voor een hogere score op de index. Bijvoorbeeld, een konsumptie van zes glazen kan, indien thuis gedronken, geen enkel probleem zijn. In het café gedronken kan het de oorzaak zijn van een ongeval op weg naar huis. Wat deze studie betreft wil ik het erbij laten, waar relevant, te vermelden dat niet alleen aspecten van het drinkpatroon, maar ook met het drinkpatroon samenhangende leefwijzen kunnen bijdragen aan een verhoogde kans op nadelige gevolgen.

IX.2.1.1. Verschillen tussen mannen en vrouwen

Bij vrouwen in Limburg en Rotterdam is in veel sterkere mate incidenteel matig drankgebruik het gangbare drinkpatroon dan bij mannen. Aangezien bij incidenteel matig drankgebruik per definitie nooit meer dan acht keer per maand wordt gedronken, betekent dit dat, bij overeenkomstig konsumptienivo, bij vrouwen meer nadelige gevolgen zijn te verwachten dan bij mannen. Immers, dezelfde hoeveelheid drank wordt in een kleiner aantal drinksessies opgedronken waardoor de hoeveelheid per keer hoger moet zijn.

Een ander faktor -het gemiddeld lagere lichaamsgewicht bij vrouwen- zou er ook toe kunnen bijdragen dat, bij overeenkomstige hoeveelheid drank, vrouwen meer nadelige gevolgen van drankgebruik ondervinden dan mannen. Aangetoond is namelijk dat bij geringer lichaamsgewicht een zelfde dosis alcohol tot een hoger bloed-alkoholgehalte leidt.

Er is echter één andere omstandigheid die me ervan weerhoudt voorstaande in een hypothese vast te leggen: bij mannen is drankgebruik in sterkere mate een vanzelfsprekende gewoonte dan bij vrouwen. In het verlengde hiervan is het mogelijk dat bij mannen vaker dan bij vrouwen incidenteel onmatig drankgebruik voorkomt, hetgeen wél tot melding van bv. dronkenschap en kater leidt, echter niet tot uitdrukking komt in opgaven van de respondent over wat hij 'gemiddeld' drinkt dan wel de afgelopen week heeft gedronken.

Derhalve geef ik er de voorkeur aan om aan de hand van de resultaten tot interpretatie over te gaan.

De variabele geslacht is volgens de variantieanalyse, significant van invloed op de score op de index, ook als gekon-

troleerd wordt op konsumptienivo (zie bijl. tabel 6 voor variantieanalyse)

In tabel 13 zijn de geschatte skores voor mannen en vrouwen gepresenteerd. Bij mannen is, bij overeenkomstig konsumptienivo, de kans op melding van nadelige gevolgen hoger dan bij vrouwen. In Limburg is het verschil in geschatte skore op de index (.68) groter dan in Rotterdam (.35). Op verschillen tussen Rotterdam en Limburg zal in de slotparagraaf worden ingegaan.

Tabel 13: Geschatte skore op de index voor nadelige gevolgen bij mannen en vrouwen

<u>LIMBURG</u>			
Skore op de index voor nadelige gevolgen	N	Onaangepaste skore op index	Geschatte skore op index met kontr. op kons.nivo
man	750	2.36	2.04
vrouw	648	0.98	1.36
		$\hat{\epsilon} = 0.29$ $r^2 = 0.269$	$\hat{\beta} = 0.14$
<u>ROTTERDAM</u>			
man	706	1.73	1.47
vrouw	726	0.86	1.12
		$\hat{\epsilon} = 0.20$ $r^2 = 0.230$	$\hat{\beta} = 0.08$

Waarschijnlijk komt bij mannen vaker dan bij vrouwen incidenteel onmatig drankgebruik voor, hetgeen zou betekenen dat niet het drinkpatroon op zich, maar een met drinkpatroon samenhangende leefwijze, leidt tot verschillen tussen mannen en vrouwen in de mate waarin deze bij overeenkomstig konsumptienivo nadelige gevolgen van drankgebruik ondervinden. Analyse waarbij in plaats van de index de vier onderscheiden soorten nadelige gevolgen als afhankelijke variabelen worden gebruikt, geeft als belangrijkste uitkomst dat in Rotterdam

en Limburg bij mannen de score op symptomen en problemen met de gezondheid en ongelukken hoger is.

IX.2.1.2. De invloed van leeftijd en sociale klasse bij mannen en vrouwen

Leeftijd

In hoofdstuk VI bleek dat er in Limburg forse verschillen waren in drinkpatroon tussen mannen jonger en ouder dan 30 jaar. Bij jongere mannen was het drinkpatroon periodiek veel drinken veel sterker dominant dan bij oudere mannen; bij oudere mannen daarentegen komt bijna dagelijks thuis drinken vaker voor.

Bij periodiek veel drinken is de frekwentie van drankgebruik per definitie beperkt tot maximaal 20 keer per maand (zie ook schema II), terwijl bij dagelijks thuis drinken eenzelfde hoeveelheid drank in principe over een groter aantal drinkgelegenheden gekonsumeerd kan worden. Derhalve kan verwacht worden dat, bij overeenkomstig konsumptienivo, de hoeveelheid die per keer wordt gedronken bij jongere mannen gemiddeld hoger is en dat in het verlengde daarvan de kans op schadelijke gevolgen groter is.

Dezelfde verwachting geldt voor Rotterdam. Weliswaar zijn de verschillen in drinkpatroon tussen jongere en oudere mannen minder geprononceerd. Een overeenkomst is echter dat in Rotterdam bij jongeren twee drinkpatronen, die per definitie beperkt zijn in de frekwentie van drankgebruik -incidenteel matig drankgebruik en de mengvorm- vaker voorkomen, terwijl bij oudere mannen bijna dagelijks thuis drinken vaker voorkomt.

Voor vrouwen kunnen dezelfde verschillen in kans op nadelige gevolgen naar gelang leeftijd worden verwacht als bij mannen. Voorzover er verschillen in drinkpatroon naar leeftijd zijn bij vrouwen, komen bij vrouwen jonger dan 30 jaar vaker drinkpatronen met een beperkte frekwentie van drankgebruik (i.e. periodiek veel drinken in Limburg en de mengvorm in Rotterdam) voor; bij oudere vrouwen komt bijna dagelijks thuis drinken vaker voor dan bij jongere vrouwen.

Sociale klasse

In Rotterdam zijn er bij mannen geen opvallende verschillen in drinkpatroon naar sociale klasse. Derhalve zijn er geen verschillen te verwachten tussen de onderscheiden sociale klassen, in de mate waarin bij overeenkomstig konsumptienivo nadelige gevolgen optreden.

In Limburg zijn er wel verschillen. Periodiek veel drinken komt vaker voor bij jongere mannen uit lagere en middenklasse dan bij jongere mannen uit de hogere klasse. Bijna dagelijks thuis drinken komt bij mannen ouder dan 30 jaar vaker voor in de hogere klasse dan in midden- en lagere klasse. Wordt een analoge redenering gevolgd als hiervoor, dan is te verwachten dat, bij overeenkomstig konsumptienivo, in de lagere sociale klasse meer nadelige gevolgen optreden.

Bij vrouwen is er zowel in Rotterdam als in Limburg één opmerkelijk verschil tussen de sociale klassen in gangbaar drinkpatroon: in de hogere sociale klasse komt vaker bijna dagelijks thuis drinken voor, in de lagere sociale klasse vaker incidenteel matig drankgebruik.

Op grond hiervan is te verwachten dat bij overeenkomstig konsumptienivo in de lagere sociale klassen de kans op melding van nadelige gevolgen hoger is.

Analyse

In de analyse kon de invloed van leeftijd en sociale klasse tegelijkertijd worden nagegaan omdat de F-waarden berekend worden na controle op de andere variabelen die in de analyse zijn opgenomen.

Uit tabel 7 in de bijlage blijkt dat zowel bij mannen als bij vrouwen leeftijd significant van invloed is op de score op de index, ook als gecontroleerd wordt op konsumptienivo en sociale klasse. Sociale klasse is niet van invloed. De invloed van leeftijd is in de verwachte richting: jongeren hebben een hogere score op de index dan ouderen. In onderstaande tabel zijn de geschatte scores op de index naar gelang leeftijd weergegeven.

Vermeldenswaard is dat bij mannen de verschillen naar leeftijd groter zijn dan bij vrouwen. Naar ik vermoed omdat bij mannen de verschillen in drinkpatroon tussen leeftijdsgroepen groter zijn dan bij vrouwen. Dezelfde oorzaak kan aan-gevoerd worden voor de in Limburg, vergeleken met Rotterdam, grotere verschillen tussen jongere en oudere mannen.

Tabel 14: Geschatte skores op index voor nadelige gevolgen naar gelang leeftijd

<u>LIMBURG</u>						
mannen				vrouwen		
m.c.a. tabel	N	onaangepaste skore	geschatte skore; controle op kons. nivo en soc.kl.	N	onaangepaste skore	geschatte skore; controle op kons. nivo en soc.kl.
leeftijd=						
1 (16 t/m 30)	213	3.60	3.26	205	1.31	1.24
2 (30 t/m 69)	516	1.83	1.98	411	0.80	0.83
		$\hat{\epsilon}\alpha = 0.31$ $r^2 = 0.255$	$\hat{\epsilon}\beta\alpha = 0.22$		$\hat{\epsilon}\alpha = 0.14$ $r^2 = 0.193$	$\hat{\epsilon}\beta\alpha = 0.11$

<u>ROTTERDAM</u>						
mannen				vrouwen		
leeftijd=						
1 (16 t/m 30)	190	2.30	2.24	168	1.24	1.20
2 (30 t/m 69)	500	1.49	1.51	520	0.71	0.72
		$\hat{\epsilon}\alpha = 0.14$ $r^2 = 0.212$	$\hat{\epsilon}\beta\alpha = 0.13$		$\hat{\epsilon}\alpha = 0.15$ $r^2 = 0.252$	$\hat{\epsilon}\beta\alpha = 0.13$

Immers, in Limburg zijn de verschillen in drinkpatroon tussen jongere en oudere mannen groter dan in Rotterdam.

Blijkens tabel 7 in de bijlage zijn er noch bij mannen noch bij vrouwen verschillen in skore op de index naar gelang sociale klasse. Voor mannen in Limburg en vrouwen in Limburg en Rotterdam wijkt dat af van de eerder geformuleerde verwachting.

Uit de analyse waarin de afzonderlijke soorten nadelige gevolgen als afhankelijke variabelen worden ingevoerd blijkt dat er wel verschil is naar gelang sociale klasse. In Rotterdam is, na controle op konsumptienivo en leeftijd, bij mannen en vrouwen uit de lagere sociale klasse de frekwentie van dronkenschap/kater hoger. In Limburg is bij mannen en vrouwen uit de lagere sociale klasse de skore op de variabele symptomen hoger. (zie schema II in bijlage). Voor mannen in Rotterdam werd dit verschil overigens niet verwacht. Aan sociale klasse kan derhalve invloed worden toegeschreven wat betreft dronkenschap/kater (Rotterdam) of symptomen (Limburg), zij het dat deze invloed niet zo groot is dat de-

Tabel 15: Geschatte invloed van gewinning op skore
op index voor nadelige gevolgen

LIMBURG

Mannen

Duur huidig drankgebruik	N	onaangepaste skore	geschatte skore bij kontr. op kons.nivo en leeftijd
minder dan 2 jaar	105		
2 t/m 4 jaar	151	niet significant	
5 t/m 9 jaar	185		
10 jaar of langer	322		

Vrouwen

minder dan 2 jaar	89	1.39	1.37
2 t/m 4 jaar	122	1.38	1.21
5 t/m 9 jaar	147	1.07	1.02
10 jaar of langer	254	0.69	0.81
		$\eta^2 = 0.18$	$\beta^2 = 0.12$ $r^2 = 0.15$

ROTTERDAM

Mannen

minder dan 2 jaar	110	2.73	2.51
2 t/m 4 jaar	124	2.29	2.12
5 t/m 9 jaar	166	1.67	1.56
10 jaar of langer	322	1.41	1.60
		$\eta^2 = 0.19$	$\beta^2 = 0.14$ $r^2 = 0.23$

ze ook in de skore op de index voor nadelige gevolgen te herkennen is. Verwerpen van de hypothese lijkt me voorbarig. Wel moet gesteld worden dat sociale klasse een bescheiden invloed heeft.

IX.2.2. Gewenning

De uitkomsten van de variantieanalyse waarin de invloed van gewenning, geïndiceerd door de duur waarmee huidig aantal glazen wordt gedronken, wordt nagegaan, staan in tabel 8 van de bijlage. Behalve konsumptienivo, is ook leeftijd als kovariant in de analyse opgenomen. In nevenstaand tabel zijn, voorzover gewenning significant van invloed is, de geschatte skores weergegeven.

Het blijkt dat bij mannen in Rotterdam en bij vrouwen in Limburg het verwachte verband met de skore op de index voor nadelige gevolgen wordt gevonden. Bij mannen in Limburg en bij vrouwen in Rotterdam niet. Een nogal ongemakkelijke uitkomst als het erom gaat de hypothese te verwerpen of te bevestigen! Worden in plaats van de index voor nadelige gevolgen, de afzonderlijke categorieën nadelige gevolgen als afhankelijke variabele ingevoerd, dan blijkt er voor vrouwen in Rotterdam nog steeds geen enkele invloed van gewenning op nadelige gevolgen van drankgebruik. (zie schema II in bijlage) Voor mannen in Limburg wordt nu echter wel een verband gevonden met psychologische afhankelijkheid, evenals voor mannen in Rotterdam en vrouwen in Limburg (bijl., schema II).

Samenvattend kan gesteld worden dat in drie van de vier populaties de skore op psychologische afhankelijkheid lager is bij grotere gewenning; in één populatie zijn tevens de skores op symptomen en problemen met gezondheid/ongelukken lager bij grotere gewenning.

De twee voornaamste vragen die deze uitkomsten oproepen zijn:

- Gewenning of verworven tolerantie wordt in de literatuur vooral van invloed geacht op fysiologies bepaalde gevolgen van drankgebruik als dronkenschap, black-outs. In slechts 1 populatie (mannen in Rotterdam) wordt deze samenhang gevonden.

- Meestal wordt niet verondersteld dat gewenning de afhankelijkheid doet afnemen. Integendeel, veelal gaat men ervan uit dat bij langere duur van overmatig drankgebruik ook de psychologische afhankelijkheid groeit (van Epen, 1974, van Dijk 1976).

Het antwoord op de eerste vraag ligt, naar ik aanneem, in het feit dat duur van huidig drankgebruik een ongeldige indicator is voor gewenning. Gewenning of verworven tolerantie moet, naar ik nu geneigd ben aan te nemen, als een meer dynamies proces worden opgevat: men moet steeds meer gaan drinken om dezelfde effecten te bereiken. Bij de meer statiese indicering van gewenning die ik heb aangehouden is klaarblijkelijk slechts sporadisch sprake van een verminderde kans op fysiologische bepaalde nadelige gevolgen.

Het antwoord op de tweede vraag, ben ik eveneens geneigd te zoeken in foutieve indicering, nu echter van psychologische afhankelijkheid.

Naar ik vermoed is het te naïef om te veronderstellen dat 'doorgewinterde' drinkers (i.c. bij langere duur van overmatig drankgebruik) niet zouden beseffen dat drankgebruik slechts een tijdelijke en ontoereikende oplossing is. Dat men bij langere duur van drankgebruik afleert drankgebruik te waarderen als oplossing voor problemen, sluit overigens bepaald niet uit dat de afhankelijkheid van drank om met on-opgeloste problemen verder te leven toeneemt.

Bij kortere duur van overmatig drankgebruik, is het naar ik aanneem nog mogelijk om onbevangen de spanningsreducerende werking van alcohol als 'oplossing' van problemen te ervaren. In drie van de vier populaties is voor deze redenering bevestiging te vinden.

Duidelijk zal zijn dat de oorspronkelijke hypothese verworpen dient te worden. Wel is er aanleiding voor een nieuwe hypothese, die in de discussie geformuleerd zal worden.

IX.2.3. De invloed van structurering van het dagelijks leven

Bij de analyse van de invloed van structurering op het dagelijks leven is, vanwege de hiervoor gebleken samenhang met de skore op de index, behalve op konsumptienivo ook op leeftijd gecontroleerd.

Blijkens de tabel van de variantieanalyse (tabel 9 in bijla-

ge), geldt met uitzondering van vrouwen in Limburg, dat er significante verschillen zijn in de score op de index, ook als gecontroleerd wordt op konsumptienivo en leeftijd. Uit onderstaande tabel laat zich aflezen dat de richting van de verschillen -hogere score op de index bij een minder gestructureerd dagelijks leven- volgens verwachting is.

Tabel 16: Geschatte invloed van structurering van het dagelijks leven op score op de index voor nadelige gevolgen

LIMBURG			
<u>mannen</u>			
Struktuur dagelijks bestaan	N	onaangepaste score	geschatte score bij controle op konsumptienivo en leeftijd
score 0	26	2.75	2.87
1	184	3.16	2.87
2	180	2.26	2.32
3	354	1.99	2.10
		eta= 0.18	beta= 0.12 r ² = 0.25

ROTTERDAM			
<u>mannen</u>			
Struktuur dagelijks bestaan	N	onaangepaste score	geschatte score bij controle op konsumptienivo en leeftijd
score 0	37	4.08	3.83
1	209	1.97	1.91
2	193	1.52	1.57
3	260	1.43	1.38
		eta= 0.24	beta= 0.21 r ² = 0.25

<u>vrouwen</u>			
Struktuur dagelijks bestaan	N	onaangepaste score	geschatte score bij controle op konsumptienivo en leeftijd
score 0	70	0.95	1.19
1	258	0.96	0.99
2	288	-0.81	0.77
3	107	0.81	0.67
		eta= 0.25	beta= 0.10 r ² = 0.26

Voor vrouwen in Limburg is de F-waarde net niet significant ($p = 0.067$). Wel blijkt dat als in plaats van de score op de index, de onderscheiden soorten nadelige gevolgen als afzonderlijke variabelen worden gebruikt, structurering van het dagelijks bestaan significant van invloed is op de frekwentie

van dronkenschap/kater. Het verschil is zelfs vrij groot genoemd worden: bij een skore van 0 op de variabele strukturering van het dagelijks bestaan is de frekwentie van dronkenschap/kater ruim 7 punten hoger dan bij vrouwen met een skore van twee of hoger. In Rotterdam is het overeenkomstige verschil niet groter dan 2.41. Anders gezegd: vrouwen uit Limburg zonder werk, partner of zorg voor thuiswonende kinderen zijn, bij overeenkomstig konsumptienivo en controle op leeftijd, ruim 1 keer per maand vaker dronken dan andere vrouwen. Dit mag naar mijn mening gewaardeerd worden als relevante invloed. Derhalve is er ook voor vrouwen in Limburg steun voor de hypothese, dat strukturering van het dagelijks leven van invloed is op de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik worden ondervonden.

Bij de mannen valt op dat in Rotterdam de verschillen in skore op de index naar gelang strukturering (2.44) beduidend groter zijn dan in Limburg (0.77) In de hiernavolgende paragraaf zal o.a. gepoogd worden de achtergronden van dit verschil tussen Limburg en Rotterdam toe te lichten.

Tot slot van deze paragraaf wil ik er nog op wijzen dat het met name dronkenschap/kater en symptomen zijn die worden beïnvloed door statusfactoren en strukturering van het dagelijks leven. (schema II in de bijlage).

Voor gezondheid/ongelukken en psychologische afhankelijkheid worden minder vaak de verwachte samenhangen gevonden.

IX.3. Strukturering van dagelijks bestaan en nadelige gevolgen: een nadere analyse

Is het nu vooral werk of vooral het samenleven met een partner of vooral de zorg voor thuiswonende kinderen dan wel een combinatie van twee of drie van deze indicatoren voor strukturering van het dagelijks bestaan die van invloed zijn op de mate waarin drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen? Dit is de eerste vraag waarmee ik me in deze paragraaf wil bezighouden.

Daartoe zijn in plaats van de variabele strukturering van het dagelijks leven, de afzonderlijke indicatoren voor deze variabele als factoren in een Anova-analyse opgenomen. Er is gecontroleerd op konsumptienivo en leeftijd.

In schema V zijn de voornaamste uitkomsten weergegeven. In de bijlage (tabel 10) staat de tabel met de variantieanalyse. De geschatte scores op de index worden niet weergegeven, aangezien er sprake is van interactie tussen al dan niet werkend, met/zonder partner en al dan geen zorg voor thuiswonende kinderen. Deze interactie maakt de uitkomsten van de "multiple classification analysis" onbetrouwbaar.

Schema V: De invloed van werk, partner en zorg voor thuiswonende kinderen op nadelige gevolgen van drankgebruik na controle op konsumptienivo en leeftijd

	MANNEN		VROUWEN	
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
<u>Direkte invloed</u>				
werk	p<0.05	p<0.05	n.s.	n.s.
partner	p<0.05	p<0.05	p<0.05	p<0.05
zorg voor thuiswonende kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
<u>Tweeweg interacties</u>				
werk met partner	n.s.	p<0.05	n.s.	n.s.
werk met zorg voor thuiswonende kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
partner met zorg voor thuiswonende kinderen	n.s.	p<0.05	n.s.	n.s.
<u>Drieweg interacties</u>				
werk en partner en zorg voor thuiswonende kinderen	p<0.05	n.s.	n.s.	n.s.

De voornaamste konklusies die uit het schema getrokken kunnen worden zijn:

- zorg voor thuiswonende kinderen is bij geen van de vier populaties direkt van invloed op de kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen. Bij mannen is er in combinatie met het ontbreken van een partner (Rotterdam) of partner en werk (Limburg) nog enige invloed van zorg thuiswonende kinderen
- bij vrouwen heeft ook het ontbreken van werk geen significante invloed op de kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen.

Uit tabel 10 in de bijlage kan aan de hand van de F-waarden nog de konklusie getrokken worden dat bij mannen in Rotterdam het ontbreken van werk of partner sterk bijdragen aan een verhoogde kwetsbaarheid dan bij mannen in Limburg. Dit

is ongetwijfeld de achtergrond van de in de vorige paragraaf gesignaleerde grotere invloed van structurering van het dagelijks bestaan in Rotterdam. In de discussie zal op het verschil tussen Limburg en Rotterdam worden teruggekomen.

De tweede vraag die ik in deze paragraaf wil behandelen gaat nog een stapje verder: Is er bij het ontbreken van werk nog verschil in de mate waarin werkzoekenden, arbeidsongeschikten en gepensioneerden kwetsbaar zijn voor nadelige gevolgen van drankgebruik? En, is er bij het ontbreken van een partner nog verschil in de mate waarin gescheidenen, nooit gehuwden en verweduwen kwetsbaar zijn voor nadelige gevolgen van drankgebruik?

Om op deze vraag een antwoord te geven, is Anova-analyse uitgevoerd met achtereenvolgens werk- en gezinssituatie als onafhankelijke variabelen en de vier onderscheiden categorieën nadelige gevolgen als afhankelijke variabelen. Door in plaats van met één, met vier afhankelijke variabelen te werken, wordt de kans op significante samenhangen vergroot. Mijns inziens een bruikbare werkwijze als het, zoals hier, gaat om het exploreren van relevante verschillen.

De analyse naar werksituatie is niet voor vrouwen uitgevoerd, aangezien in het voorgaande bleek dat al dan niet buitenshuis werken bij vrouwen niet van invloed is.

In alle analyses zijn konsumptienivo en leeftijd als onafhankelijke variabelen opgenomen, bij de analyse naar werksituatie is daarenboven sociale klasse als controlevariabele ingevoerd.

In schema VI is de rangordening naar kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van de onderscheiden groeperingen weergegeven. Het schema is gebaseerd op de uitkomsten van de 'multiple classification analysis' die in tabel II van de bijlage is opgenomen.

De twee voornaamste uitkomsten zijn:

- Bij werkzoekende mannen wordt het vaakst de hoogste kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen gevonden. Arbeidsongeschikten zijn vaker (3x) dan gepensioneerden (1x) de op één na meest kwetsbare groep. Bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte arbeidsrol (werkzoekende, arbeidsongeschikt) is de kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van drankgebruik derhalve groter dan in het geval de arbeidsrol om een maatschappelijk meer aanvaardbare reden is weggevallen (gepensioneerden).

Schema VI: Rangordening naar kwetsbaarheid voor verschillende categorieën nadelige gevolgen naar gelang werk- en gezinssituatie; controle op konsumptienivo en leeftijd

	PSYCHOL. AFH.		SYMPTOMEN		GEZONDH./ONGEL.		DRONKENSCHAP/KATER	
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
<u>Werk situatie **</u>								
<u>mannen</u>								
werkend			4	4	4	4		4
werkzoekend	n.s.	n.s.	2	1	1	2/3	n.s.	1
arbeidsongeschikt			1	3	2			2
gepensioneerd			3	2	3	1		3
<u>Gezinssituatie</u>								
<u>mannen</u>								
met partner	3	3	3	3		3	3	3
nooit gehuwd	2	2	2	2	n.s.	2	2	2
gescheiden	1	1	1	1		1	1	1
weduwenaar	*	*	*	*		*	*	*
<u>VROUWEN</u>								
met partner		4			3			
nooit gehuwd	n.s.	3	n.s.	n.s.	2	n.s.	n.s.	n.s.
gescheiden		1			1			
weduwe		2			4			

* n te klein om konklusies hieraan te verbinden

** tevens controle op sociale klasse

1 het meest kwetsbaar

4 het minst kwetsbaar.

Bij mannen en vrouwen in Limburg en in Rotterdam kan aan de gescheidenen een grotere kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van drankgebruik worden toegeschreven dan aan nooit gehuwden.

Bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte gezinsrol i.c. gescheidenen- is er derhalve sprake van een in sterkere mate verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen dan wanneer een partner om maatschappelijk aanvaardbaarder redenen ontbreekt (i.c. nooit gehuwden en verweduwen).

Samenvatting/diskussie

Schema VII: Invloeden op nadelige gevolgen van drankgebruik;
kontrole op konsumptienivo en andere relevante variabelen.

	VERHOOGDE KWETSBAARHEID VOOR NADELIGE GEVOLGEN		HYPOTHESES
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam.</u>	
geslacht	mannen	mannen	
leeftijd:			
. mannen	jongeren	jongeren	bevestigd
. vrouwen	jongeren	jongeren	bevestigd
sociale klasse:			
. mannen	lagere soc.kl.	lagere soc.kl.	bevestigd
. vrouwen	lagere soc.kl.	lagere soc.kl.	bevestigd
gewenning:			
. mannen	kortere duur	kortere duur	verworpen
. vrouwen	kortere duur	geen invloed	verworpen
struikur dagelijks bestaan:			
. mannen	weinig ge- struktueerd dagel. bestaan	weinig ge- struktueerd dagel. bestaan	bevestigd
. vrouwen	weinig ge- struktueerd dagel. bestaan	weinig ge- struktueerd dagel. bestaan	bevestigd

In bovenstaand schema zijn, vereenvoudigd, de uitkomsten van de analyse wat betreft de hypothesen samengevat.

Alleen de hypothese betreffende gewenning moet worden verworpen. Voor de andere hypothesen is, zij het in wisselende mate, steun te vinden.

De eenvoud van het schema kan misleidend zijn als er niet de nodige kanttekeningen bij gemaakt worden. Die wil ik dan ook allereerst maken om vervolgens gedetailleerder de uitkomsten te bespreken.

Waar de resultaten daartoe aanleiding geven, zullen nieuwe hypothesen geformuleerd worden.

Bij de invloed van geslacht op nadelige gevolgen, moet de kanttekening gemaakt worden dat de richting van de invloed niet afgeleid kan worden uit het verschil in drinkpatroon tussen mannen en vrouwen. Op grond van het verschil in drinkpatroon is namelijk te verwachten dat vrouwen vaker nadelige gevolgen van drankgebruik ondervinden dan mannen.

De resultaten laten zien dat bij mannen vaker nadelige gevolgen van drankgebruik voorkomen. Ter verklaring is aangevoerd dat drankgebruik bij mannen in sterkere mate tot de vanzelfsprekende gewoonten behoort. In het licht daarvan wordt het waarschijnlijk geacht dat mannen vaker op onregelmatige tijdstippen dusdanig veel drinken dat zich bv. dronkenschap of symptomen van drankgebruik voordoen. Dit incidenteel ormatig drankgebruik komt dan niet tot uitdrukking in opgaven van de respondent over het gemiddeld aantal glazen per dag of per week. De gevolgen ervan echter worden waarschijnlijk wel gemeld, ook omdat er gericht naar gevraagd wordt tijdens het interview.

Wat betreft leeftijd waren de resultaten geheel konform de verwachting.

Jongeren ondervinden, bij overeenkomstig konsumptienivo, in sterkere mate nadelige gevolgen van drankgebruik dan ouderen.

De invloed van sociale klasse is bescheiden te noemen. Voor mannen in Rotterdam werd deze invloed overigens niet verwacht, omdat er in Rotterdam bij mannen geen noemenswaardige verschillen in drinkpatroon naar gelang sociale klasse zijn. Wellicht dat, ook bij het ontbreken van verschillen in drinkpatroon, er in de lagere sociale klasse een sterkere tendens tot incidenteel ormatig drankgebruik is. Cartwright e.a. (1978b) vonden eveneens dat in de lagere sociale klasse, na controle op konsumptienivo en de hoeveelheid per keer, vaker nadelige gevolgen worden ondervonden.

De hypothese betreffende gewenning moet worden verworpen. Er worden wel significante samenhangen gevonden tussen de indikator voor gewenning -duur waarmee men het huidige aantal glazen per dag drinkt- en nadelige gevolgen. Echter de vaakst voorkomende samenhang betreft die tussen gewenning en psychologische afhankelijkheid. Ten aanzien van meer fysiologische bepaalde gevolgen van drankgebruik, wordt alleen bij mannen in Rotterdam een samenhang gevonden tussen gewenning en symptomen en problemen met de gezondheid/ongelukken. Dit wordt onvoldoende steun geacht om de hypothese bevestigd te achten.

Wel is er, gezien de samenhang met psychologische afhankelijkheid aanleiding voor een nieuwe hypothese:

naar gelang men korter het huidige aantal glazen per dag drinkt zal, bij overeenkomstig konsumptienivo, de mate van psychologische afhankelijkheid hoger zijn.

Deze hypothese staat op gespannen voet met de opvatting dat "alkoholisme" een proces is dat zich kenmerkt door toenemende afhankelijkheid (van Epen, 1974, van Dijk, 1976). Zeer waarschijnlijk echter is de hier en in andere studies gebruikte indicering van psychologische afhankelijkheid (Cahalan, 1976; Mulford, 1977; Celentano, Mc Queen 1978b) niet geschikt om een groeiende psychologische afhankelijkheid van alcohol vast te stellen.

Met uitzondering van de vrouwen in Limburg, kon de invloed van de structurering van het dagelijks bestaan op de score op de index voor nadelige gevolgen worden aangetoond.

Bij vrouwen in Limburg is de samenhang net niet significant ($p = 0.067$). Wel bleek bij vrouwen in Limburg de structurering van het dagelijks leven sterk van invloed te zijn op één van de afzonderlijke soorten nadelige gevolgen: de frequentie van dronkenschap/kater. Deze laatste uitkomst, en het feit dat de samenhang met de index voor nadelige gevolgen net niet significant was, werd reden genoeg geacht om ook wat betreft vrouwen in Limburg de hypothese bevestigd te achten.

Hiermee zijn de kanttekeningen bij het eerder gegeven schema gemaakt. Blijft over een nadere beschouwing van de resultaten vanuit meer specifieke invalshoeken.

Gezien de resultaten is er aanleiding om de verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen Limburg en Rotterdam nader te bespreken. Daarmee zal begonnen worden. Aan het slot van de paragraaf zal nog ingegaan worden op de vraag of er relevante verschillen zijn in kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen naar gelang een maatschappelijk normaal geachte positierol ontbreekt dan wel het ontbreken van een positierol als meer vanzelfsprekend wordt ondervonden. Tevens of gekombineerd gebruik van slaap- of kalmerende middelen en alcohol mede de verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen in bepaalde groeperingen veroorzaakt.

Verschillen tussen mannen en vrouwen

De resultaten laten duidelijke verschillen tussen mannen en vrouwen zien. Deze betreffen niet òf de in de hypothesen genoemde factoren van invloed zijn. Wel de mate waarin deze factoren bij mannen en vrouwen van invloed zijn. Er wordt namelijk gevonden dat

- bij mannen de invloed van leeftijd groter is,
- bij mannen de invloed van structurering van het dagelijks bestaan op nadelige gevolgen van drankgebruik groter is dan bij vrouwen,
- bij mannen heeft de faktor wel/geen partner op een groter aantal soorten nadelige gevolgen invloed dan bij vrouwen.

De oorzaak voor het verschil in de mate waarin leeftijd bij mannen en vrouwen van invloed is, moet deels gezocht worden in het feit dat de verschillen in drinkpatroon tussen jongere en oudere vrouwen, kleiner zijn dan de verschillen in drinkpatroon tussen jongere en oudere mannen.

Dat bij vrouwen de structurering van het dagelijks bestaan minder sterk van invloed is dan bij mannen, wordt mogelijk deels veroorzaakt doordat vrouwen het ontbreken van werk buitenshuis in mindere mate als een aanslag op een betekenisvol dagelijks leven ervaren. Mogelijk dat mannen zonder werk hierdoor meer spanningen ondervinden en, daarmee samenhangend, in hogere mate kwetsbaar zijn voor nadelige gevolgen van drankgebruik.

Onverklaard blijft in deze redenering waarom er, in tegenstelling tot de mannen, bij vrouwen geen enkele invloed van de zorg voor thuiswonende kinderen is aan te wijzen. Tevens blijft onverklaard waarom bij vrouwen de invloed van het ontbreken van een partner geringer is dan bij mannen. Men zou eerder verwachten dat de zorg voor kinderen en het ontbreken van een partner bij vrouwen sterker van invloed zijn, omdat bij vrouwen de oriëntatie op het gezin, zeker wat betreft alledaagse activiteiten, sterker geacht kan worden dan bij mannen.

Naar ik vermoed is hier het relatief lage konsumptienivo van vrouwen van belang. In Limburg drinkt 1.1.% van de vrouwen 6 of meer glazen op doordeweekse dagen en 5.3% van de vrouwen

6 of meer glazen op weekenddagen. Voor mannen in Limburg zijn de overeenkomstige percentages ruimschoots hoger: 7.1% op doordeweekse dagen en 21.5% op weekenddagen.

In Rotterdam zijn alle overeenkomstige percentages wat lager, het verschil tussen mannen en vrouwen is ook daar echter duidelijk.

Deze verschillen in konsumptie tussen mannen en vrouwen zijn naar ik aanneem het gevolg van sociale druk op vrouwen om hun konsumptie beperkt te houden (Knibbe, 1982). Gegeven deze sociale druk, speelt waarschijnlijk het ontwijken van nadelige gevolgen van drankgebruik zo'n dominante rol, dat er geen grote verschillen in kwetsbaarheid van nadelige gevolgen kunnen ontstaan naar gelang leeftijd en structurering van het dagelijks bestaan. De nieuwe hypothese luidt als volgt:

Gegeven de bij vrouwen grotere sociale druk tot matig drankgebruik, zijn bij vrouwen de factoren leeftijd en structurering van het dagelijks bestaan in mindere mate van invloed op de kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen dan bij mannen.

Verschillen tussen Limburg en Rotterdam

In Limburg zijn geslacht en, bij mannen, leeftijd sterker van invloed dan in Rotterdam. In Rotterdam is structurering van het dagelijks bestaan, zowel bij mannen als bij vrouwen, sterker van invloed dan in Limburg.

De achtergrond van de in Limburg sterkere invloed van geslacht en leeftijd is waarschijnlijk grotendeels te herleiden tot de in Limburg grotere verschillen in drinkpatroon naar gelang geslacht en -bij mannen- leeftijd.

Als in plaats van structurering van het dagelijks leven, de onderscheiden indicatoren voor deze variabele genomen worden, zijn er nog steeds relevante verschillen tussen Rotterdam en Limburg te vinden. Naar ik aanneem moet de achtergrond voor dit verschil gezocht worden in een in hoofdstuk VI en VII reeds ter sprake gekomen faktor: de in Limburg groter te achten integratie van drankgebruik in het leefpatroon. In Limburg bevat het drinkpatroon periodiek veel drinken veel duidelijker aanwijzingen hoe te drinken dan de "mengvorm" in Rotterdam. Bovendien zijn de statusrol verwachtingen aangaande gewenst drinkpatroon in Limburg duidelijker (zie ook hoofdstuk VI en VII) De integratie van

drankgebruik in het leefpatroon biedt op zich geen bescherming tegen nadelige gevolgen van drankgebruik. Integendeel, in Limburg is het percentage probleemdrinkers significant hoger dan in Rotterdam (Knibbe, 1982; Garretsen, Knibbe, 1983).

Het is echter goed voorstelbaar dat het bestaan van goed omschreven, met statusgenoten gedeelde drinkgewoonten ertoe bijdraagt dat, ook voor mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven, drankgebruik in de eerste plaats een betekenisvolle sociale activiteit blijft. Omgekeerd is het goed voorstelbaar dat, indien duidelijke sociale verwachtingen aangaande drankgebruik ontbreken, juist voor die mensen, die in reactie op een weinig gestructureerd bestaan hun drankgebruik intensiveren, niet het sociale aspekt, maar het individuele 'effect' van drankgebruik sterker de nadruk krijgt. Verwaarlozing van het sociale aspekt tijdens het drinken kan leiden tot ofwel een sneller effect van een zelfde hoeveelheid alcohol, dan wel tot een snellere registratie van het effect van drank. Eveneens is mogelijk dat indien drankgebruik minder goed geïntegreerd is in de statusrol, er vaker incidenteel ornatig drankgebruik voorkomt. Aangenomen dat voorgaande redeneringen geldig zijn, wil ik niet zozeer staande houden dat uitsluitend in Rotterdam drankgebruik voor persoonlijk effect en/of incidenteel ornatig drankgebruik voorkomt, doch wel dat dit in Rotterdam vaker voorkomt omdat in Rotterdam drankgebruik in mindere mate in het leefpatroon is geïntegreerd dan in Limburg.

In de literatuur is veel te doen geweest over de invloed van integratie van drankgebruik op de mate waarin drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen (Bates, 1946, Straus, Bacon, 1953; Skolnick, 1958, Frankel, Whitehead, 1981). Inmiddels moet gesteld worden, dat als de onderzoeksresultaten worden gevolgd, er weinig aanleiding is om aan te nemen dat, naast het gemiddeld konsumptienivo in een samenleving, ook de integratie van drankgebruik nog van invloed is op de mate waarin drankgebruik in de betreffende populatie gepaard gaat met nadelige gevolgen. (Frankel, Whitehead, 1981, Davies en Walsh, 1983). Bij mijn weten zijn er echter niet eerder systematies vergelijkingen gemaakt tussen kulturen die verschillen in integratie van drankgebruik. aangaande de invloed van de structurering van het dagelijks leven op de nadelige gevolgen van drankgebruik. De hier gepresenteerde resultaten kunnen worden gezien als aanwijzingen dat deze

invloed er is. Voor de volgende nieuwe hypothese is dan ook aanleiding:

naar gelang drankgebruik een minder sterk geïntegreerd gedragselement is, zal de kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van drankgebruik bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven, groter zijn.

Ontbreken van maatschappelijk normaal geachte rol

Uit de gedetailleerde analyses kwam naar voren dat werkzoekenden en arbeidsongeschikten kwetsbaarder zijn voor nadelige gevolgen van drankgebruik dan gepensioneerden. Tevens dat gescheidenen, vergeleken met nooit gehuwden kwetsbaarder zijn. Derhalve kan gesteld worden dat het ontbreken van een door anderen en/of betrokkene zelf normaal geachte rol, kwetsbaarder maakt voor nadelige gevolgen van drankgebruik dan wanneer het ontbreken van een positierol maatschappelijk gezien minder opvalt.

Tot slot nog één opmerking over de combinatie van slaapmiddelen en drankgebruik. Aangezien het gekombineerd gebruik van slaap- of kalmerende middelen en drankgebruik zeker tot een verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van drankgebruik leidt (Hoogendoorn, 1983), is nagegaan of er naar gelang structurering van het dagelijks leven, verschil is in de mate waarin het gebruik van drank gekombineerd wordt met het dagelijks gebruik van slaap- of kalmerende middelen.

Er is sprake van een tendens dat drinkers met een weinig gestructureerd dagelijks leven (skore 0 of 1) vaker dagelijks slaap en kalmerende middelen gebruiken dan drinkers met een meer gestructureerd dagelijks leven (skore 2 of 3). Bij mannen in Rotterdam is deze tendens nog het zwakst: 4.4% en 3.5% van de mannen met respectievelijk een weinig en goed gestructureerd dagelijks leven gebruikt dagelijks slaap- of kalmerende middelen. Bij mannen in Limburg (5.1% en 2.3%) en vrouwen in Limburg (7.5% en 3.3%) en vrouwen in Rotterdam (9.4% en 4.9%) zijn deze verschillen in dagelijks gebruik van slaap- of kalmerende middelen naar gelang structurering van het dagelijks bestaan groter. Bovenstaande doet derhalve vermoeden dat de combinatie van alcoholhoudende drank en slaap- of kalmerende middelen bijdraagt aan de verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van drankgebruik bij

mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven. Worden de uitkomsten van dit hoofdstuk in een figuur samengevat dan ziet deze er als volgt uit.

De hypothese betreffende gewenning is vervallen, wel is een verband gelegd tussen duur huidig drankgebruik en nadelige gevolgen, waarbij aangetekend dient te worden dat dit verband met name psychologische afhankelijkheid treft. Vergeleken met de oorspronkelijke hypothesen, is in dit schema nieuw dat geslacht en integratie van drankgebruik ingevoerd zijn als factoren, die de mate waarin leeftijd en structurering van het dagelijks leven van invloed is op nadelige gevolgen, konditioneren.

X Factoren van invloed op zorgen en afkeuring

X.I. Inleiding

In hoofdstuk IV werden over de kans op afkeuring van of zorgen over drankgebruik een aantal hypothesen geformuleerd die in onderstaande figuur binnen het omliggende gedeelte zijn weergegeven.

De hypothesen luiden als volgt:

In statusgroeperingen waar een drinkpatroon gangbaar is dat vergelijkenderwijs vaak gepaard gaat met nadelige gevolgen, is de kans op afkeuring van of zorgen over drankgebruik geringer dan in statusgroeperingen waar het drankgebruik minder vaak gepaard gaat met nadelige gevolgen.

Naarmate men langer het huidige aantal glazen per dag drinkt zal, ook bij controle op de mate van nadelige gevolgen, de kans op zorgen over en afkeuring van drankgebruik groter zijn.

Bij controle op de mate van nadelige gevolgen van drankgebruik, zal de kans op zorgen over en afkeuring van drankgebruik groter zijn bij drinkers met een weinig gestructureerd dagelijks leven.

Bij de laatste hypothese zal nagegaan worden of meer specifiek het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol, dan wel in het algemeen het ontbreken van rollen die structuur geven aan het dagelijks leven, leidt tot verschillen in kans op zorgen of afkeuring.

Verschillen tussen statusgroeperingen in kans op afkeuring of zorgen, worden alleen verwacht voorzover deze statusgroeperingen verschillen in de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik worden ondervonden. In bijlage I, tabel 12 zijn de nuldeorde korrelaties van de statusfactoren geslacht, leeftijd en sociale klasse met de index voor nadelige gevolgen weergegeven. Uit deze tabel blijkt dat:

- mannen vaker nadelige gevolgen ondervinden dan vrouwen
- jongere mannen en vrouwen vaker nadelige gevolgen ondervinden dan oudere mannen en vrouwen
- noch bij mannen noch bij vrouwen er verschil is in nadelige gevolgen naar sociale klasse

Deze bevindingen leiden tot de in onderstaand schema weergegeven hypothesen.

Schem VIII: Hypothesen met betrekking tot kans op zorgen of afkeuring

	bij controle op nadelige gevolgen en consumptie, hogere kans op:		
	<u>ZORGEN</u>	<u>AFKEURING FAMILIE</u>	<u>AFKEURING VRIENDE</u>
Geslacht	vrouwen	vrouwen	vrouwen
Leeftijd	ouderen	ouderen	ouderen
Sociale klasse	geen verschil	geen verschil	geen verschil
Duur huidig drankgebruik	langere duur	langere duur	langere duur
Struktering dagel. bestaan	weinig strukt.	weinig strukt.	weinig strukt.

Bij de hypothese over de invloed van geslacht moet een belangrijke kanttekening worden gemaakt. Garretsen (1983) presenteert gegevens waaruit blijkt dat vrouwen vaker dan mannen verzwijgen dat ze afkeuring hebben ondervonden vanwege drankgebruik. Alhoewel de gegevens van Garretsen uitsluitend betrekking hebben op Rotterdam, lijkt het me aannemelijk dat in het algemeen voor vrouwen de stap van het hebben van zorgen of ondervinden van afkeuring, naar het in een vraaggesprek melden van deze zorgen of afkeuring groter is dan voor mannen. Immers, vermoedelijk is bij vrouwen de sociale druk om excessief drankgebruik te vermijden groter dan bij mannen. Deze kanttekening komt er in feite op neer dat het de vraag is of de gegevens waarover ik beschik toetsing van de hypothese aangaande verschillen in afkeuring of zorgen tussen mannen en vrouwen toelaten.

Uit schema VIII kan worden afgeleid dat zorgen, afkeuring van familie en afkeuring van vrienden niet samengevoegd zullen worden tot één afhankelijke variabele. Hoewel de verwachting is, dat de invloeden van de onafhankelijke variabelen op deze drie afhankelijke variabelen dezelfde zijn, leek het me, zonder voorafgaande analyse, te voorbarig om hier ook zonder meer vanuit te gaan. Het is op zijn minst voorstelbaar, dat familie drankgebruik afkeurt, terwijl de drinker zich in het geheel geen zorgen maakt. Evenzo is het voorstelbaar, dat vrienden volstrekt geen afkeuring laten blijken, terwijl de familie vindt dat er teveel gedronken wordt.

Uit het schema mag niet afgeleid worden dat een hypothese verworpen zal worden als niet voor alle drie de afhankelijke variabelen significante verschillen worden gevonden. Voor het verwerpen van een hypothese wordt als criterium aangehouden dat ofwel bij geen van de drie afhankelijke variabelen het verwachte verband wordt gevonden, dan wel dat er significante samenhangen zijn tegengesteld aan de hypothese.

X.2. Indicering van zorgen over en afkeuring van drankgebruik, en opzet van analyse

Zorgen over drankgebruik is op twee manieren geïndiceerd:

- direct door een bevestigend antwoord op de vraag "maakt u zich wel eens zorgen over uw drankgebruik of heeft u zich daar wel eens zorgen over gemaakt?"
- indirect namelijk als een respondent zelf ondervonden gevolgen van overmatig drankgebruik als symptomen van alcoholisme ziet. Het betreft hier de verschijnselen 1 maal per week of vaker dronken zijn of een kater hebben, niet kunnen stoppen met drinken, ruzie met de familie hebben over drankgebruik. Voor deze verschijnselen is zowel nagegaan of de respondent deze heeft ondervonden als nagevraagd of hij deze verschijnselen als tekenen van alcoholisme ziet.

Een respondent werd zorgen over zijn drankgebruik toegekend als hij direct toegaf zorgen te hebben en/of zelf ondervonden verschijnselen als symptomen van alcoholisme ziet. De veronderstelling bij de laatste wijze van indiceren is dat iemand die zichzelf als alcoholist beschouwd, ook zorgen over zijn drankgebruik heeft.

Bij de konstruktie van de variabele afkeuring door familie is gebruik gemaakt van de volgende items:

- partner (indien ongehuwd ouders) hebben geklaagd over drinken;
- familie klaagde over drankgebruik;
- familie ergerde zich aan drinken;
- drank schadelijk voor situatie thuis.

Afkeuring door vrienden is door de volgende items geïndiceerd:

- mijn drinken was mede oorzaak van het verlies van een vriendschap of van verwijdering tussen mij en mijn vrienden;
- vrienden vonden dat ik minder moest gaan drinken;
- drinken heeft schadelijke invloed gehad op mijn vriendenkring.

Een respondent wordt geacht afkeuring van familie of vrienden te hebben ondervonden als op één of meer van de betreffende items bevestigend werd geantwoord.

Er zijn derhalve drie dichotome variabelen waarvan hieronder de frekwentie verdelingen zijn weergegeven.

Tabel 17: Frekwentieverdelingen van zorgen, afkeuring familie en afkeuring vrienden in Limburg en Rotterdam

	<u>ZORGEN</u>		<u>AFKEURING FAMILIE</u>		<u>AFKEURING VRIENDEN</u>	
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
Ja	10%	9.9%	8.5%	9.3%	2.4%	3.0%
Nee	90%	90.1%	91.5%	90.7%	97.6%	95.6%
Geen antwoord	-	-	-	-	0.6%	1.4%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N=	1545	1609	1545	1609	1545	1609

Uit de tabel wordt duidelijk dat afkeuring door vrienden beduidend minder vaak voorkomt dan zorgen of afkeuring door familie. Wordt de verdeling van zorgen over of afkeuring van drankgebruik naar geslacht nagegaan, dan blijkt bij vrouwen in Limburg en Rotterdam afkeuring door vrienden slechts acht keer voor te komen. Vanwege dit kleine aantal is bij vrouwen de kans op afkeuring door vrienden niet geanalyseerd.

Het lag in de bedoeling om in dit hoofdstuk dezelfde analysetechniek, als in het vorige hoofdstuk -anova- te gebruiken. Aangezien de afhankelijke variabelen dichotoom zijn, is daarnaast een diskriminantanalyse uitgevoerd die, statisties gezien, adequater geacht kan worden. De oorspronkelijke voorkeur voor Anova was ingegeven door zowel de wens enige uniformiteit in analyse met voorgaande hoofdstuk aan te houden, alsook door de aanname dat er nauwelijks of geen verschillen in uitkomsten te zien zouden zijn tussen diskriminant-analyse en Anova. Er bleken echter wel enige verschillen in uitkomsten te zijn. Bij mannen in Limburg bleek volgens de diskriminantanalyse de invloed van sociale klasse en structurering van het dagelijks leven wel significant van invloed te zijn op de kans op zorgen en volgens de Anova-analyse niet. Tevens bleek dat bij vrouwen in Limburg volgens de diskriminant-analyse structurering van het dagelijks leven niet van invloed te zijn op de kans op zorgen en afkeuring van familie, volgens de anova-analyse was er wel sprake van invloed. Gegeven deze in eerste instantie niet

verwachte situatie, is alsnog besloten de resultaten van de diskriminantanalyse te presenteren. Diskriminantanalyse moet immers bij het selekteren van variabelen die bijdragen aan het onderscheid tussen twee groepen -in ons geval wel of geen zorgen of afkeuring- adequaat geacht worden dan Anova-analyse die eigenlijk als eis stelt dat de afhankelijke variabele op intervalnivo wordt gemeten.

X.3. Resultaten

In alle analyses zijn de index voor nadelige gevolgen en konsumptienivo als controle variabelen opgenomen. Bij de analyse naar de invloed van duur huidig drankgebruik is tevens leeftijd als controlevariabele opgenomen vanwege de hoge samenhang met duur van huidig drankgebruik. In tabel 18 zijn de resultaten van de diskriminantanalyse met betrekking tot geslacht weergegeven.

Tabel 18: Gestandaardiseerde diskriminantcoëfficiënten van geslacht, score op index en konsumptienivo bij zorgen en afkeuring door familie of vrienden

	ZORGEN		AFKEURING VRIENDEN		AFKEURING FAMILIE	
	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam
Score op de index voor nadelige gevolgen	0.97	0.88	1.12	0.98	0.71	0.67
Konsumptienivo	n.s.	0.19	-0.33	n.s.	0.43	0.42
Geslacht (man/vrouw)	n.s.	-0.08	n.s.	n.s.	n.s.	-0.18
<hr/>						
Canonische korrelatie	0.44	0.51	0.30	0.44	0.43	0.53

Geslacht is in Limburg op geen van de drie afhankelijke variabelen van invloed, in Rotterdam op zorgen en afkeuring door familie.

De richting van de invloed is echter tegengesteld aan de verwachting:

bij mannen in Rotterdam is de kans op zorgen of afkeuring van familie hoger dan bij vrouwen in Rotterdam. In de dis-

kussie zal een standpunt worden ingenomen of deze uitkomsten falsifikatie van de hypothese betekenen dan wel dat, zoals eerder is gesteld, de gegevens zich niet lenen voor adequate toetsing van de verschillen tussen mannen en vrouwen.

Terzijde wil ik nog twee opmerkingen naar aanleiding van deze uitkomsten maken. Ten eerste blijkt in de meeste analyses konsumptienivo, onafhankelijk van de index voor nadelige gevolgen, bij te dragen aan een betere voorspelling van zorgen of afkeuring. Merkwaardig is de richting van de samenhang tussen konsumptienivo en afkeuring vrienden bij mannen in Limburg. Na controle op de index voor nadelige gevolgen, neemt bij hoger konsumptienivo de kans op afkeuring vrienden af. Ik vermoed dat de hoge samenhang tussen index voor nadelige gevolgen en konsumptienivo een rol speelt bij deze merkwaardige uitkomst.

Ten tweede blijkt dat in Rotterdam de canoniese korrelaties (waarvan het kwadraat te interpreteren is als maat voor verklaarde variantie) systematies hoger zijn dan in Limburg. Uit de hier niet weergegeven F-waarden in de 'summary table' van de diskriminantanalyse blijkt dat de samenhang tussen index voor nadelige gevolgen en zorgen of afkeuring in Rotterdam veel hoger is dan in Limburg. Anders gezegd: In Rotterdam is het moeilijker dan in Limburg onbekommerd nadelige gevolgen van drankgebruik te ondervinden.

In tabel 19 zijn de uitkomsten met betrekking tot de invloed van leeftijd, sociale klasse en duur huidig drankgebruik weergegeven.

Ten aanzien van leeftijd, kan de konklusie snel worden getrokken: er zijn geen significante verschillen in kans op afkeuring of zorgen tussen jongeren en ouderen. De hypothese aangaande leeftijd moet worden verworpen.

Sociale klasse is in Rotterdam niet van invloed. In Limburg, tegengesteld aan de verwachting, is deze faktor bij vrouwen van invloed op zorgen en afkeuring van familie en bij mannen op zorgen. In de hogere sociale klasse is de kans op zorgen (mannen en vrouwen) en afkeuring door familie (vrouwen) groter dan in de lagere sociale klasse.

De hypothese dat er geen verschillen zijn naar gelang sociale klasse dient te worden verworpen.

Tabel 19: Gestandaardiseerde discriminatiecoëfficiënten van leeftijd, sociale klasse en duur huidig drankgebruik bij zorgen, afkeuring familie en vrienden

		ZORGEN		AFKEURING FAMILIE		AFKEURING VRIENDEN	
		<u>Man</u>	<u>Vrouw</u>	<u>Man</u>	<u>Vrouw</u>	<u>Man</u>	<u>Vrouw</u>
Index voor nad.gevolgen	- Limburg	0.87	1.07	0.67	0.88	1.10
	- Rotterdam	0.87	1.00	0.75	0.61	0.94	
Konsumptienivo	- Limburg	n.s.	0.17	0.46	0.25	-0.32
	- Rotterdam	0.42	n.s.	0.41	0.56	n.s.	
Leeftijd	- Limburg	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
	- Rotterdam	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	
Can.correlatie	- Limburg	0.42	0.48	0.41	0.39	0.27
	- Rotterdam	0.51	0.09	0.51	0.46	0.44	
<hr/>							
Index voor nad.gevolgen	- Limburg	0.93	1.06	0.70	0.87	1.10
	- Rotterdam	0.91	1.00	0.75	0.57	0.94	
Konsumptienivo	- Limburg	0.14	-0.20	0.47	0.22	-0.32
	- Rotterdam	0.19	n.s.	0.41	0.57	n.s.	
Sociale klasse	- Limburg	0.15	0.22	n.s.	0.21	n.s.
	- Rotterdam	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	
Can.correlatie	- Limburg	0.39	0.49	0.41	0.40	0.27
	- Rotterdam	0.53	0.09	0.51	0.45	0.44	
<hr/>							
Index voor nad.gevolgen	- Limburg	0.93	1.07	0.63	0.88	1.10
	- Rotterdam	0.86	1.00	0.68	0.61	0.88	
Konsumptienivo	- Limburg	n.s.	-0.17	0.45	0.25	-0.32
	- Rotterdam	0.18	n.s.	0.39	0.57	n.s.	
Leeftijd	- Limburg	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
	- Rotterdam	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	0.15	
Duur huidig drankgebruik	- Limburg	n.s.	n.s.	-0.27	n.s.	n.s.
	- Rotterdam	-0.16	n.s.	-0.31	0.14	0.29	
Can.correlatie	- Limburg	0.39	0.48	0.43	0.39	0.27
	- Rotterdam	0.53	0.09	0.53	0.46	0.46	

De invloed van duur van huidig drankgebruik is bij mannen anders dan bij vrouwen. Bij mannen is er, tegengesteld aan de hypothese, sprake van een afname van de kans op afkeuring door familie (Limburg en Rotterdam), zorgen (Rotterdam) en afkeuring door vrienden (Rotterdam) bij langere van huidig drankgebruik. Bij vrouwen in Rotterdam is er volgens verwachting sprake van een bij langere duur van huidig drankgebruik toenemende kans op afkeuring van familie. Er is hier derhalve sprake van tegengestelde uitkomsten, reden genoeg om de hypothese te verwerpen. De uitkomsten laten echter wel een aannemelijk andere interpretatie toe. Daarop zal in de discussie worden teruggekomen.

Bij de analyse van de invloed van strukturering van het dagelijks leven worden zowel samenhangen overeenkomstig als strijdig met de hypothese gevonden.

Tabel 20: Gestandaardiseerde diskriminantcoëfficiënten van strukturering dagelijks bestaan, skore op index en konsumptienivo bij zorgen en afkeuring familie en vrienden

		ZORGEN		AFKEURING FAMILIE		AFKEURING VRIENDEN	
		Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Index voor nad.gevolgen	- Limburg	0.94	1.07	0.63	0.87	1.10
	- Rotterdam	0.91	0.99	0.77	0.59	0.89	
Konsumptienivo	- Limburg	n.s.	-0.18	0.46	0.24	-0.32	
	- Rotterdam	0.19	n.s.	0.40	0.57	n.s.	
<u>Strukturering</u>	- Limburg	0.16	n.s.	-0.25	n.s.	n.s.	
	- Rotterdam	n.s.	0.20	0.13	n.s.	-0.19	
can.correlatie	- Limburg	0.40	0.47	0.43	0.39	0.27	
	- Rotterdam	0.53	0.47	0.51	0.45	0.45	

Overeenkomend met de hypothese is de bij een minder gestructureerd dagelijks leven hogere kans op afkeuring van familie bij mannen in Limburg en de hogere kans op afkeuring van vrienden bij mannen in Rotterdam. Tegengesteld aan de verwachting is dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven de kans op afkeuring van familie geringer is bij mannen in Rotterdam. Ook hier kan, vanwege tegegestelde uitkomsten, de hypothese niet bevestigd worden geacht. Wat betreft zorgen kan worden opgemerkt dat, zo er significante verschillen naar gelang strukturering van het dagelijks leven zijn, deze tegengesteld zijn aan de hypothese, namelijk bij een meer gestructureerd dagelijks leven is de kans op zorgen hoger bij mannen in Limburg en vrouwen in Rotterdam. Hiervoor is, weliswaar achteraf, een plausibele verklaring te geven, waarop in de discussie zal worden teruggekomen.

Een merkwaardiger uitkomst betreft het feit dat een weinig gestructureerd dagelijks leven bij mannen in Limburg leidt tot een hogere kans op afkeuring van familie, in Rotterdam tot een lagere kans. Ook hierop zal in de discussie worden teruggekomen.

X.4 Een nadere analyse

Ook in dit hoofdstuk wordt, om dezelfde redenen als in het voorgaande hoofdstuk, een nadere analyse uitgevoerd van de invloed van structurering van het dagelijks leven, namelijk

- om na te gaan in welke mate de onderscheiden indicatoren voor structurering van het dagelijks leven (arbeidsverplichtingen, partner en zorg voor thuiswonende kinderen) leiden tot verschillen in kans op zorgen of afkeuring
- om bij werk- en gezinssituatie na te gaan of het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol, in sterkere mate van invloed is dan het op andere wijze ontbreken van dagelijkse verplichtingen

De analyses zijn om twee redenen uitgevoerd met behulp van anova. Ten eerste is er een sterke interactie tussen de onderscheiden indicatoren voor structurering van het dagelijks bestaan, waardoor diskriminantanalyse niet geschikt is. Ten tweede zijn werk- en gezinssituatie nominale variabelen die in de vorm waarin ze hier gebruikt worden, niet in een diskriminantanalyse opgenomen mogen worden. Aangezien het hier niet gaat om toetsen van hypothesen, maar om het exploreren van samenhangen is er mijns inziens hier geen bezwaar tegen het gebruik van anova.

De uitkomsten betreffende de mate waarin de onderscheiden indicatoren voor structurering van het dagelijks leven bijdragen aan verschillen in zorgen of afkeuring, is in onderstaand schema weergegeven.

De voornaamste konklusie is:

- het ontbreken van een partner is iets vaker direkt van invloed dan het ontbreken van werk of zorg voor thuiswonende kinderen. Terzijde zij opgemerkt dat de richting van de invloed van zorg voor thuiswonende kinderen bij vrouwen in Rotterdam, tegengesteld is aan de hypothese. Indien men voor thuiswonende kinderen zorgt, is de kans op zorgen namelijk groter.

Schema IX: Invloed van werk, partner en zorg voor thuiswonende kinderen op zorgen of afkeuring; controle op nadelige gevolgen en konsumptienivo en leeftijd

	ZORGEN Limburg		Rotterdam	
	man	vrouw	man	vrouw
<u>Direkte invloeden:</u>				
- werk	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
- partner	p < 0.05	n.s.	n.s.	n.s.
- zorg thuisw.kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	p < 0.05
<u>In interactie met andere indikator(en):</u>				
- werk	p < 0.05	n.s.	p < 0.05	n.s.
- partner	n.s.	n.s.	n.s.	p < 0.05
- zorg thuisw.kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
	AFKEURING FAMILIE Limburg		Rotterdam	
	man	vrouw	man	vrouw
<u>Direkte invloeden:</u>				
- werk	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
- partner	p < 0.05	n.s.	p < 0.05	n.s.
- zorg thuisw.kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
<u>In interactie met andere indikator(en):</u>				
- werk	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
- partner	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
- zorg thuisw.kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
	AFKEURING VRIENDEN Limburg		Rotterdam	
	man	vrouw	man	vrouw
<u>Direkte invloeden:</u>				
- werk	n.s.	n.s.	p < 0.05	x
- partner	n.s.	n.s.	n.s.	x
- zorg thuisw.kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	x
<u>In interactie met andere indikator(en):</u>				
- werk	n.s.	n.s.	n.s.	x
- partner	n.s.	n.s.	p < 0.05	x
- zorg thuisw.kinderen	n.s.	n.s.	n.s.	x

De analyse met betrekking tot verschillen in zorgen of afkeuring naar gelang werk- en gezinssituatie, is alleen voor mannen uitgevoerd. Bij vrouwen zijn, zoals hiervoor bleek, werk en partner niet direkt van invloed.

In onderstaand schema zijn de resultaten schematisch weergegeven (zie ook tabel 13 in bijl.I.) Indien er sprake was van

zeer kleine verschillen, is een zelfde rangnummer toegekend.

Schema X: Rangordening naar kans op zorgen en afkeuring bij mannen in Limburg en Rotterdam; controle op nadelige gevolgen, konsumptienivo en leeftijd.

	ZORGEN		AFKEURING FAMILIE		AFKEURING VRIENDEN	
	Limburg	R'dam	Limburg	R'dam	Limburg	R'dam
<u>Werkssituatie</u> **						
- werkt	n.s.	n.s.	n.s.	2	n.s.	2
- werkzoekend	n.s.	n.s.	n.s.	3	n.s.	1
- arbeidsongeschikt	n.s.	n.s.	n.s.	2	n.s.	
- gepensioneerd	n.s.	n.s.	n.s.	1	n.s.	2
<u>Gezinssituatie</u>						
- met partner	3	n.s.	3	1	n.s.	2
- nooit gehuwd	2	n.s.	2	2	n.s.	2
- gescheiden	1	n.s.	1	3	n.s.	1
- weduwnaar	*	n.s.	*		n.s.	*

* = n te klein voor konklusies

** = tevens controle op sociale klasse

1 = hoogste kans op zorgen of afkeuring

De volgende konklusies zijn mogelijk:

- in Rotterdam is de kans op afkeuring van vrienden groter bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte arbeids- of gezinsrol (werkzoekend, arbeidsongeschikt, gescheiden) dan bij het op andere wijze ontbreken van een arbeids- of gezinsrol;
- in Limburg is bij gescheidenen de kans op zorgen en afkeuring familie hoger dan bij nooit gehuwden.

Er zijn derhalve aanwijzingen dat het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol in sterkere mate de kans op zorgen of afkeuring verhoogd dan het op andere wijze ontbreken van rol(len) die het dagelijks leven structureren.

Er moet echter ook gewezen worden op de uitkomst in Rotterdam: bij werkzoekende en gescheiden mannen blijkt de kans op afkeuring door familie lager te zijn dan bij de andere categorieën.

Deze uitkomst is geen reden de eerder gedane uitspraak te herroepen. Wel doet zich de vraag voor op welke punten met name gescheiden mannen in Limburg en Rotterdam dusdanig verschillen dat de resultaten zo tegengesteld aan elkaar kunnen zijn.

Samenvatting en discussie

In onderstaand schema is aangegeven welke samenhangen zijn gevonden en voor welke hypothesen steun is gevonden.

Schema XI: Invloeden op zorgen, afkeuring familie en afkeuring vrienden.

	ZORGEN Limburg		Rotterdam		AFKEURING FAMILIE Limburg		Rotterdam		AFKEURING VRIENDEN Limburg		Rotterdam		STEUN VOOR HYPOTHESE
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	
geslacht (man/vrouw)	o	o	-	-	o	o	-	-	o	o	o	o	nee
leeftijd (16-70 jr)	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	nee
sociale klasse (laag/mid- den/hog)	+	+	o	o	o	+	o	o	o	x	o	x	nee
duur huidig drankgebruik (kort/lang)	o	o	-	o	-	o	-	+	o	x	-	x	nee
structuur- ring dagel. bestaan (laag/hog)	+	o	o	+	-	o	+	o	o	x	-	x	nee

+ = toename van kans bij hogere score
 o = geen verschil
 - = afnemende kans bij hogere score
 x = analyse niet uitgevoerd

Voor geen van de hypothesen is voldoende steun te vinden, een op zich opmerkelijk, zij het onbevredigend, resultaat. Ook al onbevredigend te noemen, omdat de samenhangen die zijn gevonden slechts in beperkte mate toelaten, los van de hypothesen, konklusies te trekken die voor beide regio's geldig zijn. Behalve de invloed van de score op de index voor nadelige gevolgen zijn er slechts twee andere factoren waarvoor met enige duidelijkheid konklusies getrokken kunnen worden:

- Leeftijd heeft geen enkele invloed op de kans op zorgen of afkeuring.
- De invloed van duur huidig drankgebruik op zorgen of afkeuring is bij mannen in Limburg en Rotterdam tegengesteld aan de verwachting: bij kortere duur van huidig drankgebruik is er een hogere kans op zorgen en afkeuring van familie en vrienden.

De samenhangen die voor andere factoren zijn gevonden laten geen duidelijke konklusies toe die voor beide regio's geldig zijn. Wordt er meer specifiek op de resultaten ingegaan, dan zijn er voor bepaalde resultaten nog wel plausibele verklaringen te geven.

Geslacht

Wat betreft de invloed van geslacht werd voor Rotterdam gevonden dat bij mannen de kans op zorgen en afkeuring van familie hoger is. Toch ben ik niet geneigd hieraan de konklusie te verbinden dat, bij overeenkomstige mate van nadelige gevolgen, de kans op zorgen en afkeuring bij mannen inderdaad hoger is dan bij vrouwen. Mijns inziens is het reëler om te besluiten dat de gegevens waarmee hier wordt gewerkt geen geldige konklusies aangaande verschillen in zorgen of afkeuring tussen mannen en vrouwen toelaten. Hiervoor heb ik twee redenen. Eén daarvan is al eerder genoemd; bij vrouwen is de onderrapportage van kritiek uit de omgeving waarschijnlijk groter dan bij mannen (Garretsen, 1983). De tweede reden is, dat vrouwelijke probleemdrinkers, vergeleken met hun aandeel in een populatie probleemdrinkers geïdentificeerd in een representatief onderzoek, oververtegenwoordigd zijn bij de hulpverlenende instellingen (Knibbe, 1982). Kritiek uit de omgeving is blijkens ander onderzoek (Hingson e.a 1980, 1982) de voornaamste reden om hulp bij professionele hulpverleners te zoeken. Vanuit dit perspectief bezien moet het hoogst onwaarschijnlijk worden geacht dat vrouwen -bij overeenkomstige mate van nadelige gevolgen- minder kritiek of zorgen zouden ondervinden.

Leeftijd

Zoals gezegd, is er ten aanzien van de invloed van leeftijd een duidelijke konklusie mogelijk: er zijn geen verschillen tussen jongeren en ouderen wat betreft zorgen of afkeuring. Klaarblijkelijk is er hier sprake van een consensus over de onwenselijkheid van nadelige gevolgen waarop de soms grote verschillen tussen jongeren en ouderen in nadelige gevolgen van drankgebruik niet van invloed is. Naar mijn mening mag dit een opvallend resultaat genoemd worden.

Sociale klasse

Er werden geen verschillen in zorgen of afkeuring naar sociale klasse verwacht. In Limburg blijkt echter de kans op zorgen (mannen en vrouwen) en afkeuring van familie (vrouwen) groter te zijn in de hogere klasse.

Voor de in Limburg en Rotterdam verschillende invloed van sociale klasse bij vrouwen is, naar ik meen, een plausibele verklaring te geven.

In hoofdstuk VI bleek dat in Rotterdam en Limburg in de hogere sociale klasse het verschil in drinkpatroon tussen mannen en vrouwen het kleinst is. Op grond van tijdtrend analyses (van Reek e.a., 1983) kan gesteld worden dat dit in de hogere klasse kleinere verschil in drinkpatroon de uitkomst is van een emancipatieproces voor vrouwen dat zich tot nu toe beperkt heeft tot de hogere sociale klasse. In Rotterdam kan blijkens de resultaten van hoofdstuk VI dit emancipatieproces wat betreft de hogere klasse als voltooid worden beschouwd. In Limburg daarentegen zijn er ook in de hogere klasse nog steeds aanzienlijke verschillen in drinkpatroon tussen mannen en vrouwen. Bij vrouwen uit de hogere klasse in Limburg is er, vergeleken met Rotterdam, nog sprake van het verwerven van rechten op andere vormen van drankgebruik dan tot nu toe 'gepast' werden geacht. Voorstelbaar is dat in zo'n situatie vaker zorgen gevoeld worden of afkeuring geuit dan in een situatie waarin deze rechten onomstreden zijn.

Voorgaande redenering kan in de volgende hypothese worden vastgelegd:

in populaties waar sprake is van een emancipatieproces aangaande drankgebruik is -bij controle op de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik worden ondervonden- de kans op zorgen of afkeuring van familie groter dan in populaties waar ofwel de bestaande verschillen in drankgebruik geaksepteerd worden, ofwel de verschillen groten-deels zijn opgeheven.

Ik heb geen verklaring voor de uitkomst dat in Limburg mannen in de hogere klasse vaker zorgen omtrent drankgebruik ondervinden dan mannen in de midden- of lagere klasse en in Rotterdam niet.

Duur huidig drankgebruik

Betreffende de invloed van duur van huidig drankgebruik, kan er voor mannen een duidelijke konklusie worden geformuleerd,

zij het dat deze konklusie tegengesteld is aan de hypothese. Bij langere duur van huidig drankgebruik neemt bij mannen de kans op afkeuring van familie (Rotterdam en Limburg), zorgen (Rotterdam) en afkeuring van vrienden (Rotterdam) af. Bij vrouwen wordt slechts één keer een samenhang gevonden overeenkomstig de oorspronkelijke hypothese: een toename van de kans op afkeuring van familie bij vrouwen in Rotterdam.

De oorspronkelijke gedachte, dat bij langere duur van excessief drankgebruik de omgeving steeds duidelijker laat merken dit drankgebruik onaanvaardbaar te vinden, blijkt wat betreft mannen naïef te zijn. Naïef omdat, gegeven het ontbreken van heldere en gedeelde normen, de legitimiteit van kritiek op drankgebruik altijd bestreden kan worden. Klaarblijkelijk treedt er bij langere duur van excessief drankgebruik niet duidelijk een proces van uitstoten op, maar van de kant van de familie akseptatie en mogelijk onverschilligheid en van de kant van de drinker een selectie van vrienden en kennissen waarmee de kans op afkeuring wordt geminimaliseerd. In een eerdere publikatie is er op gewezen dat probleemdrinkers vaker dan niet-probleemdrinkers zeggen vrienden of kennissen te hebben die ze als alkoholist beschouwen (Knibbe, 1982).

Als nieuwe hypothese wil ik dan ook formuleren:

*bij mannen neemt bij langere duur van drankgebruik
gepaard gaande met nadelige gevolgen, de kans op
zorgen en afkeuring van familie of vrienden af.*

Voor vrouwen is er, gezien de verwachte hogere kans op afkeuring van familie in Rotterdam geen reden de oorspronkelijke hypothese te verwerpen. Op zich is ook aannemelijk dat bij vrouwen, anders dan bij mannen, bij langere duur van drankgebruik gepaard gaande met nadelige gevolgen de omgeving zich steeds sterker uitspreekt tegen dit drankgebruik. Immers bij vrouwen behoort excessief drankgebruik in sterkere mate dan bij mannen tot de uitzonderingen, en naar ik aanneem, draagt dit ertoe bij dat anderen zich minder verplicht voelen terughoudend met kritiek te zijn. Wel dient opgemerkt te worden, dat er bij vrouwen slechts zeer bescheiden steun voor de oorspronkelijke hypothese is te vinden, aangezien van de vier keer dat er een samenhang kon worden gevonden, er slechts één keer een significant verschil optreedt.

Strukturering van het dagelijks bestaan

Bij de relatie tussen strukturering van het dagelijks bestaan en de kans op zorgen en afkeuring van familie en vrienden trekt één punt de meeste aandacht: bij mannen in Rotterdam een kleinere kans op afkeuring van familie bij een weinig gestructureerd dagelijks leven, bij mannen in Limburg een hogere kans.

Ik wil echter beginnen met de bespreking van de samenhang tussen strukturering van het dagelijks bestaan en respectievelijk zorgen en afkeuring van vrienden.

In de tweede populaties (mannen in Limburg en vrouwen in Rotterdam) waar sprake is van een significant verschil in zorgen naar gelang strukturering, is sprake van een lagere kans op zorgen bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven. Dit is tegengesteld aan de hypothese. Ter verklaring van deze uitkomst, kan aangevoerd worden dat bij een meer gestructureerd dagelijks leven de mogelijke consequenties van drankgebruik naar partner, kinderen, werk evenzovele bronnen van zorgen kunnen zijn.

Anders gezegd: waarschijnlijk neemt de kans op zorgen toe, naarmate de drinker het mogelijk acht dat meer mensen uit zijn dagelijkse omgeving zich storen aan zijn drankgebruik. Om voorgaande redenering om te zetten in een nieuwe hypothese moet de veronderstelling dat een variabele in principe op dezelfde wijze van invloed is op zorgen, afkeuring door familie en afkeuring vrienden worden losgelaten. De nieuwe hypothese die dan mogelijk wordt, luidt als volgt:

naarmate het dagelijks leven sterker gestructureerd is zal -bij controle op de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik worden ondervonden- de kans op zorgen over drankgebruik toenemen.

Wat betreft afkeuring van vrienden wordt in Rotterdam, echter niet in Limburg, de verwachte samenhang gevonden: een hogere kans bij een minder gestructureerd dagelijks leven. Nadere analyse maakt duidelijk dat deze hogere kans met name geldt bij het ontbreken van een maatschappelijk normaal geachte rol i.c. gescheidenen, werkzoekenden en arbeidsongeschikten.

De voor Limburg en Rotterdam tegengestelde uitkomsten aangaande de invloed van strukturering op afkeuring door familie, kunnen worden toegespitst. In Limburg blijken vooral de gescheidenen een verhoogde kans op afkeuring voor familie te ondervinden en worden voor werkzoekenden geen significante

verschillen met werkenden gevonden. In Rotterdam blijken gescheidenen en werkzoekenden een geringere kans op afkeuring door familie te ondervinden.

Voor werkzoekende mannen is nog nagegaan of deze, vergeleken met werkende mannen vaker opgaven dat hun partner veel dronk, of dat ze familieleden als alcoholist beschouwen. Beide gegevens zijn te beschouwen als (onvolmaakte) indicatoren voor binnen gezins- en familieverband heersende excessieve drinkgewoonten. Er blijken op deze twee punten echter geen relevante verschillen te bestaan. Ik heb dan ook geen verklaring voor dit verschil tussen Rotterdam en Limburg.

De vergelijking van werkzoekenden en, in dit geval ook gescheidenen met respectievelijk werkenden en gehuwden op het punt van het kennen van alcoholisten leverde wel een ander detail op dat waard is om vermeld te worden. In Rotterdam, echter niet in Limburg, geven gescheiden en werkzoekende mannen vergelijkenderwijs vaker op vrienden of kennissen als alcoholist te beschouwen. Dit gegeven gekombineerd met de hogere kans op afkeuring door vrienden bij gescheidenen en werkzoekenden betekent naar ik aanneem dat met name bij gescheidenen en werkzoekenden in Rotterdam bij langere duur van excessief drankgebruik een vernauwing van de vrienden en kennissenkring optreedt tot degenen die ook excessief drinken.

In onderstaande figuur zijn de resultaten van dit hoofdstuk nog eens weergegeven met toevoeging van de nieuwe hypothesen.

XI Samenvatting en slotbeschouwing

Het grootste deel van dit hoofdstuk zal in beslag genomen worden door een samenvattende bespreking van de resultaten. Naast deze samenvatting wil ik in dit hoofdstuk nog de volgende punten ter sprake brengen:

- de mate waarin voor de onderscheiden indicatoren van structurering van het dagelijks bestaan afzonderlijk samenhangen met de afhankelijke variabelen worden aangetroffen,
- de oorzakelijkheid van de gevonden samenhangen, een probleem dat met name de samenhang tussen intensivering van drankgebruik en structurering van het dagelijks bestaan betreft,
- de geldigheid van de gevonden samenhangen gegeven de onderschatting van alcoholconsumptie,
- mogelijke beleidsimplicaties van de in deze studie gepresenteerde resultaten.

XI.1. Samenvatting van de studie

Bij de samenvattende bespreking zal het hieronder weergegeven figuur als leidraad dienen. Er zal niet per probleemstelling besproken worden welke samenhangen verwacht en aangetroffen zijn. Als invalshoek van de bespreking wordt aangehouden hoe één faktor (bij statusfactoren: een gelijksoortige serie factoren) van invloed is op de onderscheiden momenten die het proces van gangbaar tot problematies drankgebruik markeren.

Gangbare drinkpatronen

Om twee, elkaar aanvullende redenen, werd verwacht dat het drinkgedrag van individuen, ondanks het ontbreken van gedeelde normen aangaande drinkgedrag, samenvattend beschreven kan worden in enkele gangbare drinkpatronen:

- individuen zijn geneigd anderen na te volgen om een risikante gewoonte als alcoholgebruik een betekenisvolle plaats in hun leefwijze te geven,
- vanuit de samenleving bezien is het van belang dat in-

dividuen op een herkenbare en sociaal akseptabele wijze van de vrijheid om alcoholhoudende drank te drinken gebruik maken. Deze herkenbaarheid veronderstelt dat er enige uniformiteit in drinkgedrag is, i.c. dat het drinkgedrag zich laat beschrijven in enkele drinkpatronen. (De sociale aanvaardbaarheid van gangbare drinkpatronen, moet overgens los gezien worden van de vraag naar de mate waarin gangbare drinkpatronen leiden tot nadelige gevolgen van drankgebruik).

De hypothese dat de verscheidenheid aan individueel drinkgedrag in enkele drinkpatronen samengevat kan worden, kan bevestigd worden geacht. Twee gangbare drinkpatronen, incidenteel matig drankgebruik en bijna dagelijks thuis drinken komen zowel in Limburg als in Rotterdam voor. Periodiek veel

drinken, gekenmerkt door een vergelijkenderwijs hoge consumptie op weekenddagen, kan alleen in Limburg tot de gangbare drinkpatronen worden gerekend. Het als 'mengvorm' benoemde drinkpatroon komt alleen in Rotterdam voor. Laatst genoemd drinkpatroon onderscheidt zich door een iets hogere frekwentie van drankgebruik dan incidenteel matig drankgebruik, en een ruim lagere frekwentie dan dagelijks thuis drinken. Vergeleken met de andere drinkpatronen, is de mengvorm een minder karakteristieke wijze om drankgebruik in het leefpatroon op te nemen.

Status factoren van invloed op gangbaar drinkpatroon.

Er werd verwacht dat deze gangbare drinkpatronen niet gelijk verdeeld zouden zijn over verschillende bevolkingsgroepen. Er kunnen namelijk statusrolverwachtingen zijn die aanwijzingen inhouden welke gangbare drinkpatronen niet geschikt worden geacht en welke wel.

Er bleken inderdaad verschillen in drinkpatroon te zijn tussen statusgroeperingen gedefiniëerd in termen van geslacht, leeftijd en sociale klasse. De voornaamste verschillen zijn:

- incidenteel matig drankgebruik komt bij vrouwen in Limburg en Rotterdam veel vaker voor dan bij mannen.
- periodiek veel drinken (Limburg) en de mengvorm (Rotterdam) komt bij jongeren, en meer specifiek bij jongere mannen, vaker voor dan bij ouderen.
- bijna dagelijks thuis drinken komt vaker voor in de hogere sociale klasse dan in de lagere sociale klasse.

In Limburg zijn, vergeleken met Rotterdam, de statusrolverwachtingen over welk van de gangbare drinkpatronen het meest wenselijk is, duidelijker. Tevens bevat het drinkpatroon periodiek veel drinken duidelijker aanwijzingen hoe drankgebruik in het leefpatroon op te nemen dan de mengvorm in Rotterdam. Beide uitkomsten tezamen leidden tot de konklusie dat het drankgebruik in Limburg sterker geïntegreerd is. Deze konklusie maakt het mogelijk nog te bespreken verschillen in uitkomsten tussen Limburg en Rotterdam te interpreteren.

Voorzover verschillen in drinkpatroon ook verschillen in konsumptienivo impliceren (hetgeen overigens bij de in deze studie aangehouden omschrijving van gangbaar drinkpatroon niet per definitie het geval hoeft te zijn), zullen met

drinkpatroon samenhangende statuskenmerken ook leiden tot verschillen in konsumptienivo. Deze verschillen in konsumptienivo moeten echter gerekend worden tot de in een samenleving normaal geachte verschillen in drankgebruik en mogen derhalve niet geïnterpreteerd worden als "intensivering" van drankgebruik. Om die reden staan de statusfactoren niet aangegeven in het schema bij intensivering van drankgebruik.

Statusfactoren en nadelige gevolgen.

Geslacht, leeftijd en sociale klasse werden wel van invloed geacht, ook na controle op konsumptienivo, op nadelige gevolgen van drankgebruik. De reden voor deze verwachting was, dat er, afhankelijk van drinkpatroon, verschillen zijn in de wijze waarop een overeenkomstige hoeveelheid drank wordt gebruikt. Bijvoorbeeld, 20 glazen per week kan betekenen dat er iedere dag bijna drie glazen wordt gedronken of dat er op zaterdag en zondag iedere keer 10 glazen wordt gedronken en op de andere weekdays niets. Bij het laatste drinkpatroon moet de kans op de hier onderzochte nadelige gevolgen van drankgebruik hoger worden geacht.

Geslacht blijkt van invloed te zijn op de kans op nadelige gevolgen, ook als gecontroleerd wordt op konsumptienivo, echter in richting tegengesteld aan de op grond van de verschillen in drinkpatroon tussen mannen en vrouwen te verwachten richting. Bij mannen is de kans op nadelige gevolgen hoger. De oorzaak hiervoor werd gezocht in het feit dat drankgebruik bij mannen tot de meer vanzelfsprekende gewoonten behoort.

Daarom lijkt het me aannemelijk dat mannen vaker dan vrouwen op onregelmatige tijdstippen dusdanig drinken dat zich nadelige gevolgen van drankgebruik voordoen. Dit drankgebruik wordt niet of nauwelijks geregistreerd met vragen naar gemiddelde consumptie of consumptie in de afgelopen week, maar leidt wel tot nadelige gevolgen.

De invloed van leeftijd op nadelige gevolgen van drankgebruik, is duidelijk aantoonbaar: voor jongeren is, bij overeenkomstig konsumptienivo, de kans op nadelige gevolgen hoger dan voor ouderen. De richting van de samenhang kan ook afgeleid worden uit de verschillen in drinkpatroon tussen jongeren en ouderen. Bij jongeren domineren drinkpatronen met een beperkte frekwentie van drankgebruik waardoor, bij een overeenkomstig aantal glazen, de hoeveelheid die per keer wordt gedronken hoger is.

Ook tussen de onderscheiden sociale klassen zijn er verschillen in de mate waarin bij overeenkomstig konsumptienivo drankgebruik leidt tot nadelige gevolgen. Deze verschillen zijn echter minder sterk dan de verschillen naar leeftijd. Voor mannen in Rotterdam werd dit verschil, gezien het ontbreken van verschillen in drinkpatroon naar sociale klasse, niet verwacht. Mede op grond van de literatuur, kan vermoed worden dat er in de lagere sociale klasse, ook los van een dominant drinkpatroon, vaker incidenteel ormatig drankgebruik voorkomt dan in de hogere klasse.

Statusfactoren en zorgen of afkeuring.

Omdat in statusgroeperingen gedefinieerd naar geslacht, leeftijd en sociale klasse, drankgebruik in verschillende mate gepaard gaat met nadelige gevolgen, was de verwachting dat de afkeurenswaardigheid van nadelige gevolgen ook zou verschillen naar gelang statusgroepering. Immers in statusgroeperingen waar drankgebruik vergelijkenderwijs vaak leidt tot bv. symptomen als tremoren en dronkenschap, is dit een minder opvallend verschijnsel en om die reden minder aanleiding voor zorgen, afkeuring van familie of vrienden, dan in statusgroeperingen waar drankgebruik maar zelden gepaard gaat met nadelige gevolgen.

Wat betreft geslacht werd voor Rotterdam vastgesteld dat deze faktor, ook na controle op nadelige gevolgen van drankgebruik, van invloed is op zorgen en afkeuring van familie. Toch staat de faktor geslacht niet in het schema vermeld. De reden daarvoor is niet dat alleen in Rotterdam een samenhang wordt gevonden. Wel dat de richting van de samenhang, namelijk mannen een hogere kans op zorgen en afkeuring door familie, volstrekt tegengesteld is aan de verwachting. Mede op grond van het door Garretsen (1983) gekonstateerde feit dat bij vrouwen de onderrapportage van kritiek uit de omgeving groter is dan bij mannen, acht ik het wijzer te besluiten dat de hier gebruikte gegevens geen geldige konklusies toelaten aangaande verschillen tussen mannen en vrouwen in kans op zorgen of afkeuring.

Tot mijn verrassing bleek leeftijd niet van invloed te zijn op de kans op afkeuring of zorgen. De verwachting was dat, aangezien jongeren in veel hogere mate nadelige gevolgen van drankgebruik ondervinden, bij ouderen de kans op zorgen of afkeuring groter zou zijn. Klaarblijkelijk is er op dit punt

een (voor mij onverwacht) grote konsensus waardoor nadelige gevolgen van drankgebruik, ongeacht de leeftijd van degenen die ze ondervindt, zorgen of afkeuring oproepen.

Sociale klasse is bij vrouwen in Limburg van invloed op zorgen en afkeuring van familie: in de hogere sociale klasse een grotere kans op zorgen en afkeuring. Deze hogere kans kan niet worden toegeschreven aan verschillen in de mate waarin nadelige gevolgen in de onderscheiden sociale klassen voorkomen. Als nieuwe hypothese is geformuleerd dat de, vergeleken met Rotterdam, in Limburg in de hogere klasse nog onvoltooid te achten emancipatie wat betreft drankgebruik, de kans op zorgen over en afkeuring door familie van het drankgebruik verhoogt.

Urbanisatiegraad en dagonderwijs volgen.

Twee factoren, urbanisatiegraad en dagonderwijs volgen komen in het schema alleen voor bij intensivering van drankgebruik. Deze factoren zal ik eerst bespreken om daarna vervolgens de factoren structurering van het dagelijks bestaan en duur huidig drankgebruik te bespreken.

De invloed van urbanisatiegraad op konsumptienivo kon alleen in Limburg worden nagegaan. De oorspronkelijke hypothese was dat in grotere steden de sociale controle geringer zou zijn en dat dit de mogelijkheden tot onopgemerkte intensivering van drankgebruik zou vergroten. Bij de formulering van de hypothese werd er al op gewezen dat voorbij werd gegaan aan de mogelijkheid dat de in kleinere gemeenten sterker te achten sociale controle er juist toe bijdraagt dat er relatief veel gedronken wordt. Immers, er kunnen normen zijn die juist het drankgebruik stimuleren, bv. rondjes geven, café-bezoek in het weekend, en in kleinere gemeenten kan het moeilijker zijn zich aan deze normen te onttrekken.

De resultaten tonen aan dat in de oorspronkelijke hypothese ten onrechte ervan uitgegaan werd, dat een sterkere sociale controle leidt tot een geringere consumptie. Jongere mannen uit kleine en middelgrote gemeenten (minder dan 30.000 inwoners), drinken meer dan jongere mannen uit steden (meer dan 30.000 inwoners). Waarschijnlijk is in kleine en middelgrote gemeenten de nadruk op drankgebruik als stijlelement in de statusrol van jong volwassen man groter dan in steden. Wellicht is deze grotere nadruk op drankgebruik ten dele het gevolg van een in kleine en middelgrote gemeenten beperkter aanbod aan mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding.

Mannen die dagonderwijs volgen drinken, vergeleken met werkenden, minder. Bij vrouwen zijn er geen verschillen in consumptie tussen degenen die dagonderwijs volgen en degenen die werken. Dat mannen jonger dan 30 jaar, die dagonderwijs volgen, minder drinken dan werkende mannen uit dezelfde leeftijdskategorie, is in Limburg waarschijnlijk het gevolg van de geringere financiële middelen bij degenen die dagonderwijs volgen, in Rotterdam het gevolg van de gemiddeld jongere leeftijd.

Structurering van het dagelijks bestaan.

Aan de invloed van structurering van het dagelijks bestaan op intensivering van drankgebruik, nadelige gevolgen en zorgen of afkeuring, is in de voorgaande hoofdstukken relatief veel aandacht gegeven.

De variabele structurering van het dagelijks bestaan is geïndiceerd door het hebben van arbeidsverplichtingen buiten het gezin, het samenleven met een partner en de zorg voor thuiswonende kinderen. Naar gelang een respondent aan één of meer van deze criteria voldeed werd een hogere skore toegerekend i.c. een meer gestructureerd dagelijks leven toegeschreven.

Structurering van het dagelijks bestaan en intensivering van drankgebruik.

Met betrekking tot intensivering van drankgebruik werd verwacht, dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven, zowel de gelegenheid als de behoefte om situatierollen waarin drank wordt gebruikt te intensiveren groter is. Op deze manier zou gepoogd worden om, zij het gebrekkiger dan positierolverplichtingen dat doen, alsnog structuur en betekenis aan het alledaags leven te geven.

Deze hypothese kan voor mannen volledig bevestigd worden geacht:

bij een weinig gestructureerd dagelijks leven komt het veel drinken vaker voor dan bij een meer gestructureerd dagelijks leven.

Voor vrouwen werd slechts 1 keer bij een nadere analyse naar gezinssituatie het verwachte verband gevonden: in Limburg bleek bij gehuwde vrouwen met buitenshuis wonende kinderen het veel drinken vaker voor te komen dan bij gehuwde vrouwen die nog wel de zorg voor thuiswonende kinderen hadden.

Dat er tussen statusgroeperingen die verschillen in drinkpatroon -in dit geval mannen en vrouwen- verschillen kunnen zijn in de factoren die intensivering van drankgebruik beïnvloeden, dan wel in de mate waarin deze factoren invloed uitoefenen, werd in het theoreties hoofdstuk al gezegd. Immers, naargelang drinkpatroon kunnen statusgroeperingen verschillen in de mate waarin, onder overeenkomstige omstandigheden, intensivering van situatierollen waarin drank wordt gebruikt als adequate en voor de hand liggende reactie wordt gepercipiëerd. Gezien de intensivering van drankgebruik bij vrouwen in Limburg met buitenshuis wonende kinderen, is een invloed van structurering van het dagelijks bestaan op intensivering van drankgebruik van vrouwen niet volledig uit te sluiten. Derhalve is in een nieuwe hypothese de verwachting vastgelegd dat, voorzover bij vrouwen incidenteel matig drankgebruik domineert, slechts weinig factoren leiden tot intensivering drankgebruik.

Met betrekking tot integratie van drankgebruik dan wel arbeidsethos, zijn ook nieuwe hypothesen geformuleerd. De aanleiding voor de nieuwe hypothesen aangaande de invloed van integratie van drankgebruik of arbeidsethos, was de bevinding dat bij mannen in Rotterdam structurering van het dagelijks bestaan veel sterker van invloed is op intensivering van drankgebruik dan bij mannen in Limburg. Uit nadere analyse bleek dat de verschillen zich met name voordeden bij het ontbreken van een arbeidsrol. In Limburg was er uitsluitend bij werkzoekende mannen sprake van een, vergeleken met werkende mannen, intensief drankgebruik. In Rotterdam bij werkzoekende, arbeidsongeschikte en gepensioneerd mannen. Men kan ervan uitgaan dat het in Rotterdam, vergeleken met het katholieke Limburg, sterker te achten (gesekulariseerde) kalvinisties arbeidsethos, ertoe leidt dat het ontbreken van werk als een sterkere aanslag op de mogelijkheden voor een betekenisvol bestaan wordt ervaren. Dit zou ook tot uitdrukking komen in een in Rotterdam sterkere tendens om doormiddel van situatierollen waarin drank wordt gebruikt alsnog enige structuur aan het alledaags leven te geven en mogelijk ook de spanningen van een arbeidsloos bestaan te neutraliseren.

Het was echter niet mogelijk om voor alle verschillende gezinssituaties waarin de partner ontbreekt (i.c. nooit gehuwden, gescheidenen en weduwnaars) na te gaan of er sprake was van een, vergeleken met gehuwden met inwonende kinderen, intensief drankgebruik. Derhalve kan niet uitgesloten worden geacht dat een andere faktor, namelijk integratie van drankgebruik, van invloed is op de mate waarin bij een weinig gestructureerd dagelijks leven het drankgebruik geïntensiveerd wordt. De redenering hierbij is als volgt. Gegeven de in Limburg sterker te achten integratie van drankgebruik, is het mogelijk dat, ook bij een weinig gestructureerd dagelijks leven, situatierollen waarin drank wordt gebruikt in mindere mate het karakter krijgen van een 'middel' om het dagelijks leven structuur en betekenis te geven.

Laatst genoemde mogelijkheid werpt een nieuw licht op een reeds lang gevoerde discussie over de invloed van integratie van drankgebruik op de mate waarin drankgebruik leidt tot nadelige gevolgen. Met name door sociologen is het standpunt verdedigd dat bij een beter geïntegreerd drankgebruik, alcoholconsumptie in mindere mate tot nadelige gevolgen zou leiden. Inmiddels is dit standpunt niet goed meer te verdedigen, omdat gebleken is dat het gemiddeld konsumptienivo in een bevolking de belangrijkste determinant is van de mate waarin drankgebruik gepaard gaat met nadelige gevolgen. De hier gepresenteerde resultaten doen echter vermoeden dat voor een relatief kleine categorie binnen de bevolking -die met een weinig gestructureerd dagelijks bestaan- integratie van drankgebruik wel van invloed is op de tendens drankgebruik te intensiveren en (hetgeen later besproken zal worden) op de mate waarin bij overeenkomstig konsumptienivo, drankgebruik leidt tot nadelige gevolgen.

Ten slotte wil ik er nog op wijzen dat de alternatieve hypothesen ter verklaring van het verschil tussen Limburg en Rotterdam elkaar niet hoeven uit te sluiten. Het is voorstelbaar dat in populaties waar het kalvinisties arbeids-ethos relatief sterk is, individuen met een weinig gestructureerd dagelijks leven sterker geneigd zijn om drankgebruik, los van de sociale kontekst, als middel te zien om structuur en betekenis van het dagelijks leven te geven. Sterker in ieder geval dan in populaties waar geen kulturele waarden domineren die integratie van drankgebruik in de leefwijze in de weg staan.

Het toetsen van de in deze laatste gedachtengang besloten

hypothese, zou overigens grootschalig en bij voorkeur internationaal vergelijkend onderzoek vereisen.

Ik heb de vrijheid genomen om vrij uitvoerig in te gaan op de invloed van kalvinisties arbeidsethos en/of integratie van drankgebruik. Voor mij behoren namelijk de verschillen tussen Limburg en Rotterdam (inklusief de nog te bespreken verschillen bij nadelige gevolgen) tot de onverwachte en verrassende uitkomsten. Als een andere belangrijke en verrassende uitkomst beschouw ik het feit dat een weinig gestructureerd dagelijks bestaan zowel leidt tot intensivering van drankgebruik alsook tot minimalisering van drankgebruik. Vanuit een analyse-technies oogpunt beschouwd, betekent dit, dat multivariate technieken die lineairiteit veronderstellen -en die worden het meest gebruikt bij gedragswetenschappelijk onderzoek naar alcoholgebruik- niet adequaat geacht kunnen worden om relevante verschillen in konsumptienivo op te sporen. Vanuit theoreties oogpunt betekent het, dat er bij mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven nog nader aan te geven factoren werkzaam zijn, die mede bepalen of het drankgebruik geïntensiveerd dan wel geminimaliseerd wordt.

Strukturering van het dagelijks bestaan en nadelige gevolgen.

In het theoreties hoofdstuk werden de volgende redenen gegeven voor de verwachting dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven drankgebruik, ook na controle op consumptienivo, in sterkere mate gepaard gaat met nadelige gevolgen:

- bij een weinig gestructureerd dagelijks leven komt mogelijk vaker incidenteel onmatig drankgebruik voor dat wel tot melding van nadelige gevolgen als black-outs en ongelukken leidt, echter niet tot uitdrukking komt in opgaven van de respondent over het aantal glazen dat hij drinkt,
- bij een weinig gestructureerd dagelijks leven worden mogelijk de effecten van drankgebruik nadrukkelijker geregistreerd, hetgeen tot een hogere melding van nadelige gevolgen leidt,
- voorzover een weinig gestructureerd dagelijks leven wordt ondervonden als een bron van spanningen, kan dit leiden tot een verhoogde gevoeligheid voor de effecten van drank.

De hypothese aangaande de invloed van structurering van het dagelijks bestaan op nadelige gevolgen kan wat betreft mannen zonder meer bevestigd worden. Voor vrouwen is dit verband ook aanwezig, zij het dat de samenhang zwakker is dan bij mannen.

Eén aspekt van de verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen bij een weinig gestructureerd dagelijks bestaan, is mogelijk gelegen in het gekombineerd gebruik van slaap- of kalmerende middelen en alcoholhoudende drank. Het bleek namelijk, dat bij drinkers met een weinig gestructureerd dagelijks bestaan, een hoger percentage dagelijks slaap- of kalmerende middelen gebruikt dan bij drinkers met een meer gestructureerd dagelijks bestaan.

Ook bij de analyse van de invloed van structurering van het dagelijks bestaan op nadelige gevolgen, zijn geslacht en integratie van drankgebruik als interveniërende variabelen ingevoerd.

Wat betreft de invloed van geslacht, werd in een nieuwe hypothese het vermoeden vastgelegd, dat de bij vrouwen hoger te achten sociale druk om overmatig drankgebruik te vermijden, leidt tot geringere verschillen in kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen naar gelang structurering van het dagelijks bestaan.

Bij mannen in Rotterdam zijn er grotere verschillen in nadelige gevolgen naar gelang structurering van het dagelijks bestaan dan bij mannen in Limburg. Integratie van drankgebruik werd ter verklaring van dit verschil tussen Limburg en Rotterdam aangevoerd. Het bestaan van goed omschreven, met statusgenoten gedeelde drinkgewoonten, kan ertoe bijdragen dat, ook voor mensen met een weinig gestructureerd dagelijks leven, niet het effect van alcohol, maar de sociale kontekst waarin wordt gedronken, sterk benadrukt blijft. Tevens is het mogelijk dat bij een beter geïntegreerd drankgebruik minder vaak incidenteel onmatig drankgebruik voorkomt.

Strukturering van het dagelijks bestaan en zorgen of afkeuring.

Strukturering van het dagelijks bestaan werd ook van invloed geacht op zorgen, afkeuring door familie of afkeuring door vrienden.

Het werd namelijk waarschijnlijk geacht dat bij weinig dagelijkse verplichtingen, nadelige gevolgen van drankgebruik

sterker opvallen als een ongewenst aspect van de huidige leefwijze, dan in het geval dat drankgebruik niet of niet duidelijk, uitvoering van positierolverplichtingen in de weg staat.

De invloed van structurering van het dagelijks leven op zorgen en afkeuring door familie en vrienden is, bij controle op de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik worden ondervonden, significant.

Toch is de invloed van structurering van het dagelijks bestaan op afkeuring door familie niet in het schema opgenomen, omdat deze invloed bij mannen in Limburg anders is dan bij mannen in Rotterdam. Bij mannen in Limburg bleek een verhoogde kans op afkeuring door familie bij een weinig gestructureerd dagelijks leven, in Rotterdam daarentegen een lagere kans. Bij vrouwen werden er geen significante verschillen gevonden. Voor de bij mannen in Limburg en Rotterdam tegengestelde invloed van structurering van het dagelijks bestaan op afkeuring door familie, heb ik geen verklaring. Om die reden zijn deze samenhangen niet in het schema opgenomen.

Tegengesteld aan de hypothese was ook de uitkomst bij mannen in Limburg en vrouwen in Rotterdam dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven de kans op zorgen kleiner is. Voor deze uitkomst is een, naar mijn mening plausibele, nieuwe hypothese geformuleerd: indien meer mensen afhankelijk zijn van een adequate uitvoering van positierolverplichtingen- i.c. bij een meer gestructureerd dagelijks leven- is er een hogere kans dat nadelige gevolgen van drankgebruik gepaard gaan met zorgen over het drankgebruik.

Ten aanzien van afkeuring door vrienden werd voor mannen in Rotterdam de verwachte samenhang gevonden: een hogere kans op afkeuring door vrienden bij een minder gestructureerd dagelijks leven. Voor vrouwen konden geen analyses met betrekking tot afkeuring door vrienden worden uitgevoerd omdat de aantallen te klein waren.

Duur van huidig drankgebruik.

Gewinning of 'verworven tolerantie', geïndiceerd door duur van huidig drankgebruik, werd geacht de kans op nadelige gevolgen te verminderen, met name de kans op direkt met excessief drankgebruik gerelateerde verstoringen van het lichamelijk functioneren zoals dronkenschap, black-outs, e.d.

Slechts voor mannen in Rotterdam werd gevonden dat bij langere duur van huidig drankgebruik de kans op problemen met de gezondheid/ongelukken en symptomen afneemt. Bij mannen in Limburg en Rotterdam en vrouwen in Limburg werd wel gevonden dat bij langere duur de psychologische afhankelijkheid van drankgebruik afneemt. Deze bevinding staat minstens op gespannen voet met de opvatting dat bij langere duur van excessief drankgebruik zowel de lichamelijke alsook de psychologische afhankelijkheid van drankgebruik toeneemt. Ter verklaring is aangevoerd dat bij langere duur van drankgebruik wellicht het besef toeneemt dat alcoholgebruik niet helpt om bv. het zelfvertrouwen te vergroten, verdriet te verwerken. Daarmee is niet gezegd dat het onmogelijk is dat bij langere duur van excessief drankgebruik de afhankelijkheid van drank om met onopgeloste problemen verder te leven toeneemt. Wél dat de manier waarop in deze en andere studies psychologische afhankelijkheid wordt geïndiceerd, namelijk als "oplossing" voor problemen, waarschijnlijk niet adequaat is om de afhankelijkheid van drank om met onopgeloste problemen verder te leven te meten.

Bij langere duur van overmatig drankgebruik werd ook verwacht dat de kans op zorgen en afkeuring door familie of vrienden zou toenemen. Slechts voor vrouwen in Rotterdam kan deze hypothese bevestigd worden geacht.

Voor mannen in Limburg en Rotterdam is, tegengesteld aan de hypothese, bij langere duur van huidig drankgebruik de kans op zorgen (Rotterdam) afkeuring door familie (Rotterdam en Limburg) en afkeuring door vrienden (Rotterdam) kleiner.

Het uitgangspunt voor de oorspronkelijke hypothese, namelijk dat bij langere duur van drankgebruik gepaard gaand met nadelige gevolgen, bij de drinker zelf en zijn omgeving het besef toeneemt dat het om onwenselijk of onaanvaardbaar drankgebruik gaat, blijkt wat betreft mannen naïef te zijn. Gegeven het ontbreken van gedeelde normen aangaande drinkgedrag, is er geen sprake van een regelmatige toename van zorgen of kritiek bij langere duur van overmatig drankgebruik. Er is wat betreft vrienden waarschijnlijk sprake van een selectieproces waarbij de drinker de kans op afkeuring minimaliseert, wat betreft familie van berusting indien kritiek niet de gewenste verandering van drinkgedrag tot gevolg heeft. Bij de drinker zelf is er waarschijnlijk sprake van onderschatting van de risico's van zijn huidig drankgebruik.

Scheema XII: Samenhang van de onderscheiden indicatoren voor structurering van het dagelijks bestaan met een aantal afhankelijke variabelen

	<u>WERK</u>			
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>		
	man	vrouw	man	vrouw
Intensivering van drankgebruik	+	0	+	0
Nadelige gevolgen	+	0	+	0
Zorgen	0	0	0	0
Afkeuring familie	(+)	0	(+)	0
Afkeuring vrienden	0	x	+	x

	<u>PARTNER</u>			
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>		
	man	vrouw	man	vrouw
Intensivering van drankgebruik	+	0	+	0
Nadelige gevolgen	+	+	+	+
Zorgen	+	0	0	(+)
Afkeuring familie	+	0	+	0
Afkeuring vrienden	0	x	(+)	x

	<u>THUISWONENDE KINDEREN</u>			
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>		
	man	vrouw	man	vrouw
Intensivering van drankgebruik	+	+	0	0
Nadelige gevolgen	(+)	0	(+)	0
Zorgen	0	0	0	+
Afkeuring familie	0	0	0	0
Afkeuring vrienden	0	x	0	x

+ = direkte samenhang
 (+) = in interactie met andere indicatoren
 x = niet geanalyseerd
 0 = geen verschil

Als nieuwe hypothese is dan ook geformuleerd dat bij langere duur van huidig drankgebruik de kans op zorgen, afkeuring door familie of vrienden bij mannen afneemt.

XI.2. Indikatoren voor structurering van het dagelijks bestaan

Bij alle analyses waarin de variabele structurering van het dagelijks bestaan is ingevoerd, zijn nadere analyses gedaan om na te gaan of de onderscheiden indicatoren voor structurering van het dagelijks bestaan ook afzonderlijk van invloed zijn.

In schema XI is aangegeven voor welke indicatoren één direkte dan wel indirecte (namelijk in interactie met één of beide andere indicatoren) significante samenhang is gevonden.

Voor geen van de indicatoren kan gezegd worden dat er in geen enkel geval een significante samenhang werd gevonden. Wel is er een duidelijk verschil tussen mannen en vrouwen in het aantal samenhangen en, bij mannen, in het aantal samenhangen voor de afzonderlijke indicatoren.

Op het verschil tussen mannen en vrouwen is in het voorgaande reeds ingegaan. Aan de hand van het schema kan één van de oorzaken aangegeven worden waarom voor vrouwen minder vaak of minder sterke samenhangen werden gevonden. Het ontbreken van werk blijkt bij vrouwen namelijk geen enkele keer van invloed te zijn. Hieraan moet wel toegevoegd worden dat veel minder vrouwen dan mannen als voornaamste kenmerk van hun werksituatie opgaven dat ze werkzoekend, arbeidsongeschikt of gepensioneerd waren. De kans op een significante samenhang tussen het ontbreken van werk en één van de afhankelijke variabelen moet voor vrouwen dan ook lager geacht worden dan voor mannen. Echter mogelijk is het ontbreken van arbeidsverplichtingen buitenshuis bij vrouwen in mindere mate van invloed op de structurering van het dagelijks leven.

Voor het ontbreken van een partner en zorg voor thuiswonende kinderen wordt bij vrouwen wel een aantal keren een significante samenhang met de afhankelijke variabelen gevonden.

In tegenstelling tot de uitkomsten bij vrouwen wordt bij mannen in Limburg en Rotterdam bijna even vaak voor werk (namelijk zeven keer) als voor het ontbreken van een partner (acht keer) een samenhang gevonden met één van de afhankelijke

lijke variabelen. De konklusie is dat werk en het ontbreken van een partner bij mannen de belangrijkste indicatoren zijn voor een weinig gestructureerd dagelijks leven. De drie keer dat er een samenhang wordt gevonden van zorg voor thuiswonende kinderen met de afhankelijke variabelen, duidt erop, dat dit een minder belangrijk aspekt is van de structurering van het dagelijks leven van mannen.

XI.3. Oorzakelijkheid en geldigheid van de gevonden samenhangen.

Oorzakelijkheid

De vraag naar de oorzakelijkheid van de gevonden samenhangen geldt het sterkst voor de invloed van twee indicatoren voor een weinig gestructureerd dagelijks leven -het ontbreken van een partner of werk- op intensivering van drankgebruik. Met betrekking tot de andere in het schema genoemde factoren, bv. de invloed van statusfactoren op drinkpatronen, nadelige gevolgen of de invloed van urbanisatiegraad op intensivering van drankgebruik, moet het hoogst onwaarschijnlijk worden geacht dat de richting van de samenhang anders is dan nu wordt aangegeven.

De gegevens waarover ik beschik wijzen er niet op dat drankgebruik in hoge mate tot verlies van werk leidt. In Limburg en Rotterdam antwoordden in totaal respectievelijk 4 en 10 respondenten dat ze zijn opgehouden met werk vanwege drankgebruik. Mij lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat deze aantallen respondenten verantwoordelijk zijn voor de gevonden samenhang tussen het ontbreken van werk en intensivering van drankgebruik. Voor Rotterdam kan daar nog aan toegevoegd worden dat ook voor gepensioneerden vastgesteld werd dat deze, vergeleken met werkenden, intensief drinken. Bij gepensioneerden is het zeer onaannemelijk dat het ontbreken van werk veroorzaakt is door overmatig drankgebruik.

Betreffende het ontbreken van een partner, beschik ik alleen over het aanvullende gegeven of de partner van de respondent gedreigd heeft weg te gaan of echt is weggegaan. In Limburg en Rotterdam beaamden respectievelijk 8 en 10 respondenten dit item. Voor gescheidenen konden echter geen aparte analyses uitgevoerd worden wat betreft intensivering van drankgebruik, zodat hier geen konklusies mogelijk zijn.

Voor de nooit gehuwde mannen ouder dan 30 jaar in Limburg en Rotterdam, werd ook vastgesteld dat deze een vergelijkenderwijs intensief drankgebruik kennen. Voor deze categorie is het voorstelbaar dat in meer of minder gevallen de gehechtheid aan intensief drankgebruik het aangaan van duurzame relaties in de weg heeft gestaan. Voor oudere nooit gehuwde mannen in Limburg en Rotterdam bestaat derhalve de grootste onzekerheid of het nooit gehuwd zijn gevolg is van drankgebruik dan wel de oorzaak is van een vergelijkenderwijs intensief drankgebruik.

Geldigheid

De geldigheid van de gevonden samenhangen, gezien in het licht van de grote onderschatting van alcoholkonsumptie en waarschijnlijk ook van de nadelige gevolgen van drankgebruik en zorgen en afkeuring, blijft een probleem in survey-onderzoek.

Men kan het mijns inziens extreme standpunt innemen dat, gegeven deze onderschatting, geldige konklusies vrijwel onmogelijk geacht moeten worden.

Een redelijker werkwijze is mijns inziens om ten eerste de populatie waarover men uitspraken pretendeert te doen, nauwkeurig te omschrijven. Bij alcoholonderzoek met survey-gegevens moet men er volgens mij vanuit gaan, dat de konklusies slechts geldig zijn voor dat deel van de bevolking dat met standaard veldwerk methoden geïnterviewd kan worden. Met deze beperking is de mogelijkheid van selectieve non-respons, waar zich mogelijk anders samenhangen voordoen dan bij de populatie die toegankelijk is met standaard veldwerk methoden, onderkend. Maar ook wordt erkend dat dit, onderzoeksmatig gezien, een apart probleem is, dat met andere onderzoeksmethoden opgelost moet worden.

Gegeven deze welbewuste beperking van konklusies tot de populatie die met standaard veldwerkmethoden bereikbaar is, wordt het probleem van de geldigheid van gevonden samenhangen teruggebracht tot het probleem van mogelijke systematische verschillen tussen sociale categorieën in onderrapportage van konsumptie, nadelige gevolgen en zorgen of afkeuring van drankgebruik.

Ten aanzien van het probleem van systematische verschillen in onderrapportage, kan naar mijn mening in redelijkheid worden volgehouden dat, voorzover onderzoek naar onderrapportage

geen aanwijzingen oplevert voor systematies verschillen, én de gevonden samenhangen op theoretiese gronden aannemelijk gemaakt kunnen worden, de geldigheid van de gevonden samenhangen voorhands niet betwijfeld hoeft te worden.

Het schaarse onderzoek naar onderschatting heeft tot nu toe voor de in het schema genoemde factoren alleen opgeleverd dat vrouwen wellicht hun alcoholkonsumptie sterker onderrapporteren dan mannen en waarschijnlijk vaker verzwijgen dat ze kritiek uit de omgeving hebben gekregen. Deze mogelijke verschillen in onderrapportage tussen mannen en vrouwen zijn een belangrijke reden geweest om de analyses zoveel mogelijk apart voor mannen en vrouwen uit te voeren. Bij twee probleemstellingen is de faktor geslacht als een onafhankelijke variabele opgevoerd, namelijk bij drinkpatronen en bij nadelige gevolgen. Bij zorgen en afkeuring is geslacht welbewust niet als oorzakelijke faktor in het schema opgenomen, ondanks de significante invloed ervan, juist omdat de bij vrouwen waarschijnlijk hogere onderrapportage van kritiek, grote twijfels toelaat aan de geldigheid van de uitkomst.

Bij de invloed van geslacht op drinkpatroon, lijkt het me hoogst onwaarschijnlijk dat systematiese verschillen tussen mannen en vrouwen in onderrapportage, ertoe geleid hebben dat aan vrouwen veel vaker dan mannen een verkeerd drinkpatroon wordt toegeschreven.

Bij de invloed van geslacht op nadelige gevolgen van drankgebruik, kan inderdaad getwijfeld worden aan de geldigheid van de gevonden samenhang.

In plaats van de nu voorgestelde redenering -bij mannen komt vaker incidenteel onmatig drankgebruik voor- is het ook voorstelbaar dat vrouwen terughoudender zijn dan mannen met het melden van nadelige gevolgen van drankgebruik.

Alleen nader, specifiek gericht onderzoek, kan uitwijzen of de hier voorgestelde redenering ter verklaring van de invloed van geslacht op nadelige gevolgen geldig is.

Voor sociale klasse en leeftijd zijn in de mij bekende onderschattingsonderzoeken, geen verschillen in onderrapportage gevonden. Ten aanzien van de andere in het schema genoemde factoren, bv. urbanisatiegraad, structurering van het dagelijks bestaan, is volgens mij nog nooit nagegaan of deze samenhangen met systematiese verschillen in onderrapportage. Met uitzondering van de variabele structurering van het dagelijks bestaan, kan ik ook moeilijk aannemelijke redenen

bedenken op grond waarvan systematische verschillen in onderrapportage naar gelang urbanisatiegraad, of duur huidig drankgebruik te verwachten zijn. Om die reden en omdat ik de theoretische verklaring voor de betreffende samenhangen plausibel acht, ben ik niet geneigd de geldigheid van deze samenhangen te betwifelen.

Dit is anders voor de samenhangen tussen structurering van het dagelijks bestaan en nadelige gevolgen. In de verklaring voor deze samenhang wordt namelijk al gewezen op de mogelijkheid van systematische verschillen in onderrapportage. Er is namelijk gesteld dat de hogere kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen bij een weinig gestructureerd dagelijks leven mogelijk het gevolg is van een bij een weinig gestructureerd dagelijks leven vaker voorkomend incidenteel onmatig drankgebruik. Dat wil zeggen een sterkere onderschatting van consumptie. Als andere mogelijkheid is genoemd, dat bij een weinig gestructureerd dagelijks leven de nadelige effecten van drankgebruik nadrukkelijker geregistreerd worden. Dit zou betekenen dat de onderrapportage van nadelige gevolgen minder groot is bij een weinig gestructureerd dagelijks bestaan.

Deze mogelijke verschillen in onderrapportage naar gelang structurering van het dagelijks bestaan, tasten echter niet de geldigheid van de gevonden samenhangen aan, doch bieden een verklaring daarvoor.

De slotconklusie wat betreft de geldigheid van de in de figuur aangeduide samenhangen is, dat het merendeel daarvan geldige samenhangen geacht kunnen worden.

XI.4. Enkele beleidsoverwegingen

In voorgaande publikaties is uitgebreid ingegaan op de beleidsaanbevelingen die op grond van het Limburgse en Rotterdams onderzoek zijn te doen. (Garretsen, 1982; Knibbe, 1982; Knibbe, Garretsen, 1983; Garretsen, 1983).

Hier zal ik me beperken tot de aanbevelingen, die meer direct in de lijn liggen van de uitkomsten van deze studie.

In onderstaand schema staat nogmaals aangegeven welke groeperingen een bijzonder risico bij één of meer fasen in het proces van gangbaar tot problematis drankgebruik kan worden toegeschreven. Ter wille van de sociale herkenbaarheid, zijn

de konklusies in het schema niet geformuleerd in termen van structurering van het dagelijks leven, maar in termen van werk- en gezinssituatie.

Schema XIII: Groeperingen met een verhoogd risico ten aanzien van een of meer aspecten.

	Intensivering drankgebruik	Kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen	Zorgen	Afkeuring familie	Afkeuring vrienden
geslacht: mannen	+	+	*	*	*
mannen:					
- jongeren	+	+	o	o	o
- lagere sociale klasse	o	+	o	o	o
- korte duur huidig drankgebruik	x	+	o	+	+
- kleine gemeenten	+ (L)	x	x	x	x
- werkzoekenden	+	+	o	*	+ (R)
- arbeidsongeschikten	+ (R)	+	o	o	+ (R)
- gepensioneerden	+ (R)	+	o	+ (R)	o
- nooit gehuwd	+ (>30jr)	+	+ (L)	*	o
- gescheiden	x	+	+ (L)	*	+ (R)
vrouwen:					
- jongeren	o	+	o	o	x
- hogere sociale klasse	+	-	+ (L)	+ (L)	x
- nooit gehuwd	o	+	o	o	x
- gescheiden	o	+	o	o	x

- + = verhoogd risico
 - = kleiner risico
 o = geen verschil
 x = niet geanalyseerd
 * = geen uitspraken mogelijk
 (L) = alleen Limburg
 (R) = alleen Rotterdam

In principe kunnen alle groeperingen waar een verhoogde kans op intensivering van drankgebruik en/of een verhoogde kans op nadelige gevolgen beschouwd worden als risikogroepen.

Een verhoogde kans op zorgen of afkeuring, zou ik niet willen beschouwen als risikofactor. Integendeel, gegeven de cruciale rol die zorgen en afkeuring van anderen spelen bij pogingen het drankgebruik te matigen of te stoppen met drinken is een verhoogde kans op zorgen of afkeuring in dat opzicht positief te waarderen.

Ik zal niet alle in het schema genoemde groeperingen stuk voor stuk behandelen, maar me beperken tot de aanbevelingen die niet eerder gedaan zijn.

Aan het slot van de paragraaf zullen enkele aanbevelingen voor nieuw onderzoek worden gedaan.

De eerste aanbeveling betreft de faktor structurering van het dagelijks bestaan: gerichte inspanningen ter voorkoming en beperking van drankgebruik gepaard met nadelige gevolgen dienen vooral gericht te zijn op mannen met een weinig gestructureerd dagelijks leven, in het bijzonder werkzoekenden en nooit gehuwde mannen.

De basis voor deze beleidsaanbeveling is de bevinding dat structurering van het dagelijks leven vooral bij mannen van invloed is op zowel intensivering van drankgebruik als op een verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen. Werkzoekende en nooit gehuwde mannen worden speciaal genoemd, omdat uit nadere analyses bleek, dat deze twee groepen zowel ten aanzien van intensivering van drankgebruik als ten aanzien van kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen, een verhoogd risico lopen. Voor gescheiden mannen kon niet worden nagegaan of bij deze de kans op intensivering van drankgebruik hoger is. Ik vermoed echter dat bij meer gericht onderzoek kan worden aangetoond dat bij gescheiden mannen de kans op intensivering van drankgebruik hoger is.

Wat betreft werkzoekende mannen neem ik nogmaals de vrijheid erop te wijzen dat onderzoek, dat op grond van vergelijking van de gemiddelde consumptie meldt dat werkzoekenden (en ook arbeidsongeschikten) minder drinken dan werkenden, zoals recent nog in een rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau (Becker, Vink, 1984) een verkeerd beeld geeft van de verschillen in alcoholconsumptie tussen werkenden enerzijds en werkzoekenden of, breder, niet aktieven anderzijds.

De tweede beleidsaanbeveling betreft één aspect van de verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen bij een weinig gestructureerd dagelijks leven.

Aangetoond werd dat bij drinkers met een weinig gestructureerd dagelijks leven, vaker dagelijks gebruik van slaap- of kalmerende middelen voorkomt.

Derhalve de volgende beleidsaanbeveling:

Bij drinkers met een weinig gestructureerd dagelijks leven zijn extra inspanningen ter voorkoming van het gekombineerde gebruik van alcoholhoudende drank en slaap- of kalmerende middelen aan te bevelen.

De verschillen tussen Limburg en Rotterdam zijn aanleiding voor de volgende aanbeveling:

In Limburg dient preventie van risikovol drankgebruik vergelijkenderwijs minder sterk op risikogroepen en sterker op de gehele bevolking of grote delen daarvan gericht te zijn. In Rotterdam verdient het aanbeveling om de preventie vergelijkenderwijs sterk op risikogroepen te richten en minder sterk op de gehele bevolking.

De argumenten voor deze aanbeveling zijn door de gehele studie heen te vinden:

- In Limburg kunnen de jongere mannen als geheel als risikogroep ten aanzien van intensivering van drankgebruik worden beschouwd. In Rotterdam is er geen enkele status-groepering die in die mate een verhoogde kans op veel drinken vertoont.
- In Rotterdam wordt vaker dan in Limburg gevonden, dat mannen zonder werk en/of zonder partner hun drankgebruik intensiveren. Eveneens wordt in Rotterdam vaker dan in Limburg gevonden dat mannen zonder werk of zonder partner een verhoogde kwetsbaarheid voor nadelige gevolgen van drankgebruik ondervinden.

In Limburg is over het geheel de kans op zorgen zorgen of afkeuring kleiner dan in Rotterdam, ook als gecontroleerd wordt op de mate waarin nadelige gevolgen van drankgebruik worden ondervonden. Dit wijst erop dat in Limburg de onderschatting van de risico's van drankgebruik sterker is dan in Rotterdam.

Ik wil er nog op wijzen dat hier aksentverschillen in beleid ten aanzien van preventie worden aanbevolen. Er wordt niet aanbevolen dat in Rotterdam gestreefd zou moeten worden naar integratie van drankgebruik in het leefpatroon van status-groeperingen, of in Limburg gestreefd zou moeten worden de bestaande integratie van drankgebruik in het leefpatroon sterk af te zwakken.

De resultaten met betrekking tot de kans op zorgen, en afkeuring zijn aanleiding voor de volgende aanbeveling:

Het verdient aanbeveling om een volksgezondheidsbeleid te ontwikkelen gericht op vroegtijdige herkenning van drankgebruik gepaard gaand met nadelige gevolgen.

Deze beleidsaanbeveling vloeit voort uit de bevinding dat bij mannen de kans op afkeuring en zorgen vermindert bij langere duur van overmatig drankgebruik.

Natuurlijk hoop ik dat de in deze studie nieuw ontwikkelde hypothesen door verder onderzoek getoetst worden. Daarnaast wil ik nog de volgende suggesties doen ten aanzien van nieuw onderzoek.

Verschillen tussen veel en weinig drinkers bij mannen met een weinig gestructureerd dagelijks leven.

Van dit onderzoek mag verwacht worden dat het factoren aan-geeft waarmee de verschillen in alcoholconsumptie verklaard worden, en ook konkrete beleids- suggesties oplevert hoe intensivering van drankgebruik en/of een verhoogde kwetsbaarheid bij mannen met een weinig gestructureerd dagelijks leven voorkomen kan worden.

De invloed van de integratie van drankgebruik op intensivering van drankgebruik door mannen met een weinig gestructureerd dagelijks bestaan.

Onderzoek hiernaar zou zich moeten richten op verheldering van de invloed van de integratie van drankgebruik of het drinkgedrag van de enkeling, de sociale kontekst waarin wordt gedronken, de betekenissen waarmee drankgebruik is omgeven en de kans op subkulturen met, ten aanzien van drankgebruik, afwijkende normen en gedrag.

De sociale en mediese aspecten van de karrières van langdurige probleemdrinkers.

Gezien het belang van vroegtijdige herkenning van probleemdrinken en de belangrijke rol die de naaste omgeving speelt bij de bereidwilligheid van probleemdrinkers om hun drinkgedrag te veranderen is gericht onderzoek naar de factoren die bijdragen aan late herkenning van probleemdrinken door de mediese professie en afzwakken of verstommen van de kritiek van de direkte omgeving, aan te bevelen.

Prospektief onderzoek zou hier, zoals meestal, het beste zijn.

Een minder kostbare en tijdrovende vorm van onderzoek is een retrospektieve konstruktie van de sociale en mediese aspecten van de karrières van probleemdrinkers die bekend zijn bij (bv.) algemene en psychiatrische ziekenhuizen en C.A.D.'s.

Het verdient aanbeveling bij dit onderzoek ook de familie en (vroegere) vrienden van de probleemdrinker te betrekken als mede artsen die de probleemdrinker als patient hebben gehad.

SUMMARY

From everyday drinking to problematic drinking

This study deals with the following interrelated questions:

- I. Which drinking patterns are prevalent in the populations studied?
- II. Which social factors are associated with differences in drinking patterns?
- III. Which factors contribute to an intensification of the use of alcoholic beverages?
- IV. Which factors, other than consumption level, contribute to the likelihood that the use of alcohol will lead to harmful effects?
- V. Which factors, other than harmful effects, contribute to the chance that drinking is disapproved by the social environment and/or the drinker worries about his drinking?

In the first four chapters hypotheses related to these problems are generated.

The first hypothesis states that the variety of drinking behaviour of individuals can be reduced to a restricted number of drinking patterns.

Drinking patterns are described as "styles" of drinking, characterized different aspects of drinking behaviour. The aspects of drinking behaviour used in this study to define drinking patterns are (1) amounts consumed on weekdays and (2) weekenddays, (3) frequency of drinking and (4) place of drinking (at home or public places).

The hypothesis about common drinking patterns might seem to be in contrast with the finding that there do not seem to be general norms regulating concrete aspects of drinking behaviour like amounts permitted to be consumed on various occasions or frequency of drinking. Two reasons are given for the expectation that, although explicit norms concerning drinking behaviour are lacking, individual drinking behaviour will in fact tend to be conform to one of several prevalent drinking patterns:

- the individual will tend to follow the example of others in his reference group in order to give a risky habit like drinking a meaningful place in his life style

- it is of some importance that the social environment of the drinker is able to recognize that the individual drinks in a socially acceptable way. This is only possible if there is some uniformity in the social acceptable ways of drinking, viz drinking behaviour is organized in a restricted number of drinking patterns.

Socially acceptable ways of drinking, should not be identified with -from the public health perspective- responsible ways of drinking. These drinking patterns, because they are defined as socially acceptable make it legitimate to avoid to a certain extent questions about harmful effects rather than prevent harmful effects.

Regarding the second problem, it was hypothesized that status groups defined in terms of one or more of the variables sex, age, social class and religion, tend to differ in drinking pattern.

This hypothesis is derived from the role-theory of the German sociologist U. Gerhardt (1971). She distinguishes three types of roles which have different functions for the individual:

- statusroles: expectations based upon social characteristics which the individual himself is (hardly) able to influence i.c. social class, sex, age and religion. Status roles provide the individual with a general orientation of how to behave in a large variety of social situations;
- position roles: expectations based upon the position a person occupies in a social network, such as a family or a workorganization. Position roles structure the everyday life of the individual with meaningful activities.
- situation roles: the social expectations which make it possible to interact in short-term situations in which people pursue and attain specific goals. Visiting football matches or bars and driving a car are examples of situation roles.

The use of alcoholic beverages belongs in the context of situation roles. However, statusroles indicate in which situations the use of alcohol is considered appropriate, in their function of giving a general orientation. Statusroles indicate how to integrate drinking as a meaningful element of the life style.

Two hypotheses have been formulated concerning factors contributing to an intensification of alcohol use.

It is expected that people with a somewhat less-structured everyday life will tend to intensify their consumption. Those people might tend to use situation roles, including those in which alcoholic beverages are used, to give some structure and meaning to their everyday life. The score on the variable degree of structure of everyday life is measured by the following number of position roles of the respondent: working outdoors, living with a partner, care for children at home.

The second hypothesis states that in small communities the consumption level will be lower than in cities (more than 30.000 inhabitants) because social control in small communities is more intense.

Besides level of consumption, the following factors are expected to influence the harmful effects of drinking.

Status factors associated with differences in drinking pattern. A consumption of twenty glasses concentrated only on two weekkend days is more likely to lead to for example drunkenness or accidents than if the consumption of 20 glasses is evenly spread over the seven days of the week.

The degree of structure of everyday life

For the following-three reasons it was hypothesized that people with a less structured every day life are more vulnerable to the harmful effects of drinking:

- because of the lack of meaningful activities they are likely to experience more stress, possibly making them vulnerable to the effects of alcohol;
- they might more often engage in binge drinking than people with a more structured everyday life.

The consumption on binges was not determined directly, although such harmful effects as for example tremors, blackouts were measured;

- the lack of meaningful activities possibly leads to a more emphasized registration of the effects of alcohol.

Acquired tolerance, (indicated by the length of time people drink the same amounts) is thought to be of influence because clinical studies show that heavy drinkers have to drink increasing amounts to experience the same effects.

The likelihood that with a similar degree of harmful effects, a person worries about his drinking or experiences disapproval, is expected to be influenced, by an almost

identical set of factors as mentioned before: status factors, degree of structure of everyday life and duration of present drinking habits.

Only as far as status groups differ in the prevalence of harmful effects of drinking (because of differences in drinking patterns) can status factors be thought of as influencing worries and/or disapproval. It is thought likely that status groups with a high prevalence of harmful effects, will tend to be more reluctant to worry about one's own or to criticize the other's drinking.

It is expected that in the case of a less-structured everyday life, the drinker and/or his social environment experience harmful effects of drinking as a more outstanding feature of the present life style than if (in spite of harmful effects) a person still fulfills concrete social obligations.

The duration of present drinking is expected to influence worries and/or disapproval because it is thought to be likely that the longer one drinks to excess, the more difficult it becomes to avoid criticism or worries.

To test these hypotheses data from two identical surveys conducted in the province of Limburg and the city of Rotterdam respectively are used. In two aspects there are rather large differences between these two regio's. In Limburg 90% of the respondents professes to belong to the Roman Catholic church. In Rotterdam 56% of the respondents says they have no religious denomination (however, probably raised by parents of Protestant background); 27% of the respondents says they are Protestant. A further difference is that Rotterdam is the biggest city in the Netherlands while in Limburg mainly small communities are found.

In all analyses concerning factors influencing harmful effects, level of consumption was statistically controlled for. In all analyses concerning disapproval of or worries about drinking, the degree of harmful effects was controlled for.

Except for the analyses concerning the influences of sex, all analyses have been carried out separately for men and women in Limburg and Rotterdam.

Results

The results are presented in the figure underneath.

Firstly the influence of status factors and duration of present consumption on the set of dependent variables will be discussed. Following this the influence of degree of structure of everyday life, going to school and urbanisation will be discussed.

The hypotheses concerning the existence of drinking patterns and differences in drinking pattern between status groups were confirmed.

In Limburg and Rotterdam, the drinking behaviour of the large majority agrees with one of the three prevalent drinking patterns in these areas. Two drinking patterns are the same in Rotterdam and Limburg: 'incidental moderate use' (average frequency of 3 times a month and average consump-

tion per drinking occasion of about 1 glass) and 'daily drinking at home'. Another drinking pattern, called 'periodic drinking' was only found in Limburg. The main characteristic of this drinking pattern is that the consumption on two weekenddays greatly exceeds the consumption on the preceeding five weekdays. In Rotterdam a third drinking pattern, called 'mixed style of drinking' was found. The "mixed style of drinking" is characterized by a higher number of drinking days than incidental moderate use and a lower number of drinking days than daily drinking at home. Incidental moderate use is the dominant drinking style of women in Limburg and Rotterdam. Daily drinking at home occurs more frequently in the older age groups, especially those of the higher social class. Periodic drinking in Limburg and the mixed style of drinking in Rotterdam is found more often in the younger age groups. Compared with the mixed style of drinking, the drinking pattern of periodic drinking in Limburg contains clearer indications of how to drink. This fact and the fact that the differences in drinking pattern between status groups in Limburg are stronger than in Rotterdam, led to the conclusion that drinking in Limburg is a more clearly defined and integrated element of the status role.

Harmful effects are measured by the score on an index in which psychological dependence (or escape drinking), symptoms, problems with health/accidents and frequency of drunkenness/hangover are combined. Status groups with a restricted frequency of drinking -the younger and the lower social classes- experience more harmful effects at similar amounts of consumption. At a similar level of consumption men report more harmful effects than women, possibly because the consumption on binges is not systematically asked for, whereas harmful effects like drunkenness or black-outs are; and/or because women tend to stronger underreporting of adverse consequences of drinking.

The younger were also expected to experience less worries or disapproval than the older. This hypothesis was not confirmed: there were no differences. Social class, for which no differences were expected, appeared to be of influence. In Limburg women of the higher social classes more often worry or experience disapproval from family than middle or lower class women.

Further analysis showed that, compared with Rotterdam, women of the higher social classes in Limburg are less emancipated concerning the use of alcohol. A process of emancipation which has started but not yet led to equal rights, might contribute to an increased likelihood of worries about or disapproval of drinking.

Acquired tolerance did not have the expected influence on harmful effects, probably because duration of present consumption is not a valid indicator for acquired tolerance. More specific analysis showed, however, that duration of present consumption is of influence on one category of harmful effects: psychological dependence. Those who drink the same amount of alcohol for a shorter time had a higher score on psychological dependence. The following new hypothesis was formulated: those who recently started heavy drinking, are still more inclined to appreciate the tension-reducing effects of alcohol as a solution for their problems.

The influence of the duration of present consumption on worries and disapproval appeared for men to be opposite the hypothesis: a diminishing likelihood if present (heavy) consumption lasted longer. For women the results were conform the hypothesis: the longer women drink the same amounts, the more likely they are to worry or receive criticism from their family.

To explain the findings for men, it was reasoned that heavy drinkers tend to select as friends those who do not express disapproval and that the family gets tired of criticizing if they notice that it does not result in any change in drinking. The drinker himself probably under estimates the health risks of his present consumption.

The variable "degree of structure of everyday life" had the expected influence on intensification of drinking (defined as the 10% with the highest consumption), harmful effects and disapproval of friends.

The use of logit-analysis to analyze the influence of the degree of structure of everyday life on intensification of drinking, showed that the influence is u-shaped rather than linear. Those with a less-structured everyday life are overrepresented in the category of the very light drinkers as well as the category of heavy drinkers. The same was

found when the influence of the three indicators for structure of everyday life, outdoor work, partner, care for children, were analysed separately.

The influence of structure of everyday life on worries appeared to be contrary to the original hypothesis. A new hypothesis was formulated which stated that if there are more people dependent on an adequate performance of position roles, the likelihood of worries about drinking is higher.

The extent to which there are differences in intensification of drinking and vulnerability for harmful effects according to degree of structure of everyday life, is influenced by sex and integration of drinking.

The results showed that the influence of degree of structure of everyday life on intensification and vulnerability for harmful effects, was less strong for women than for men. Probably women do experience more social pressure to keep to moderate drinking which might influence the extent to which differences in intensification and vulnerability for harmful effects will develop.

For men in Rotterdam greater differences in intensification of drinking and vulnerability for harmful effects were found than for men in Limburg. In Limburg the better integration of alcohol use in the status role of men, might to a certain extent prevent people with a less-structured everyday life to use alcohol as compensation for lack of structure and meaning.

The degree of the integration of drinking might also influence the likelihood that people with a less structured everyday life drink for personal effects or go on binges, viz. influence the reporting of harmful effects at similar consumption levels.

The stronger (secularized) Calvinistic work ethos in Rotterdam possibly contributes to the greater manifest ambivalence towards and lesser integration of alcohol use in Rotterdam.

Younger men going to school drink less than young men who work. For women no differences were found. In Limburg the lower consumption of those going to school is probably due to the fact that they have less money; in Rotterdam it is probably due to the fact that the average age of those going to school is lower.

The influence of urbanisation on consumption level is different from what was expected: younger men from small communities drink more than younger men from cities. For women and older men no differences in consumption according to urbanisation are found. In a new hypothesis it is suggested that compared with cities, drinking alcohol is a much more stressed element in the status role of younger men living in small communities.

LITERATUUR

- ADRIAANSE, H., Drop, M. J., Halfens, R., Philipsen, H. (1981) *Leeft Nederland Oké?*, Rijksuniversiteit Limburg, Maas-tricht
- ANTONS, K., Schulz, W. (1976) *Normales Trinken und Suchtentwick-lung*. Göttingen; Verslag für Psychologie
- ARMOR, D. J., Polich, J. M., Stambul, H. B. (1976) *Alcoholism and treatment*. Santa Monica, Rand Corporation
- BACON, M. K., Barry, H. 3d., Child, I. L. (1965) A cross cultural study of drinking, II Relations to other featur-es of culture. *Quart. J. St. Alc.*, 26, 29-48
- BACON, M. K. (1976) Alcohol use in tribal societies. In B. Kis-sin, H. Begleiter (eds): *The biology of alcoho-lism*, vol. 4, *Social Aspects of alcoholism*. Plenum Press, New York
- BAILY, M. B., Haberman, P. W., Sheinberg, J. (1966) Identifying al-coholics in population surveys; a report on re-liability. *Quart. J. St. Alc.*, 27, 300-315
- BAILY, M. B. (1967) Some issues in epidemiologic surveys of alcoholism. *Am. J. Public Health*, 57, 987-995
- BALES, R. F. (1946) Cultural differences in rates of alcoho-lism. *Quart. J. St. Alc.*, 6, 480-499
- BECKER, J. W., Vink, R. (1984) *Werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden vergeleken*. Soc. Cult. Planbureau, 1984, nr. 14, Rijswijk
- BAZUIN, J. H. Mulder, H. C., (1981) *Gebruik van rustgevende midde-len*. *Gezondheid en Samenleving*, 2, 11-21
- BIDDLE, B. J., Bank, B. J., Martin, M. M. (1980) Social determinants of adolescent drinking, what they think, what they do and what I think and do. *J. St. Alc.*, 41, 215-241

- BLANE, H.T. (1968) The personality of the alcoholic: Guises of dependency. Harper and Row, New York
- BRUUN, K., (1959) Drinking behaviour in small groups. Finnish Foundation for Alcohol Studies, Helsinki
- BRUUN, K., Edwards, G., Lumio, M., Makela, K., Pan, L., Popham, R.E., Room, R., Schmidt, W., Skog, O.J., Sulkunen, P., Osterberg, E. (1975) Alcohol Control Policies in Public Health Perspective: Finnish Foundation for Alcohol Studies, Helsinki
- CAHALAN, D., Cisin, I.H., Crossley, H.M. (1968) Measuring massed versus spaced drinking. J.St.Alc., 29, 642-656
- CAHALAN, D., Cisin, I.H., Crossley, H.M. (1969) American drinking practises, Nw. Brunswick, N.J., Rutger Centre of alcohol studies
- CAHALAN, D. (1976) Problem drinkers. Jossey Bass, San Francisco
- CARTWRIGHT, A.K.J., Shaw, S.J., Spratley, T.A. (1978) The relation between per capita consumption, drinking patterns and alcohol related problems in a population sample, 1965-1974
Part I: Increased consumption and changes in drinking patterns, Br.J. Addiction, 73, 237-246
Part II: Implications for alcohol Control policy. Br.J. Addiction, 73, 247-258
- CASSELMAN, J. (1980) Gehospitaliseerde en gedetineerde alcoholisten, een vergelijkend input-populatieonderzoek. Gezondheid en Samenleving, 1, 102-110
- CASSELMAN, J., Cooreman, G., Deraeck, G., de Wijs-Koppen, O., Prové, W. (1982) Jongeren en alcohol. van Loghum Slaterus, Deventer
- CAUDILL, B.D., Marlatt, G.A. (1975) Modeling influences in social drinking, an experimental analogy. J. consulting and clin. psych., 43, 405-515

- CELENTANO,D.D.,MacQueen,D.V.(1978a) Comparison of alcoholism prevalence rates obtained by survey and indirect estimators. J.St.Alc.,39,420-434
- CELENTANO,D.D.,MacQueen,D.V.(1978b) Reliability and validity of estimators of alcoholism prevalence.J.St. Alc.,39,869-878
- COOKE,D.J.,Allan,C.A.(1983) Self reported alcohol consumption and dissimulation in a Scottish urban sample. J.St.Alc.,44,617-629
- CRAWFORD,A.(1984) The three areas revisited: unemployment and alcohol. Paper gepresenteerd op de "Alcohol epidemiology section" (I.C.A.A.), Edinburgh, Scotland, 4-8 juni,1984
- CUTLER,R.E.,Storm,T.(1975) Observational study of alcohol consumption in natural settings. J.St.Alc., 36,1173-1183
- DAVIES,P.,Walsh,D.(1983) Alcohol problems and alcohol control in Europe. Croom Helm,London, Canberra
- DERRICCO,P.A.,Garlington,W.K.(1977) The effects of modeling and disclosure of experimenter's intent on drinking rate of college students. Addictive behaviours,2,135-139
- DIXON,W.J.,Brown,M.B.,Engelman,L.,Frane,J.W.,Hill,M.A.,Jennrich,J.W.,Toperek,JD.(1981) B.M.P.D. Statistical Software, Univ.of Calif.Press,Berkely,Los Angeles,London
- DROP,M.J.(1979) Arbeidsverdeling, normatieve integratie en typen van afwijkend gedrag. dissertatie Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht
- DUFFY,J.C.(1977) Alcohol consumption, Alcoholism and excessive drinking; errors in estimates from consumption figures. Intern.J. of epidemiology, 6,375-379

- DURKHEIM, E. (1965) The division of labour in society. Free Press, New York
- DIJK, W.K., van (1976) Alcoholisme, een veelzijdig verschijnsel. T.Alc.Drugs, 2, 26-32
- DIJK, W.K., van (1978) Het miskende beeld van de alcoholist. In: Alcoholisme, congres van de Hoytema Stichting, Enschede
- EDWARDS, G., Chandler, J., Hensman, C. (1972b) Drinking in a London suburb II, correlates of trouble with drinking among men. Quart.J.St.Alc., Supplement no.6, 94-119
- EDWARDS, G., Hensman, C., Peto, J. (1972, c) Drinking in a London suburb III, Comparisons of drinking troubles among men and women. Quart.J.St.Alc., supplement no.6, 120-128
- EDWARDS, G., Hawker, A., Hensman, C., Peto, J., Williamson, V. (1973) Alcoholics known and unknown to agencies: epidemiological studies in a London suburb. Br.J.Psychiatry, 123, 169-183
- EDWARDS, G., Kyle, E., Nicholls, P. (1974) Alcoholics admitted to four hospitals in England; Social Class and the interaction of alcoholics with the treatment system. Quart.J.St.Alc., 35, 499-522
- EDWARDS, G. (1977) The alcohol dependence syndrome: usefulness of an idea. In: G. Edwards, M. Grant (eds), Alcoholism, new knowledge, new responses. Croom Helm, London
- EPEN, J.J. van (1974) Compendium drugverslaving en alkoholisme. Agon-Elsevier, Amsterdam
- EVENSON, R.C., Altman, H., Stellen, I.W., Knowles, R.R. (1973) Factors in the description and grouping of alcoholics. Am.J.Psychiatry, 130, 49-54

- FINEBERG, S.E. (1980) The analysis of cross-classified categorical data. M.I.T.-press, Cambridge, Massachusetts; London-England
- FITZGERALD, J.L., Mulford, H.A. (1981) the prevalence and extent of drinking in Iowa, 1979. J.St.Alc., 42, 38-47
- FITZGERALD, J.L., Mulford, H.A. (1981) Social attributes, problem drinking and alcoholism treatment contacts: labeling versus social etiology. J.St. Alc., 42, 403-413
- FRANKEL, B.G., Whitehead, R.C. (1981) Drinking and damage. Rutgers Centre for Alcohol Studies, no. 14, New Brunswick, New Jersey
- GADOUREK, I. (1963) Riskante gewoonten en zorg voor eigen welzijn. Wolters, Groningen
- GARLINGTON, W.K., Derrico, D.A. (1977) The effects of modelling en drinking rate. J. Applied Behaviour Analysis, 10
- GARRETSSEN, H.F.L. (1982) Probleemdrinken, onderzoek in Rotterdam; basisgegevens voor een alcoholbeleid. G.G. en G.D.-Rotterdam, afdeling G.V.O.
- GARRETSSEN, H.F.L. (1983) Probleemdrinken, prevalentiebepaling, beïnvloedende factoren en preventiemogelijkheden. Theoretische overwegingen en onderzoek in Rotterdam. Swets en Zeitlinger, Lisse
- GARRETSSEN, H.F.L., Knibbe, R.A. (1983) Alcohol prevalentieonderzoek Rotterdam/Limburg. Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Leidschendam
- GERHARDT, U. (1971) Rollenanalyse als kritische Soziologie. Luchterhand Verslag, Neuwied, Berlin
- GIBBS, L.E., (1980) A classification of alcoholics relevant to type-specific treatment. Int.J.Addiction, 15, 461-488

GRUCHOW, H.W., Rimm, A.A., Hoffmann, R.G. (1983) Alcohol consumption and ischemic heart disease mortality: are time-series correlations meaningful? Am.J. Epid., 118, 641-650

GROSVELD, J.A.M., van Ooyen, D. (1982) De verstoorde werkrelatie, rijden onder invloed van alcohol en geneesmiddelengebruik. Vakgroep arbeids- en organisatiepsychologie. Katholieke Hogeschool Tilburg

HAUGE, R. (1978) Alcohol research in Norway. Nation. Institute for Alc. Research, Oslo

HAUGE, R., Irgens-Jensen, O. (1984) The relationship between alcohol consumption and negative consequences of drinking in four scandinavian countries. Paper gepresenteerd op het "International Council on Alcohol and addictions, Alcohol epidemiology Section", Edinburgh, 4-8 juni 1984

HIGGINS, R.L. (1976) Experimental investigations of tension reduction models of alcoholism. In: G. Goldstein, C. Neuringer (eds), empirical studies on alcoholism. Ballinger publishing Company, Cambridge

HINGSON, R., Scotch, N., Day, N., Culbert, A. (1980) Recognizing and seeking help for drinking problems. J.St.Alc., 41, 1102-1117

HINGSON, R., Mangione, T., Meyers, A., Scotch, N. (1982) Seeking help for drinking problems. J.St.Alc., 43, 273-288

HORE, B.D., Wilkins, R.H. (1976) A general practise study of the commonest presenting symptoms of alcoholism. J. of the royal college for general practitioners, 26, 140-142

- HORN, G.H.M.M.ten (1976) De dienstverlening aan mensen met alcohol of drugproblemen door instellingen voor de geestelijke gezondheidszorg, T.soc.geneesk., 54, 806-809
- HORTON, D.(1943) The functions of alcohol in primitive societies: A cross-cultural study. Quart.J.St. Alc.,4,199-320
- JAGER,H.de,Mok,A.C.(1978) Grondbeginselen der sociologie. Stenfert/Kroese b.v. Leiden/Antwerpen
- JANSSEN,J.,Voestermans,P.(1978) De verguisde universiteit, diss. Katholieke Universiteit Nijmegen
- JELLINEK,E.M.(1946) Phases in the drinking history of alcoholics. Analysis of a survey conducted by the official organ of Alcoholics Anonymous. Quart. J.St.Alc., 7,1-88
- JESSEN,J.L.(1974) Medische consumptie, Groningen
- JONES,M.C.(1968) Personality correlates and antecedents of drinking patterns in adult males. J. Consulting and Clin. Psych., 32, 2-12
- KILTY,K.M.(1983) Styles of drinking and types of drinkers. J.St.Alc.,44,797-816
- KLATSKY,A.L.(1983) Alcohol, cardiovascular disease and mortality: is moderate drinking healthier than abstinence?. In:Alcohol,Health and Society, T.N.O.-Zeist
- KNIBBE,R.A.(1982) Probleemdrinken in Limburg, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht
- KNIBBE,R.A.,Meyers,J.M.(1983) Enkele aspecten van hulpverlening aan probleemdrinkers. T.Alc.,Drugs, 9,68-75

- KNIBBE,R.A.(1984) The development of alcohol consumption in the Netherlands; paper voor de 'Alcohol epidemiology section' (I.C.A.A.) Edinburgh, Scotland, 4-8 juni, 1984
- KNIBBE,R.A.,Drop,M.J.,van Reek,J.(1984) The development of new drinking styles in the Netherlands in the past 25 years. Actes de la Rencontre Internationale "Cultures,manières de boire et alcoolisme", Bretagne,Alcohol et Santé, Rennes
- KNIPSCHILD,P.(1982) Alkohol als hartversterker, Hart Bulletin, 24-32
- KNUPFER,G.(1967) The epidemiology of problem drinking. Am. J.Publ.Health,57,972-986
- KOK,A.F.W.(1979) Vrijwillige en onvrijwillige opnemingen ten gevolge van alkohol en drugsverslaving in Nederlandse Psychiatriese ziekenhuizen. T.Alc., Drugs,5,55-59
- LEDERMANN,S.(1956) Alcool,Alcoolisme,Alcoolisation, Données scientifiques de caractère physiologique,economique et social.Presses universitaires de France,Paris
- LEDERMANN,S.(1964) Alcool,Alcoolisme,Alcoolisation;mortalité, morbidité,accidents de travail.Institut National d'études démographiques,Paris
- LINT,J.de,Schmidt,W.(1968) The distribution of alcohol consumption in Ontario.Quart.J.St.Alc.,29,968-973
- LINT,J.de,Schmidt,W.(1971) Consumption averages and alcoholism prevalence:a brief review of epidemiological investigations.Br.J.Addiction, 66,97-107
- LINT,J.de,Schmidt,W.(1976)Alcoholism and mortality. In:B. Kissin,H.Begleiter(eds.) The biology of alcoholism.Plenum Press,New York,London

- MAKELA,K.(1975) Consumption level and cultural drinking patterns as determinants of alcohol problems. J.Drug issues, 344-357
- MAKELA,K.(1983) the uses of alcohol and their cultural regulation.Acta Sociologica,26,21-31
- MCKIRNAN,D.J.(1977) A community approach to the recognition of alcohol abuse:the drinking norms of three Montreal Communities.Canad.J.Behav.Science, 9,108-122
- MCKIRNAN,D.J.(1978) Community perspectives on deviance:some factors in the definition of alcohol abuse.Am. J.Community Psych.,6,219-238
- MCCORD,W.,McCord,J.(1960) Origins of alcoholism,California,1960
- MERENS-RIEDSTRA,H.S.(1981) Leven zonder werk; een sociaal wetenschappelijk onderzoek naar arbeidsongeschiktheid. dissertatie Rijksuniversiteit Limburg
- MEYERS,J.M.(1982) Hulpverlenende instellingen en probleemdrinkers in Limburg; verslag van onderzoekstage; Rijksuniversiteit Limburg, medische sociologie
- MILLER,G.H.,Agnew,N.(1974) The Ledermann model of alcohol consumption. Quart.J.St.Alc.,35,877-898
- MORRISON,D.G.(1969) On the interpretation of discriminant analysis.J.Marketing Research VI,156-163
- MULFORD,H.A.,Miller,D.E.(1959) Drinking in Iowa: a social cultural distribution of drinkers.Quart.J.St. Alc.,20,704-726
- MULFORD,H.A.,Miller,D.E.,(1963) The prevalence and extent of drinking in Iowa,1961.Quart.J.St.Alc., 24-39-53

- MULFORD, H.A., Wilson, R.W. (1966) Identifying problem drinkers in a household health survey. National Centre for Health Statistics, series.2, no 16
- MULFORD, H.A. (1977) Stages in the alcoholic Process. J. St. Alc., 38, 563-583
- NIE, N.H., Hadlai Hull, C., Jenkins, J.G., Steinbrenner, K., Bent, D.H. (1975) S.P.S.S., sec. ed., MacGraw-Hill Book Company
- PERNANEN, K. (1974) Validity of survey data on alcohol use. In: R.J. Gibbins (ed.) Research advances in alcohol and drug problems, vol. I, New York
- PETERS, H.J. (1982) Typologie alkoholverslaafden, I: opzet van een verkennend onderzoek en verslag van een proefanalyse. Jellinekcentrum, afdl. evaluatie, Amsterdam
- PHILIPSEN, H. (1976) Maatschappij en verslaving. In: Cahiers voor biowetenschappen, 3
- PHILIPSEN, H. (1980) Leven onder Pax Alcoholica. In: H. de Baere, J. Casselman (eds.), Het Alcohol probleem. Stafleu, Alphen a.d. Rijn
- PHILIPSEN, H., Knibbe, R.A., van Reek, J. (1984) Alcoholgebruik in Nederland als sociaal verschijnsel. Voeding, 45, 10-15
- PITTMAN, D.J., Shijder, C.R. (1962) Society, culture and drinking patterns, John Wiley, New York
- PLAUT, T.T.A. (1967) Alcohol problems. Oxford university Press, New York
- POKOLAINEN, K., Kärkkäinen, P. (1983) Diary gives more accurate information about alcohol consumption than questionnaire. Drug and alc. Dependence, 11, 209-216

- POPHAM,R.E.(1970) Validity of survey questions on drinking.
Drinking and drug practises surveyor,7
- POPHAM,R.E.,Schmidt,W.,de Lint,J.(1976) The effects of legal restraint on drinking. In:B.Kissin,H.Begleiter (eds.), the biology of alcoholism,IV.Plenum publishing corporation,New York
- REEK,J.van,Knibbe,R.A.,Drop,M.J.(1983) Ontwikkelingen in alcoholgebruik in Nederland: 1958-1981.T. soc.gezondh.zorg,25,954-960
- REEK,J.van,(1983) Rookgedrag in Nederland van 1958-1982. T.alc.,drugs,9,99-103
- REID,J.B.(1978) Study of drinking in natural settings. In:G.A.Marlatt,P.E., Nathan (eds.), Behavioral approaches to alcoholism. Rutger Center of alcohol studies,New Brunswick
- ROBINS,L.N.(1974) Alcoholism and labeling theory. In: W.R.Gove (ed.) The labeling of deviance, evaluating a perspective.John Wiley,New York
- ROBINSON,D.(1976) From drinking to alcoholism, a sociological commentary. John Wiley, London
- ROOM,R.(1972) Drinking patterns in large U.S. cities. Quart. J.St.Alc.,33,28-57
- ROOM,R.(1977) Measurement and distribution of drinking patterns and problems in general populations. In: G. Edwards e.a., (eds.) Alcohol related disabilities, W.H.O.,Geneve
- ROOYEN,L.VAN(1981) Problem drinking among students in a Dutch university. Gezondh. en Samenl., 2,65-77
- SAUNDERS,W.M.,Kershaw,P.W.(1978) The prevalence of problem drinking and alcoholism in the West of Scotland. Br.J.Psychiatry, 133,493-499

- SELZER, M.L. (1980) Alcoholism and alcoholic psychoses. In: H.I. Kaplan, A.M. Freedman, B.J. Saddock (eds.) comprehensive textbook of psychiatry. Williams and Wilkins, Baltimore
- SCHIPPERS, G.M. (1981) Alcoholgebruik en alkoholgerelateerde problematiek. Swets en Zeitlinger BV, Lisse
- SCHMIDT, W., de Lint, J. (1970) Estimating the prevalence of alcoholism from alcohol consumption and mortality data. *Quart.J.St.Alc.*, 31, 957-964
- SCHMIDT, W. (1977) Cirrhosis and alcohol consumption: an epidemiological perspective. In: G. Edwards, M. Grant (eds.), *Alcoholism, new knowledge and new responses*, Croom Helm London
- SCHUURMAN, J.H., Passchier, J., de Haes, W.F.M. (1980) Een onderzoek naar factoren die samenhangen met het rook- en drinkgedrag van scholieren. *T.Soc.Geneesk.*, 58: 718-729
- SKOG, O.J. (1977) Does the same distributional model for alcohol consumption apply to both male and female populations. *Statens Institutt for alkoholforskning, Oslo*
- SKOG, O.J. (1977) On the distribution of alcohol consumption. In: *Maudsley Hospital, Alcohol education Centre: The Ledermann curve; report of a symposium held in London, 6-7 jan., 1977*
- SKOG, O.J. (1979) A note on the distribution of alcohol consumption: Gamma vs. Lognormal distributions. A reply to Guttorm and Song. *Drinking and drug Practices Surveyor*, 13, 3-30
- SKOG, O.J. (1980) Social interaction and the distribution of alcohol consumption. *J. Drug issues*, 11, 71-92
- SKOG, O.J. (1981) Comments; the prevalence and extent of drinking in Iowa, 1979, *J.St.alc.*, 42, 689-695

- SKOG,O.J.(1981) Drinking behaviour in small groups: the relation between groups size and consumption level. In: T.C. Harford, L.S. Gaines (eds.), social drinking contexts, Research monograph, 7, Nat. Inst. on Alc. abuse, Rockville
- SKOG,O.J.,(1982) The distribution of alcohol consumption, part.I: a critical discussion of the Ledermann model. Statens Institutt for alkoholforskning, Oslo.
part.II (1983): a review of the first wave of empirical studies
- SKOG,O.J.,(1983) Estimating magnitudes and trends of alcohol related problems: a critical appraisal. In: Alcohol, Health and Society, T.N.O., Zeist
- SKOG,O.J.,(1983) Methodological problems in the analysis of temporal covariation between alcohol consumption and ischemic heart diseases. Br.J.Addiction, 78, 152-172
- SKOLNICK,J.H.,(1958) Religious affiliation and drinking behaviour. Quart.J.St.Alc., 19, 452-470
- STRAUSS,R., Bacon, S.D.(1953) Drinking in college. New Haven, Yale University Press
- SULKUNEN,P.(1974) Drinking patterns and the level of alcohol consumption: an international overview. In: R.J. Gibbins, Y. Israel, H. Kalant, R.E. Popham, W. Schmidt, R.G. Smart (eds.), Research advances in alcohol and drug problems, vol. III, Wiley, New York
- SIJLBING,G.(1978) Drink- en rookgewoonten. S.W.O.A.D., Amsterdam
- TABACKNICK,B.G., Fidell, L.S. (1983) Using multivariate statistics. Harper and Row, New York
- TEMPEL,A.J.van den (1977) alcoholaccijns, alcoholverbruik en consumptiebeleid. T.Alc., Drugs, 3, 50-54

- VAILLANT,G.E.(1980) Natural history of male psychological health VIII, antecedents of alcoholism and 'orality'. Am.J.Psychiatry, 31,15-22
- VAILLANT,G.E.,Milofsky,E.S.(1982) The etiology of alcoholism, a prospective viewpoint. Am.Psychologist, 37,494-503
- VAILLANT,G.E.,Gale,L.,Milofsky,E.S.(1982) Natural history of male alcoholism,II: the relationship between different diagnostic dimensions.J.St.Alc.,43, 216-232
- WAL,H.J.van der (1978) Roken, drinken en cannabisgebruik door jonge mensen. T.Alc.Drugs,3,115-126
- WAL,H.J.va der (1983) Roken en drinken. Resultaten van een onderzoek onder leerlingen van het voortgezet onderwijs in de gemeente Amstelveen. T.Alc., drugs, 9,146,151
- WEBER,M.,(1947) Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, deel I: J.C.B. Mohr, Tübingen
- WEVER,O.R.(1976) Methoden ter schatting van het voorkomen van alcoholisme in een bevolking. T.Alc.,Drugs, 2,19-25
- WEVER,O.R.,Gips,C.H.(1977) Schatting van het aantal excessieve drinkers en alcoholisten in Nederland met de Ledermann-formule, 1875 tot 1977. T.Alc., Drugs,3,43-49
- WILKINS,R.H.(1974) The hidden alcoholic in general practise. Elek Science, 1974
- WHITEHEAD,P.C.,Harvey,C.(1974) Explaining alcoholism: an empirical test and reformation.J. of Health and Social Behaviour, 15,57-64
- WILSON,P.(1981) Improving the methodology of drinking surveys. The statistician, 30,159-167

BIJLAGEN

Tabel 1: Pearsoncorrelatiecoëfficiënten van geheelonthouders (ja/nee) met gezondheidsfactoren

	<u>MANNEN</u>				<u>VROUWEN</u>			
	jonger 40 jaar		ouder 40 jaar		jonger 40 jaar		ouder 40 jaar	
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
Oordeel over eigen gezondheid (goed/matig/slecht)	-0.01	0.01	-0.33*	-0.26*	-0.15*	-0.05	-0.25*	-0.21*
Score op de VCEB (laag/hog)	-0.01	0.00	-0.25*	-0.13*	-0.01	0.04	-0.03	-0.04
Aantal ziekte-dagen (0....150 of meer)	-0.01	-0.03	-0.15*	-0.07	-0.01	-0.02	-0.19*	-0.18*

* p < 0.01

Tabel 2: T-waarden voor verschillen in aspecten van alcoholgebruik bij gezonde vrijwilligers in Limburg en Rotterdam

	INCIDENTIEEL MATIG DRINKEN	BLIJVA DAGELIJKS THUIS DRINKEN met PERIODIEK VEEL DRINKEN	BLIJVA DAGELIJKS THUIS DRINKEN met PERIODIEK VEEL DRINKEN	INCIDENTIEEL MATIG DRINKEN met MENGVOORM	BLIJVA DAGELIJKS THUIS DRINKEN met MENGVOORM
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
aantal glazen per week	21.8	22.9	19.1	11.1	10.6
aantal glazen op zaterdag en zondag	17.6	21.6	27.8	10.5	17.8
aantal glazen maandag t/m zondag	19.8	21.1	9.5	7.6	18.1
frequentie per maand	70.9	97.2	22.1	43.1	55.0
hoeveelheid per keer	16.3	19.1	26.8	9.6	13.1
frequentie café bezoek per maand	5.5	4.7	12.2	4.9	2.5
frequentie thuis drinken per maand	79.5	92.8	9.4	34.1	58.6

*p > 0.05
voor de overige t-waarden: p < 0.05

Tabel 3 : Skore op structurering van het dagelijks
bestaan naar geslacht

Skore op structure- ring dagelijks be- staan	<u>LIMBURG</u>		<u>ROTTERDAM</u>	
	MANNEN %	VROUWEN %	MANNEN %	VROUWEN %
0	3.7	3.4	5.4	9.6
1	24.4	23.4	30.0	35.9
2	24.4	62.9	27.6	39.8
3	<u>47.6</u>	<u>10.6</u>	<u>37.0</u>	<u>14.4</u>
Totaal	100%	100%	100%	100%
N	837	701	808	791

Tabel 4: Geschatte multiplikatieve effecten van sociale klasse, leeftijd en structurering van het dagelijks bestaan op respectievelijk veel en weinig drinken bij mannen in Rotterdam

		<1 gl. per week vs. 1-21 gl. per week	≥21 gl. per week vs. 1-21 gl. per week
sociale kl.	konstant	0.21	1.1
	laag	1.3	1.1
	midden	1.1	1.1
	hoog	0.71	0.83
leeftijd	16-29	1.0	1.4
	≥ 30	0.79	0.73
strukturering dagelijks be- staan	0 of 1	.7	1.1
	2	0.60	0.74
	3	0.98	1.1
leeftijd 16-29	sociale kl. laag	0.96	1.0
	midden	1.3	1.0
	hoog	0.83	0.98
	≥30	1.0	1.0
leeftijd 16-29	laag	0.80	0.98
	midden	1.2	1.0
	hoog		
	strukture- ring dagel. bestaan		
16-29	0 of 1	0.75	0.76
	2	1.2	0.94
	3	1.1	1.4
≥30	0 of 1	1.3	1.3
	2	0.81	1.1
	3	0.93	0.71
sociale kl.	strukture- ring dagel. bestaan		
	laag		
	0 of 1	0.78	1.1
	2	1.6	1.1
midden	3	0.82	0.82
	0 of 1	1.1	0.75
	2	0.65	0.84
hoog	3	1.4	1.6
	0 of 1	1.1	1.2
	2	1.0	1.1
	3	0.88	0.77

strukt. dagelijks bestaan	leeftijd	sociale kl.	<1 gl. per week vs. 1-21 gl.per week	>21 gl. per week vs. 1-21 gl. per week
0 of 1	16-29	laag	1.2	1.1
		midden	1.0	0.83
		hoog	0.82	1.1
	≥ 30	laag	0.83	0.91
		midden	1.0	1.2
		hoog	1.2	0.91
2	16-29	laag	1.2	0.64
		midden	0.96	1.0
		hoog	0.88	1.5
	≥ 30	laag	0.85	1.6
		midden	1.0	0.96
		hoog	1.1	0.67
3	16-29	laag	0.7	1.4
		midden	1.0	1.2
		hoog	1.4	0.7
	≥ 30	laag	1.4	0.7
		midden	0.97	0.86
		hoog	0.72	1.7

Schema I

<u>WERKSITUATIE</u> <u>MANNEN</u>	<u>VARIABLEN OPGENOMEN</u> <u>IN DE ANALYSE</u>	<u>KATEGORIEËN RESPONDENTEN</u> <u>UITGESLOTEN VAN ANALYSE</u>
werkdokend	werkd. (ja/nee), soc. klasse (laag/midden) leeftijd (<30 jaar; >30 jaar)	hogere klasse; arbeids- ongeschikt of gepensio- neerd
arbeidsongeschikt	arb.ong. (ja/nee); gez.sit. (zonder partner/ geh. met thuisw. kinde- ren/ gehuwd met kinde- ren buitenshuis)	jonger dan 30 jaar/ midden en hogere klasse; gehuwd zonder kinderen
gepensioneerd	gepens. (ja/nee), gez.sit. (geh. met thuisw. kinderen/ geh. met buitenshuis- wonende kinderen)	jonger dan 50 jaar; midden- en hogere klasse; zonder partner, met partner zonder kinderen
<u>VROUWEN</u>		
werkdokend (alleen Limb.)	werkd. (ja/nee), soc. klasse (laag, midden, hoog)	ouder dan 30 jaar; arbeids- ongeschikt of gepensioneerd
<u>GEZINSITUATIE</u>		
jonger 30 jaar mannen en vrouwen	gez.sit. (nooit geh./ met partner zonder kinderen/ met partner en thuiswonende kinde- ren soc.kl. (laag/midden/hoog)	gescheidenen, weduwes/ weduwenaars, met partner en buitenshuis wonende kinderen
30 jaar of ouder MANNEN	gez.sit. (nooit geh./ met partner zonder kinderen/ met partner en thuisw. kinderen/ met partner en buitenshuis wonende kinderen) soc.kl. (laag/midden/hoog)	gescheidenen, weduwenaars; werkzoekenden, arbeidson- geschikten en gepensioneerd- den
Vrouwen Limburg	gez.sit. (met partner, zonder kinderen/ met partner en thuisw. kinderen/ met partner en buitenshuis wonende kinderen soc. kl. (laag/midden/hoog)	nooit gehuwden, gescheidenen en weduwes; werkzoekenden, arb. ong., gepensioneerd- den
VROUWEN Rotterdam	idem als vrouwen in Limburg met het verschil dat geschei- denen en weduwes als aparte categorieën van gezinssitua- tie in de analyse zijn opgeno- men	

Bijlage Konstruktie index voor nadelige gevolgen

Psychologische afhankelijkheid:

skore van 1 t/m 3	- 1 punt op index
skore van 4 t/m 6	- 2 punten op index
skore van 7 t/m 9	- 3 punten op index
skore van 10 of hoger	- 4 punten op index

Symptomen:

1 symptoom	- 1 punt op index
2 of 3 symptomen	- 2 punten op index
4 of 5 symptomen	- 3 punten op index
6 of meer symptomen	- 4 punten op index

Gezondheid/ongelukken:

1 punt op gezondheid/ongelukken	- 2 punten op index
2 punten op gezondheid/ongelukken	- 4 punten op index

Dronkenschap/kater:

1 tot 6 keer dronken/kater laatste halfjaar	- 1 punt op index
6 tot 12 keer dronken/kater laatste halfjaar	- 2 punten op index
12 tot 25 keer dronken/kater laatste halfjaar	- 3 punten op index
25 keer of vaker dronken/kater laatste halfjaar	- 4 punten op index

Tabel 5 : Skore op de index van nadelige gevolgen
in Limburg en Rotterdam

	<u>LIMBURG</u>	<u>ROTTERDAM</u>
0 punten	39.4%	48.2%
1 punt	22.5%	21.5%
2 punten	10.9%	9.4%
3 punten	8.2%	6.7%
4 of 5 punten	8.6%	4.1%
6 of 7 punten	3.7%	2.6%
8 of 9 punten	2.0%	1.1%
10 of meer punten	1.0%	1.2%
Missing	3.5%	5.2%
	-----	-----
	100%	100%
	1545	1609

Tabel 6 : Invloed van geslacht op score op de index voor nadelige gevolgen

<u>LIMBURG</u>					
	som der kwadra- ten	vrij- heids- graden	gemiddel- de der kwadraten	F	signif.
Konsumptienivo	1.411.689	1	1.411.689	349.301	0.000
Geslacht	143.460	1	143.460	35.497	0.000
Verklaard	2.069.995	2	1.034.998	256.095	0.000
residu	5.637.843	1.395	4.041		
<u>ROTTERDAM</u>					
					signif.
Konsumptienivo	1.255.486	1	1.255.486	350.599	0.000
Geslacht	39.995	1	39.995	11.169	0.001
Verklaard	1.525.973	2	762.986	213.066	0.000
residu	5.117.220	1.429	3.581		

Tabel 7 : Invloed van sociale klasse en leeftijd op score op de index voor nadelige gevolgen.

VROUWEN

LIMBURG

	gemiddeld- de der kwadraten	F	signif.	son der kwadra- ten	vrij- heids- graden	F	signif.
Hoofdeffekten	316.985	61.752	0.000	336.561	4	84.140	0.000
Konsumptienivo	785.990	153.119	0.000	292.318	1	292.318	0.000
Leeftijd	235.286	45.836	0.000	21.671	1	21.671	0.002
Sociale klasse	8.701	1.695	0.184	9.510	2	4.755	0.128
Interakties 1e orde	2.074	0.202	0.817	0.812	2	0.406	0.839
Verklaard	1.270.015	41.235	0.000	337.374	6	56.229	0.000
Residu	4.976.197	5.133		1.404.212	609	2.306	

ROTTERDAM

Hoofdeffekten	233.630	46.025	0.000	405.388	4	101.347	0.000
Konsumptienivo	834.567	164.410	0.000	364.052	1	364.052	0.000
Leeftijd	74.844	14.744	0.000	28.888	1	28.888	0.000
Sociale klasse	5.670	0.558	0.572	1.859	2	0.929	0.592
Interakties 1e orde	12.437	1.225	0.294	0.702	2	0.351	0.820
Verklaard	946.956	31.092	0.000	406.091	6	67.682	0.000
Residu	3.466.991	5.076		1.205.677	681	1.770	

ROTTERDAM

Hoofdeffekten	233.630	46.025	0.000	405.388	4	101.347	0.000
Konsumptienivo	834.567	164.410	0.000	364.052	1	364.052	0.000
Leeftijd	74.844	14.744	0.000	28.888	1	28.888	0.000
Sociale klasse	5.670	0.558	0.572	1.859	2	0.929	0.592
Interakties 1e orde	12.437	1.225	0.294	0.702	2	0.351	0.820
Verklaard	946.956	31.092	0.000	406.091	6	67.682	0.000
Residu	3.466.991	5.076		1.205.677	681	1.770	

Tabel 3: Invloed van gewinning op index voor nadelige gevolgen.

LIMBURG

	<u>MANNEN</u>			signif.	som der kwadra-ten	vrijheids-graden	<u>VROUWEN</u>	gemiddel-de der kwadraten	F	signif.
Hoofdeffecten	1.189.23	5	237.85	44.01	0.000	436.85	5	87.37	39.58	0.000
Duur huidig drankgebruik	10.34	3	3.45	0.64	0.590	20.98	3	6.99	3.17	0.024
Konsumptienivo	834.61	1	834.61	154.67	0.000	375.74	1	375.74	170.22	0.000
Leeftijd	115.24	1	115.24	21.36	0.000	1.46	1	1.46	0.66	0.417
Verklaard	1.189.23	5	237.85	44.01	0.000	436.85	5	87.37	39.58	0.000
Residu	4.079.49	756	5.40			1.337.65	606	2.904		

ROTTERDAM

	<u>MANNEN</u>			signif.	som der kwadra-ten	vrijheids-graden	<u>VROUWEN</u>	gemiddel-de der kwadraten	F	signif.
Hoofdeffecten	1.106.14	5	221.23	42.16	0.000	463.96	5	92.79	49.49	0.000
Duur huidig drankgebruik	69.92	3	23.31	4.44	0.004	10.25	3	3.42	1.82	0.142
Konsumptienivo	884.99	1	884.99	168.65	0.000	382.21	1	382.21	203.84	0.000
Leeftijd	30.96	1	30.96	5.90	0.015	17.77	1	17.77	9.48	0.002
Verklaard	1.106.14	5	221.23	42.16	0.00	463.96	5	92.79	49.49	0.000
Residu	3.757.23	716	5.25			1.331.29	710	1.88		

Tabel 9 : Invloed van structurering dagelijks leven op score op index voor nadelige gevolgen.

LIMBURG

	MANNEN				VROUWEN					
	son der kwadra- ten	vrij- heids- graden	gemiddel- de der kwadraten	F	signif.	son der kwadra- ten	vrij- heids- graden	gemiddel- de der kwadraten	F	signif.
Hoofdeffekten	1.306.77	5	261.36	49.91	0.000	412.68	5	82.54	36.34	0.000
Strukturering dag. bestaan	78.39	3	26.13	4.99	0.002	16.35	3	5.45	2.40	0.067
Konsumptieniv	754.22	1	754.22	144.03	0.000	334.587	1	334.587	147.30	0.000
Leeftijd	171.11	1	171.11	32.68	0.000	19.10	1	19.10	8.41	0.004
Residu	3.864.68	738	5.24			1.431.02	630	2.27		

ROTTERDAM

	MANNEN				VROUWEN					
Hoofdeffekten	1.126.24	5	225.25	46.10	0.000	447.24	5	89.45	49.45	0.000
Strukturering dag. bestaan	205.23	3	68.41	14.00	0.000	17.16	3	5.72	3.16	0.024
Konsumptienivo	709.94	1	709.94	145.31	0.000	387.15	1	387.15	214.05	0.000
Leeftijd	92.11	1	92.11	18.85	0.000	40.74	1	40.74	22.52	0.000
Residu	3.385.86	693	4.89			1.296.86	717	1.81		

Schema II: Invloed van enkele factoren op onderscheiden categorieën nadelige gevolgen

Samenhang volgens Anova-analyse van	PSYCHOL. AEF.		SYMPTOMEN		GEZONDH./ONGEL.		DRANKENSMISGEB. NATIE	
	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam	Limb.	R'dam
Geslacht* (man/vrouw)	-	0	-	-	-	-	0	-
Leeftijd** man (16-29/30-69) vrouw	0 0	0 0	- 0	0 -	- 0	0 0	- -	- -
Soc.klasse*** man (laag/midden/hog)vrouw	0 0	0 0	- -	0 0	0 0	0 0	0 0	- -
Door huidig drank- gebruik*** (2 jaar/ 2 t/m 4 jaar/ 5 t/m 9 jaar/10 jaar of meer)	- -	- 0	0 0	- 0	- 0	0 0	0 0	0 0
Strukturerings da- gelijks bestaan*** (0,1,2,3)	man 0 vrouw 0	- 0	- 0	- 0	- 0	0 0	- -	- -

Verklaring gebruikte tekens:

- : afnemende kans bij hogere waarden
- +: toenemende kans bij hogere waarden
- 0: geen invloed
- **: konsumptienivo als controlevariabele
- ***: konsumptienivo en sociale klasse als controlevariabelen
- ***: konsumptienivo en leeftijd als controlevariabelen

Tabel 10 : Variantie-analyse m.b.t. invloed van werk, partner en zorg voor thuiswonende kinderen op score op de index voor nadelige gevolgen.

	MANNEN				VROUWEN			
	LIMBURG				LIMBURG			
	som der kwadra- ten	vrij- heids- graden	F	signif.	som der kwadra- ten	vrij- heids- graden	F	signif.
<u>Hoofdeffekten</u>	1.319.64	5	263.93	0.000	417.36	5	83.47	0.000
Werk	26.89	1	26.89	0.023	0.35	1	0.35	0.695
Partner	35.03	1	35.03	0.010	11.00	1	11.00	0.028
Zorg thuisw. kinderen	0.01	1	0.01	0.969	2.66	1	2.66	0.279
Konsumptienivo (kovariaat)	764.07	1	764.07	0.000	341.57	1	341.57	0.000
Leeftijd (kovariaat)	131.64	1	131.64	0.000	11.03	1	11.03	0.028
Tweeweg interacties	5.38	3	1.79	0.793	3.41	3	1.14	0.682
Werk met partner	0.07	1	0.07	0.909	0.43	1	0.43	0.665
Werk met zorg thuisw.kind.	3.78	1	3.78	0.73	0.93	1	0.93	0.522
Partner met zorg thuisw.kind.	0.01	1	0.01	0.976	2.70	1	2.70	0.276
<u>Drieweg interacties</u>								
Werk met partner en kinderen	29.19	1	29.19	0.018	0.00	1	0.00	0.989
Verklaard	1.354.21	9	190.47	0.000	420.77	9	46.75	0.00
Residu	3.817.24	734	5.20		1.422.92	626	2.27	
					ROTTERDAM			
<u>Hoofdeffekten</u>	1.117.79	5	223.55	0.000	450.63	5	90.13	0.000
Werk	65.45	1	64.45	0.000	4.56	1	4.56	0.112
Partner	84.23	1	84.23	0.000	13.78	1	13.78	0.006
Zorg thuisw. kinderen	3.99	1	3.99	0.84	0.32	1	0.32	0.676
Konsumptienivo (kovariaat)	703.19	1	703.19	0.000	387.86	1	387.86	0.000
Leeftijd (kovariaat)	64.75	1	64.75	0.000	31.31	1	31.31	0.000
Tweeweg interacties	131.68	3	43.89	0.000	6.01	3	2.03	0.339
Werk met partner	49.36	1	49.36	0.001	2.74	1	2.74	0.219
Werk met zorg thuisw.kind.	0.04	1	0.04	0.925	0.40	1	0.40	0.64
Partner met zorg thuisw.kind.	54.46	1	54.46	0.001	1.74	1	1.74	0.327
<u>Drieweg interacties</u>								
Werk met partner en zorg voor thuisw. kinderen	3.39	1	3.39	0.398	1.23	1	1.23	0.410
Verklaard	1.252.82	9	139.20	0.000	457.93	9	50.88	0.000
Residu	3.259.29	689	4.73		1.286.17	713	1.80	

Tabel 11: Geschatte scores bij controle op konsumptienivo, leeftijd en sociale klasse op onderscheiden categorieën
redelijke gevolgen naar werk- en gezinssituatie

<u>WERKSITUATIE</u>		N		Psychologische afhankelijkh.		Symptomen		Gezondheid/ ongel.		Drankenschap/ kater	
		<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
<u>Mannen</u>											
werkend		586	549			0.63	0.35	0.06	0.07		2.50
werkzoekend		23	29	n.s.	n.s.	0.73	0.94	0.28	0.16	n.s.	12.41
arbeidsongeschikt		52	59			1.19	0.59	0.14	0.16		6.30
gepensioneerd		67	51			0.72	0.77	0.13	0.27		4.32
r ²						0.19	0.15	0.05	0.09		0.11
<u>GEZINSSITUATIE</u>											
<u>Mannen</u>											
met partner		583	520	1.49	1.09	0.61	0.34		0.08	3.45	2.40
nooit gehuwd		143	144	2.23	1.50	0.95	0.57		0.18	7.92	5.85
gescheiden		12	33	3.00	3.56	1.18	1.39	n.s.	0.23	18.04	10.38
weduwnaar		6	5	0.40	1.68	0.35	0.57		0.21	2.83	3.17
r ²				0.07	0.12	0.16	0.16		0.07	0.19	0.10
<u>Vrouwen</u>											
met partner		525	504		0.87			0.02		n.s.	n.s.
nooit gehuwd		82	114	n.s.	1.21	n.s.	n.s.	0.07	n.s.	n.s.	n.s.
gescheiden		14	53		1.74			0.15			
weduwe		18	55		1.33			0.00			
r ²					0.11			0.05			

Tabel 12: Nulde orde korrelaties van enkele statusfactoren met de index voor nadelige gevolgen.

	LIMBURG	ROTTERDAM
geslacht	- 0.26	- 0.20
leeftijd:		
. mannen	- 0.26	- 0.14
. vrouwen	- 0.12	- 0.12
sociale klasse:		
. mannen	n.s.	n.s.
. vrouwen	n.s.	n.s.

Tabel 13: Geschatte scores naar gelang werk- en gezinssituatie op zorgen, afkeuring familie en vrienden bij mannen.

Werksituatie *	N		*** ZORGEN		*** AFKEURING FAMILIE		*** AFKEURING VRIENDEN	
	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>	<u>Limb.</u>	<u>R'dam</u>
Werk	586	597				1.85	1.97	1.97
Werkzoekend	22	28	n.s.	n.s.	n.s.	2.00		n.s.
Arbeidsongeschikt	51	50				1.87		1.89
Gepensioneerd	67	58				1.78		1.95
r^2						0.26		0.22
Gezinssituatie **								
Met partner	583	517	1.84		1.89	1.83		1.96
Nooit gehuwd	141	144	1.80	n.s.	1.80	1.90		1.94
Gescheiden	12	33	1.70		1.74	1.97		1.85
Weduwnaar	6	3	1.95		1.76	2.00		2.00
r^2			0.17		0.18	0.26		0.23

* = controle op score index, konsumptienivo, leeftijd en sociale klasse

** = controle op score index, konsumptienivo en leeftijd

*** = score van 2 betekent geen zorgen, afkeuring familie of vrienden
score van 1 betekent wel zorgen of afkeuring door familie of vrienden.

Bijlage II bij Hoofdstuk VII
Logitanalyse
analyse in fase

1. Allereerst wordt een, voor de analyse van het effect van een bepaalde variabele op de consumptie, relevante deelverzameling uit alle cases (resp. een relevante subpopulatie uit de populatie) gedefinieerd.
2. Indien blijkt dat bepaalde nivo's of combinaties van nivo's van variabelen slecht vertegenwoordigd zijn, dan wordt de deelverzameling verder gereduceerd door die (combinatie van) nivo's uit te sluiten.
In sommige gevallen (te kleine aantallen) moet besloten worden van verdere analyse af te zien.
3. Er wordt gezocht naar het eenvoudigste loglineaire model dat bevredigend past op in 2. verkregen kruistabel.
Een loglineair model is een model voor de opbouw van de logaritme van het verwachte aantal (of proportie) per cel van de kruistabel, in additieve componenten die samenhangen met de nivo's per variabele resp. combinaties van die nivo's (interaktietermen).
4. Uitgaande van het gevonden loglineaire model worden twee logitmodellen geformuleerd. Het logitmodel is een model voor de verklaring van de logaritme van het quotiënt van de verwachte aantallen (of proporties) op twee consumptienivo's in additieve componenten bestaand uit hoofdeffekten en interactieëffekten van de verklarende variabelen.
De twee gehanteerde logitmodellen betreffen de quotiënten van respectievelijk de consumptienivo's "laag" met "midden" en "hoog" met "midden".
Voor het quotiënt van de aantallen (of proporties) geldt een met het additieve model corresponderend multiplicatief model. Omdat de daarmee samenhangende parameters direkter interpreteerbaar zijn, worden daarvan de waarden gegeven.
Deze waarden zijn berekend aan de hand van de loglineaire parameters.

DA 8663/DA 8592

N.V. v/h Ned. Stichting
VOOR Statistiek 'DEPAGE' z.p.
na jaar 1980

4MAGFORMER

A Ref: -PROB: RUD/W VUL OF BR COMBAT/POWDERED ALID CHRYVAGE SEVERELY IN Lf OF TRANSLATION, INVOLVED SERIES
FOR THE CRASHED TO FREE HUMAN

$$1 \quad \mathcal{H}(\mathcal{V}) \approx \mathcal{N}(\mathbf{0}, \mathbf{I}) \text{ and } \mathcal{V}(\mathcal{V}) \approx \mathbf{I} \quad \text{if } \mathcal{H}(\mathcal{V}) = \mathbf{0} \text{ and } \mathcal{V}(\mathcal{V}) = \mathbf{I} \text{ and } \mathcal{V}(\mathcal{V}) = \mathbf{I} \text{ and } \mathcal{V}(\mathcal{V}) = \mathbf{I}$$
[illegible]

2	Adresverantwoordige	Datum	Tijdstip	gevoerd	niet gevoerd omhet:			
					weigering	niet thuis	fout adres	andere, t.w.
	1 ^e kontakt	---	--UUF--	* *	* *	* *	* *	* * →
	2 ^e kontakt	---	--UUF--	* *	* *	* *	* *	* * →
	3 ^e kontakt	---	--UUF--	* *	* *	* *	* *	* * →

B VOLGENDE VRAGEN ALLEEN INVULLEN ALS GESPREK GEVOERD IS

3	Waren er andere personen bij het vraaggesprek aanwezig ?	ja • •	neen • •
---	--	----------------	------------------

4 In welke relatief stonden deze persoon/personen tot O.P. ? (MEER STREPEN MOGELIJK)

partner	ouders van O.P.	kinderen van O.P.	overige gezinsleden	niet-gezin- sleden	weet niet
---------	-----------------	-------------------	---------------------	-----------------------	--------------

5	Heeft G.P. tijdens het vraaggesprek alcohol gedronken?	ja . .	neen . .	weet niet . .
---	--	--------	----------	---------------

6	Was u. P. tijdens het vraaggesprek dronken of aangeschoten?	Ja . . .	Neen . . .
---	---	----------	------------

7	Heeft u O.P. de verwijzingskaart gegeven ?	ja . .	neen . .
---	--	--------	----------

8	Hoe is het gesprek verlopen ?	prettig . .	gaat wel . .	vervelend . .
---	-------------------------------	-------------	--------------	---------------

9 Wat is uw enquêteursnummer:

--	--	--	--	--	--

10 Wat is uw leeftijd ? _____ jaar

11. Wat is uw gerlacht ? man • • vrouw • •

C VRAAG 12 t/m 15 ALLEEN BEANTWOORDEN ALS HET ADRES IN ROTTERDAM LIGT

12	Had er een partner vragenlijst ingevuld moeten worden?	ja	.	.	neen	.	.
----	--	----	---	---	------	---	---

13 Is dit inderdaad ook gebeurd ? INDIEN NEEN: Waarom niet ?

ja . . . neen . . . omdat:

15 Waren er andere personen bij het partnersinterview aanwezig ?

Volyno, nespreki:----- Eng.no. DA 8663/8592-0-1

DA 8663
VRAGENLIJST LIMBURG

N.V. v. d. Nederlandse
Statistiek 1944
Statistiek/DATAGRAFIE
Maart 1980

A Enq.: VRAAGEN BODELIJK EN WOODELIJK STELLEN; ANTWOORDEN WOODELIJK NOTEREN EN/OF AANSTREPEN. DEZE VRAAGEN STELLEN AAN DE U OPGEGEVEN PERSOON. (ZIE GEGEVENS OP ADRESSTROOKE).

B INLEIDENDE ZIN: Goedemorgen/middag/avond, ik ben enquêtrice/enquêteur van de Nederlandse Stichting voor Statistiek, een bureau voor markt- en opinie-onderzoek te Den Haag. Wij houden momenteel een onderzoek naar meningen over gezondheidszaken en drinkgewoonten. Enq.: OVERHANDIG BRIEF. Mag ik u daar een aantal vragen over stellen?

1A Waar bent u geboren?

Land:	Nederland	Suriname + Antillen	België	E.S.G. Overig
	Overig Europa	nog anders	nl.	geen antwoord

gebied

Limburg	Brabant	Zuid-Holland	Zeeland
N.H./Utrecht	Gelderl./Overijssel	Gron./Friesl./Drenthe	Buiten Nederl.
			geen antw.

1B Enq.: DEZE VRAAG ALLEEN STELLEN INDIEN O.P. BUITEN LIMBURG GEBOREN IS.
Hoe lang woont u nu in de provincie Limburg?

----- jaar ----- maanden

2 Enq.: DEZE VRAAG ZELF AANSTREPEN. Wijze van huisvesting van O.P.:

eengezinswoning	flat	bejaardenwoning
verzorgingshuis	etage / op kamers	geen antwoord/weet niet
anders	nl.	

3 Hoe lang woont u al op dit adres?

minder dan 1 jaar	van 1 tot 3 jaar	van 3 tot 5 jaar	van 5 tot 10 jaar
van 10 tot 20 jaar	20 jaar of meer	geen antwoord / weet niet	

4 Enq.: DEZE VRAAG ZELF AANSTREPEN. Geslacht van O.P.:

man	vrouw
-----	-------

5 Wat is uw leeftijd?

16 - 19 jr.	20 - 24 jr.	25 - 29 jr.	30 - 34 jr.	35 - 39 jr.	40 - 44 jr.
45 - 49 jr.	50 - 54 jr.	55 - 59 jr.	60 - 64 jr.	65 - 69 jr.	
wil niet zeggen					

6 Wat is uw burgerlijke staat?

gehuwd	samenwonend	ongehuwd en nooit gehuwd geweest
gescheiden (of gescheiden levend)	weduwe/wedunaar	geen antwoord/weet niet

7A Heeft u kinderen?

ja	nee	geen antwoord
----	-----	---------------

Enq.: NAAR VRAAG B

7B Hoeveel kinderen wonen nog thuis?

0 kinderen	1 kind	2 kinderen	3 kinderen	4 kinderen	5 kinderen
6 kinderen	7 kinderen of meer	geen antwoord			

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Volgno. gesprek: Enq.no.

DA 8663 - 1

13. Heeft u nu een paar vragen over uw gezondheid willen stellen. Vindt u uw gezondheid nu			
goed		matig	
slecht		geen antwoord	
14. Hoeveel dagen bent u het afgelopen half jaar ziek geweest ?			
----- dagen		geen enkel dag	
15A. Heeft roken het afgelopen jaar volgens u nadelige invloed gehad op uw gezondheid ?			
ja		neen	
geen antwoord / weet niet			
16. En drinken ?			
ja		neen	
geen antwoord / weet niet			
17. En overgewicht ? (Te zwaar zijn dus)			
ja		neen	
geen antwoord / weet niet			
18. En te weinig lichaamsbeweging ?			
ja		neen	
geen antwoord / weet niet			
19. Gebruikt u momenteel dagelijkse slaap- of kalmerende middelen ? Het dagelijkse bedoelen we minstens 5 van de 7 dagen.			
ja		neen	
geen antwoord / weet niet			
20. Enq.: GEF KAAFT 1. Zou u aan de hand van deze kaart willen aangeven welke soort drank u, als u drinkt, meestal gebruikt ? Noemt u maar de letter die op de kaart staat voor het antwoord dat op u van toepassing is.			
A		B	
C		D	
E		F	
G		H	
I		J	
K		L	
M		N	
O		P	
Q		R	
S		T	
U		V	
W		X	
Y		Z	
geen antwoord / weet niet			
drink nooit			
Enq.: NAAR VRAAG 12A IOP PAGINA 9 I			
21. Heeft u het laatste halfjaar zelf wel eens 6 of meer glazen alcoholhoudende drank gedronken ?			
ja		neen	
geen antwoord / weet niet			
Enq.: NAAR VRAAG 15A			
22. Enq.: GEF KAAFT 2. Hoe vaak dronk u het afgelopen halfjaar 6 of meer glazen alcoholhoudende drank ? Geeft u uw antwoord maar aan de hand van deze kaart en noemt u de letter voor het antwoord dat op u van toepassing is.			
A		B	
C		D	
E		F	
G		H	
I		J	
K		L	
M		N	
O		P	
Q		R	
S		T	
U		V	
W		X	
Y		Z	
geen antwoord / weet niet			
C. INDIEN ANTWOORD A T/M D IS AANGESTREEPT, DIT AANGEVEN BIJ AANWIJZING S (BOVEN VRAAG 56) OP PAGINA 14 EN DOOR NAAR VRAAG 16A.			
ANDERS DIRECT DOOR NAAR VRAAG 16A.			
23. Heeft u tijdens de periode in uw leven dat u het meest dronk wel eens 6 of meer glazen alcoholhoudende drank gedronken ? ZO JA: Enq.: GEF KAAFT 2. Hoe vaak dronk u 6 of meer glazen drank ?			
elke dag		5 & 6 x per week	
3 & 4 x per week		neen, nooit (I)	
1 & 2 x per week		1 & 3 x per maand	
geen antwoord / weet niet			
3 & 5 x per half jaar		1 & 2 x per half jaar	
Enq.: NAAR VRAAG 16A			
24. Hoe lang is het geleden dat dit gebeurde ?			
meer dan 1 jaar		geen antwoord / weet niet	
1 - 2 jaar		3 - 4 jaar	
5 - 9 jaar		10 - 14 jaar	
15 - 19 jaar		20 - 24 jaar	
25 - 29 jaar		30 - 34 jaar	
35 - 39 jaar		40 - 44 jaar	
45 - 49 jaar		meer dan 50 jr.	
0		1	
2		3	
4		5	
6		7	
8		9	
10		11	
12		13	
14		15	
16		17	
18		19	
20		21	
22		23	
24		25	
26		27	
28		29	
30		31	
32		33	
34		35	
36		37	
38		39	
40		41	
42		43	
44		45	
46		47	
48		49	
50		51	
52		53	
54		55	
56		57	
58		59	
60		61	
62		63	
64		65	
66		67	
68		69	
70		71	
72		73	
74		75	
76		77	
78		79	
80		81	
82		83	
84		85	
86		87	
88		89	
90		91	
92		93	
94		95	
96		97	
98		99	
100		101	
102		103	
104		105	
106		107	
108		109	
110		111	
112		113	
114		115	
116		117	
118		119	
120		121	
122		123	
124		125	
126		127	
128		129	
130		131	
132		133	
134		135	
136		137	
138		139	
140		141	
142		143	
144		145	
146		147	
148		149	
150		151	
152		153	
154		155	
156		157	
158		159	
160		161	
162		163	
164		165	
166		167	
168		169	
170		171	
172		173	
174		175	
176		177	
178		179	
180		181	
182		183	
184		185	
186		187	
188		189	
190		191	
192		193	
194		195	
196		197	
198		199	
200		201	
202		203	
204		205	
206		207	
208		209	
210		211	
212		213	
214		215	
216		217	
218		219	
220		221	
222		223	
224		225	
226		227	
228		229	
230		231	
232		233	
234		235	
236		237	
238		239	
240		241	
242		243	
244		245	
246		247	
248		249	
250		251	
252		253	
254		255	
256		257	
258		259	
260		261	
262		263	
264		265	
266		267	
268		269	
270		271	
272		273	
274		275	
276		277	
278		279	
280		281	
282		283	
284		285	
286		287	
288		289	
290		291	
292		293	
294		295	
296		297	
298		299	
300		301	
302		303	
304		305	
306		307	
308		309	
310		311	
312		313	
314		315	
316		317	
318		319	
320		321	
322		323	
324		325	
326		327	
328		329	
330		331	
332		333	
334		335	
336		337	
338		339	
340		341	
342		343	
344		345	
346		347	
348		349	
350		351	
352		353	
354		355	
356		357	
358		359	
360		361	
362		363	
364		365	
366		367	
368		369	
370		371	
372		373	
374		375	
376		377	
378		379	
380		381	
382		383	
384		385	
386		387	
388		389	
390		391	
392		393	
394		395	
396		397	
398		399	
400		401	
402		403	
404		405	
406		407	
408		409	
410		411	
412		413	
414		415	
416		417	
418		419	
420		421	
422		423	
424		425	
426		427	
428		429	
430		431	
432		433	
434		435	
436		437	
438		439	
440		441	
442		443	
444		445	
446		447	
448		449	
450		451	
452		453	
454		455	
456		457	
458		459	
460		461	

16A	Hoeveel dagen per maand drinkt u gemiddeld genomen ?																				
	0 - 2	3 - 5	6 - 8	9 - 11	12 - 14	15 - 20															
	21 - 23	24 - 27	28 of meer	geen antwoord / weet niet																	
16B	Hoeveel glazen drinkt u de laatste tijd gemiddeld per dag ?																				
Enq.: ALS ANTWOORD AANSTREPEN : - òf wat er iedere dag gedronken wordt - òf, als er niet iedere dag gedronken wordt : het totaal van de consumptie in een week, gedeeld door zeven ALTIJD HET HOOGSTE GEMIDDELD AANHOUDEN VOORZOVER BINNEN HET AFGELOPEN HALFJAAR																					
	16 of meer	11 - 15 glazen	7 - 10 glazen	6 glazen	5 glazen	geen antwoord / weet niet															
	4 glazen	3 glazen	2 glazen	1 glas	0 glazen																
D	Enq.: INDIEN EEN ANTWOORD IS AANGESTREEPT IN EEN VAN DE OMLIJNDE VAKKEN, DIT AANGEVEN BIJ AANWIJZING S (BOVEN VRAAG 56) OP PAGINA 14																				
16C	Sinds wanneer drinkt u dit aantal glazen ?																				
	minder dan 1 maand	1 - 2 mnd.	3 - 5 mnd.	6 - 11 mnd.	1 jaar, bijna 2 jaar	geen antwoord / weet niet															
	2 - 4 jaar	5 - 9 jaar	10 - 19 jaar	20 jaar of meer																	
17A	Enq.: GEEF KAART 2. Wilt u aan de hand van deze kaart zeggen hoe vaak u het afgelopen halfjaar thuis heeft gedronken ? (Op het woonadres).																				
	elke dag	5 à 6 x per week	3 à 4 x per week	1 à 2 x per week																	
	1 à 3 x per maand	3 à 5 x per half jaar	1 à 2 x per half jaar	nooit																	
	geen antwoord / weet niet																				
17B	En hoe vaak het afgelopen halfjaar in een café, restaurant, dancing of disco ?																				
	elke dag	5 à 6 x per week	3 à 4 x per week	1 à 2 x per week																	
	1 à 3 x per maand	3 à 5 x per half jaar	1 à 2 x per half jaar	nooit																	
	geen antwoord / weet niet																				
17C	En hoe vaak het afgelopen half jaar in een club- of buurthuis, jongeren centrum of gemeenschapshuis ?																				
	elke dag	5 à 6 x per week	3 à 4 x per week	1 à 2 x per week																	
	1 à 3 x per maand	3 à 5 x per half jaar	1 à 2 x per half jaar	nooit																	
	geen antwoord / weet niet																				
17D	En hoe vaak het afgelopen halfjaar in een cantine van een sportclub ?																				
	elke dag	5 à 6 x per week	3 à 4 x per week	1 à 2 x per week																	
	1 à 3 x per maand	3 à 5 x per half jaar	1 à 2 x per half jaar	nooit																	
	geen antwoord / weet niet																				
<table border="1" style="width: 100%; text-align: center;"> <tr> <td>0</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td><td>10</td> </tr> </table>											0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10											

Volgn. gesprek: ----- Enq.no.

--	--	--	--	--

17E	En hoe vaak het afgelopen halfjaar bij familie- vrienden en kennissen thuis ?			
	elke dag . . .	5 à 6 x per week . . .	3 à 4 x per week . . .	1 à 2 x per week . . .
	1 à 3 x per maand . . .	3 à 5 x per half jaar . . .	1 à 2 x per half jaar . . .	nooit . . .
	geen antwoord / weet niet . . .			
17F	Enq.: LIEFST ZONDER VRAGEN :			
	O.P. werkt/zit op school . . .		O.P. werkt niet/ is thuisvrouw . . .	
	En hoe vaak het afgelopen halfjaar op uw werkadres of school ?			
	elke dag . . .	5 à 6 x per week . . .	3 à 4 x per week . . .	1 à 2 x per week . . .
	1 à 3 x per maand . . .	3 à 5 x per half jaar . . .	1 à 2 x per half jaar . . .	nooit . . .
	geen antwoord / weet niet . . .			
18	Enq.: GEEF KAART 3. Waar drinkt u per keer het meest ? Noemt u maar de letter die op de kaart staat voor het antwoord dat op u van toepassing is			
	A . . .	B . . .	C . . .	D . . .
	E . . .	F . . .	G . . .	H . . .
	geen antwoord / weet niet . . .			
E	Enq.: STREEP-EERST HIERONDER DE DAG WAAROP DIT VRAAGGESPREK GEHOUDEN WORDT			
	vrijdag . . .	zaterdag . . .	zondag . . .	maandag . . .
	woensdag . . .	donderdag . . .	dinsdag . . .	
	Enq.: NAAR VRAAG 19B		Enq.: NAAR VRAAG 19C	
			Enq.: NAAR VRAAG 19D	
19A	Nu zouden wij graag van een paar dagen willen weten hoeveel u toen heeft gedronken.			
	Enq.: STREEP ANTWOORDEN IN SCHEMA OP VOLGENDE PAGINA BIJ DE DAG WAAROP DE VRAAG BETREKKING HEEFT.			
	VOORBEELD: DAG ENQUETE IS ZATERDAG, O.P. HEEFT GISTEREN (IN DIT GEVAL VRIJDAG) 6 GLAZEN GEDRONKEN —→ STREEP IN SCHEMA ONDER "VRIJDAG" DAN 6 GLAZEN AAN.			
	- Hoeveel glazen alcoholhoudende drank heeft u gisteren alles bij elkaar gedronken, 's-morgens, 's-middags en 's-avonds ?			
	- Hoeveel glazen drank heeft u eergisteren totaal gedronken, zowel 's-morgens, 's-middags als 's-avonds ?			
	- En afgelopen zondag ?			
	- En tenslotte afgelopen zaterdag ?			
	Enq.: INDIEN GOED BEANTWOORD STAAN ER NU 4 STREPEN BIJ 4 VERSCHILLENDE DAGEN IN UW SCHEMA.			
	Enq.: NAAR AANWIJZING F ONDER SCHEMA VAN VRAAG 19			
19B	Nu zouden wij graag van een paar dagen willen weten hoeveel u toen heeft gedronken.			
	Enq.: STREEP ANTWOORDEN IN SCHEMA OP VOLGENDE PAGINA BIJ DE DAG WAAROP DE VRAAG BETREKKING HEEFT.			
	VOORBEELD: O.P. HEEFT GISTEREN (ZATERDAG) 6 GLAZEN GEDRONKEN —→ STREEP IN SCHEMA ONDER "ZATERDAG" DAN 6 GLAZEN AAN.			
	- Hoeveel glazen alcoholhoudende drank heeft u gisteren (zaterdag) alles bij elkaar gedronken, 's-morgens, 's-middags en 's-avonds ?			
	- Hoeveel glazen drank heeft u eergisteren (vrijdag) totaal gedronken, zowel 's-morgens, 's-middags als 's-avonds ?			
	- En afgelopen donderdag ?			
	- En tenslotte vorige week zondag ?			
	Enq.: INDIEN GOED BEANTWOORD STAAN ER NU 4 STREPEN BIJ 4 VERSCHILLENDE DAGEN IN UW SCHEMA.			
	Enq.: NAAR AANWIJZING F ONDER SCHEMA VAN VRAAG 19			
19C	Nu zouden wij graag van een paar dagen willen weten hoeveel u toen heeft gedronken.			
	Enq.: STREEP ANTWOORDEN IN SCHEMA OP VOLGENDE PAGINA BIJ DE DAG WAAROP DE VRAAG BETREKKING HEEFT.			
	VOORBEELD: O.P. HEEFT GISTEREN (ZONDAG) 6 GLAZEN GEDRONKEN —→ STREEP IN SCHEMA ONDER "ZONDAG" DAN 6 GLAZEN AAN.			
	- Hoeveel glazen alcoholhoudende drank heeft u gisteren (zondag) alles bij elkaar gedronken, 's-morgens, 's-middags en 's-avonds ?			
	- Hoeveel glazen drank heeft u eergisteren (zaterdag) totaal gedronken, zowel 's-morgens, 's-middags als 's-avonds ?			
	- En afgelopen vrijdag ?			
	- En tenslotte afgelopen donderdag ?			
	Enq.: INDIEN GOED BEANTWOORD STAAN ER NU 4 STREPEN BIJ 4 VERSCHILLENDE DAGEN IN UW SCHEMA.			
	Enq.: NAAR AANWIJZING F ONDER SCHEMA VAN VRAAG 19			
	0	1	2	3
	4	5	6	7
	8	9	10	11
	12	13	14	15

- Fig. 1. Δ - Δ HEAVYWORD STATE (RIP); Δ - Δ HEAVYWORD; Δ - Δ VERSCHLENDENDE DAGEN IN OM SCHIMA.

[Bijl. 3: NAAR AANWIJZING] **F** (BRIEF) DIERMA VAN VRAAG: 19

Lang.: AANWIJZING HET HET BEVRIJDE VAN HET NOORDEN

DE OPGAVEN VAN DE GEFABRICIEERDE ZELDEN MAAR GROVE AANZITTEN, BILDER, EN IN CLAZZEN ROTTERUM EN DORDRECHT AN-
ANTWOORDEN NIET IN CLAZZEN MAAR IN ALLEDEGE SCHOLEN EN WEDER OMKEERT VRIJ:

1 black hole + 1/2 glaz. $\rightarrow$ 1 black hole + 2 glazons + 2 black holes + 1 glazons, etc.

[illegible]
$$1 \text{ halve} : 1 \text{ iter} : 1 \text{ bers} = 2^k : q_1 a \rightarrow 1 \text{ halve} : 1 \text{ bers} : 1 \text{ glazen} : 2^k \text{ halve} : 1 \text{ bers} : 1 \text{ glazen}, \text{ etc.}$$

1 lit. = waga (ok. 700 cc) = 1,0 lit. glazow

© 1994 John Wiley & Sons, Inc.

[illegible]

Eng. : LET OP : HEEFT U IN BETHUNIAAN 1789A 4 STREPEN GEZET BIJ 4 VERSCHILLENDE DAGEN ?

F Eng.: STREEP UIT BOVENSTAND SCHEDE

O.P. heeft op deze dagen niets gedronken.

O.P. heeft op één of meer dagen eér. of meer glazen
gedronken

Eng. : NAAR VRAAG 22A

0	1	2	3	4	1	3	5	7	9	1
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Volgno. gruppek: Eng.no.

DA 8663 - 3
DA 8592

21 Wanneer heb jij u voor het laatst gedronken ?																													
1 - 14 dagen geleden			15 - 30 dagen geleden			3 - 6 maanden geleden																							
1 - 6 maanden geleden			7 maanden of langer geleden			geen antwoord / weet niet																							
22 Hoeveel glazen heeft u van ongeveer gedronken, zowel "om-vreemde", "om-middeleg" als "om-avond" ?																													
1 - 3 glazen		4 - 6 glazen		7 - 10 glazen		11 - 15 glazen		16 of meer glazen																					
17 - 20 glazen		21 - 25 glazen		26 - 30 glazen		31 - 35 glazen		36 of meer glazen																					
geen antwoord / weet niet																													
22A Uit onderzoek is naar voren gekomen dat mensen veel op- en aanmerkingen maken wat betreft elkaar drinken. Heeft uw partner (vrij): (INDIEN GEEN PARTNER: hebben uw ouders en het laatste halfjaar wel eens over geklaagd dat u teveel drinkt of heeft (hadden) hij/zij u aangeraden minder te drinken ?																													
ja		neen		niet van toepassing		geen antwoord																							
Enq.: NAAR VRAAG 21																													
G Enq.: HEEFT DIT "JA" ANTWOORD UIT DE VORIGE VRAAG (22A) BIJ AANWIJZING S (BETREFF VRAAG 21) OP PAL-ISA																													
22B Heeft uw partner ooit gedreigd weg te gaan of is hij/zij echt weggegaan vanwege uw drinken ?																													
ja		neen		geen antwoord																									
23 Hebben familie, vrienden of kennissen het laatste halfjaar wel eens geklaagd dat u teveel geld opmaakt aan drinken ?																													
ja		neen		geen antwoord																									
24 Hebben familie, vrienden of kennissen het laatste halfjaar wel eens geklaagd dat u door het drinken agressief wordt ?																													
ja		neen		geen antwoord																									
25A Heeft u ooit wel eens (andere) op- en aanmerkingen op uw drinkgewoonten gekregen ?																													
ja		neen		geen antwoord																									
Enq.: NAAR AANWIJZING M ONDER VRAAG 25B																													
25B Wat voor op- of aanmerkingen waren dat ?																													
M Enq.: STREEP AAN DE HAND VAN VRAAG 22 T/M 25 :																													
bij vraag 22 t/m 25 heb ik één of meer keren "JA" gestreept					bij vraag 22 t/m 25 heb ik geen enkele keer "JA" gestreept																								
Enq.: NAAR VRAAG 21																													
26 Hoe lang geleden begonnen mensen voor het eerst iets te zeggen over uw drinken ?																													
minder dan 1 maand		1 - 2 mnd.		3 - 5 mnd.		6 - 11 mnd.		1 jaar - bijna 2 jaar																					
2 - 4 jaar		5 - 9 jaar		10 - 19 jaar		20 jaar of langer		geen antw. / weet niet																					
<table border="1"> <tr> <td>0</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td> </tr> <tr> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> </table>										0	1	2	3	4	5	6	7	8	9										
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9																				

27 Enq.: ZIEF KAART 4. Ik ga u nu een lijst met zaken voorlezen welke kunnen helpen als men gespannen is of problemen heeft. Wilt u van elke zaak aangeven of dat veel helpt, iets helpt of helemaal niet helpt?

	HELPT VEEL	HELPT IETS	HEEFT HELE- MAAL NIET	WEEKT NIET, NOOIT GEPRO- BEERD	HEEFT AFTWAKERD
Helpt raken als u gespannen bent of problemen hebt?	+	+	+	+	+
Thuis of op je werk harder dan normaal werken?	+	+	+	+	+
Een kalmerend middel of ander medicijn nemen?	+	+	+	+	+
En een glas bier, wijn, jenever of zo?	+	+	+	+	+
Naar de kerk gaan of bidden?	+	+	+	+	+
Er over praten met familie of vrienden?	+	+	+	+	+
Naar een instelling of deskundige gaan en daar het probleem voorleggen?	+	+	+	+	+

28 Hoe vaak bent u het afgelopen halfjaar bij de dokter geweest?

1 x . . . 2 - 5 x . . . 6 - 10 x . . . 11 - 15 x . . . 16 - 20 x . . . 21 - 25 x . . .

26x of meer . . . geen antwoord / weet niet . . . nooit . . .

Enq.: NAAR VRAAG 30

29 Heeft de dokter wel eens een opmerking gemaakt over drankgebruik?

ja . . . neen . . . geen antwoord / weet niet . . .

Enq.: NAAR VRAAG 30A

29 B Wat heeft hij dan gezegd?

30 Bent u, sinds de allereerste keer dat u alcoholhoudende drank dronk, ooit aangeschoten of dronken geweest?

ja . . . neen, nooit dronken of aangeschoten geweest . . .

Enq.: NAAR VRAAG 35A

30 B Hoe lang geleden was u voor het laatst dronken of aangeschoten?

minder dan 1 week geleden . . . 1 - 3 weken . . . 1 - 2 maanden . . . 3 - 5 maanden . . .

6 - 11 maanden . . . 1 - 2 jaar . . . 3 jaar of langer . . . geen antwoord / weet niet . . .

31 Kunt u aangeven na hoeveel glazen u dronken bent? Dronken wil zeggen: wegkelend gaan lopen, woelijk of anders praten, enzovoorts.

16 glazen of meer . . . 11 - 15 glazen . . . 7 - 10 glazen . . . 6 glazen . . . 5 glazen . . .

4 glazen . . . 3 glazen . . . 2 glazen . . . 1 glas . . . geen antwoord / weet niet . . .

0 1 2 3 4 1 3 5 7 9 1

Volgno. gesprek:----- Enq.no.

51. Hoe zou u omgaan met iemand die u als alcoholist beschouwt? Zou u wat meer afstand houden of gewoon blijven omgaan met zo iemand of praten over de problemen met drankgebruik?

Antw.: INDIEN MOET ANTWOORDEN DOORVRAGEN NAAR BELANGRIJKSTE REACTIE; DIE ONDERSTREPEN.

near a stand house.

between these blivars

praten over de problemen

分類別名 山毛櫸木

page 2 of 2

- 52 Wij zouden ook graag van u willen weten hoe u een alcoholist ziet:

	ja	misschien, hangt er van af	neen	weet niet	geen antw.
Beschouwt u iemand die meestal helemaal alleen drinkt als een alcoholist ?	" "	" "	" "	" "	" "
En iemand die drank nodig heeft om verdriet te vergeten ?	" "	" "	" "	" "	" "
En iemand die twee keer per week last heeft van een kater ?	" "	" "	" "	" "	" "
En iemand die teveel geld uit- geeft aan drinken ?	" "	" "	" "	" "	" "
En iemand die drinkt omdat hij/zij ontevreden is met zichzelf ?	" "	" "	" "	" "	" "
En iemand die zijn werk niet meer goed doet vanwege drinken ?	" "	" "	" "	" "	" "
Iemand die zijn omgeving vaak last bezorgt omdat hij/zij drinkt ?	" "	" "	" "	" "	" "
Iemand die niet kan stoppen met drinken als hij/zij eenmaal ernaar begonnen is ?	" "	" "	" "	" "	" "
Iemand die behandeld wordt voor zijn / haar drinken ?	" "	" "	" "	" "	" "
Iemand die ruzie heeft met zijn/ haar familie over het drinken ?	" "	" "	" "	" "	" "
Iemand die moeilijkheden heeft met de politie vanwege drinken ?	" "	" "	" "	" "	" "

- 53 Kunnen naar uw mening mensen die een alcoholprobleem hebben zelf, dus zonder hulp, stoppen met drinken als ze dat
A maar hard genoeg proberen of hebben ze hulp nodig?

34

hebben hulp nodig

kunnen zelf stoppen

weet niet

geen antwoord

anders nl.

Eng.: NAAR VRAAG 54

- 53 Wie zou het beste kunnen helpen volgens u? 7 Enq.: NIET DE ANTWOORDEN VOORLEZEN.

5

partner

ouders

andere familie

vrinden / kennissen

college's

PANTOOF / dominica e.d.

mattechannel (1k worker)

bioRxiv preprint doi: <https://doi.org/10.1101/000000>; this version posted January 1, 2016. The copyright holder for this preprint (which was not certified by peer review) is the author/funder, who has granted bioRxiv a license to display the preprint in perpetuity. It is made available under aCC-BY-NC-ND 4.0 International license.

Anonymous Alcoholics

C. A. B.

Interpret

paurologia

psychiatrist

psychology

west plot

BBB BUWOOD

DATE:

.....

0	1	2	3	4	0	2	4	6	8	2
[REDACTED]					[REDACTED]					

54 Ik zal nu een aantal uitspraken voorlezen, wilt u bij elke uitspraak aangeven of u het er eens of oneens mee bent ?

	een eens	niet, een een/niet een eens	een eens	geen antw.
Bekend te staan als alcoholist maakt iemand's goede naam kapot	" "	" "	" "	" "
Er zijn succesvolle behandelingen voor mensen die drinken	" "	" "	" "	" "
Of ze nu willen of niet, alcoholisten moeten geholpen worden	" "	" "	" "	" "
Je laten behandelen tegen drinken ver- dient veel respect	" "	" "	" "	" "
Als je erin slaagt om van het drinken af te komen verdien je veel respect	" "	" "	" "	" "
Volgens mij kijken veel hulpverleners een beetje neer op mensen die daar met alcoholproblemen komen	" "	" "	" "	" "
Volgens mij is het beter om als je pro- blemen met drinken hebt meteen hulp te zoeken in plaats van te proberen alleen de problemen op te lossen	" "	" "	" "	" "
Als ik problemen met drinken zou hebben, zou ik eerst alle andere dingen proberen voordat ik bij een instelling of deskundige hulp zou vragen	" "	" "	" "	" "
Als je je eenmaal laat behandelen voor alcoholproblemen, heb je niet veel meer te zeggen over wat ze met je doen	" "	" "	" "	" "
Ik zou me schamen om bij een instelling, bureau of deskundige, hulp te vragen voor een drinkprobleem	" "	" "	" "	" "
Voordat hulp succes heeft moet iemand meestal heel wat ellende als gevolg van zijn drinken hebben meegemaakt	" "	" "	" "	" "
De taal, die hulpverleners tegenover alcoholisten gebruiken, begrijp ik niet	" "	" "	" "	" "

Eng.: GEEF INVULFORMULIER **B** : WILT U DIT BLAD ZELF INVULLEN ? LEG EVENTUEEL AAN O.P. UIT HOE DIT FORMULIER
BESHAANDELD MOET WORDEN.

[illegible]

Voligno. gesprek:----- Inq.no.

DA 8663 - 13
DA 8592

56 welke problemen hebben u het afgelopen jaar de meeste zorgen gegeven ? Enq.: MAXIMAAL 2 ANTWOORDEN

57 Zijn er problemen waar u hulp voor zou willen hebben?

3a . . . nimeni d. jk :

mean . . .

ENQ. NAAR VRAAG 58A

57 Van wie zou u hulp willen hebben? Enq.: INDIEN MEER PROBLEMEN BIJ 57A: VOOR IEDER PROBLEEM AFZONDERLIJK
8 NAVRAGEN.

Problems:

Persoon/Instelling:

Problem:

Persoon/Instelling:

Problems:

Parsoen/Intelling:

Problems:

Persoon/Instelling:

58 Heeft u wel eens met iemand gepraat over uw alcoholgebruik ?

18 •

non

geen antwoord / weet niet

Eng. : NAAR VRANG 500

58 Het wie heeft u dan gepraat ? Enq.: MEER. ANTWOORDEN MOGELIJK. ANTWOORDEN NIET VOORLEZEN.

partner

orders . . .

andere familie . . .

vrienden/kennissen . . .

colleagues

pastor, . . .
dominee e.d.

maatschappelijk
worker

hulwarte

Anonymous
Alcoholism

C.A.D. * *

Internet

neurolog

psychiatrist

psycholog.

weet niet

geen antwoord

and are . . . nl.

—

0	1	2	3	4	1	3	5	7	9	i
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Voligno, gepreikt:-----	Seq.no.								
-------------------------	---------	--	--	--	--	--	--	--	--

DA 8661 - .15
DA 8592

58 Wat gebeurde er bij dat contact ? Enq.: DOORVRAGEN. INDIEN BIJ 58B MEER DAN EEN ANTWOORD: VOOR IEDER AFZONDERLIJK
C NAVRAGEN.

gepraat met (vul in)	heeft advies gegeven	behandeld	medicijnen verstrekt	doorverwezen
	<div> <div>neen</div> <div>ja</div> </div> <div>namelijk:</div>	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>neen</div> <div>ja</div> <div>naar</div>
	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>ja</div> <div>naar</div>
	<div>namelijk:</div>			
	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>neen</div> <div>ja</div>	<div>ja</div> <div>naar</div>
	<div>namelijk:</div>			

Eng.: NAAR VRAAG 59A

58 Zou u er wel met iemand over willen praten ?

ja	nee	geen antwoord / weet niet
Enq.: NAAR VRAAG 59A		

Enq.: NAAR VNAAG 59A

58 Met wie zou u het liefst praten ? Eng.: ANTWOORDEN NIET VOORLEZEN

partner . .	ouders . .	andere familie . .	vrienden/kennissen . .
collega's . .	pastoor, dominee s.d. . .	maatschappelijk werker . .	huisarts . .
Anonieme Alcoholisten . .	C.A.D. . .	internist . .	neuroloog . .
psychiater . .	psycholoog . .	weet niet . .	geen antwoord . .
andere . . nl.			

anders . . . nl.

58. Waarom hebt u er nog met niemand over gepraat? Eng.: DOORVRAGEN.

Heeft u ooit bewust geprobeerd voorgoed te stoppen of te minderen met drinken van alcoholhoudende drank ?	
ja	geen antwoord / weet niet
Enq. : NAAR VRAAG 60	

Eng. : NAAR VRAAG 60

54 Hoe vaak heeft u dat geprobeerd ?

1 meal	2 meal	3 meal	4 of 5 meal	6 of 7 meal							
8 of 9 meal	10 - 15 meal	16 meal of meer	geen antwoord								
0	1	2	3	4	0	2	4	6	8	2	

De patiënt heeft de laatste maal opgevoerd

1 - 3 maanden geleden	4 - 6 maanden geleden	7 - 9 maanden geleden	10 - 12 maanden geleden
1 - 3 jaar geleden	4 - 6 jaar geleden	7 - 9 jaar geleden	10 - 12 jaar geleden
13 - 15 jaar geleden	16 - 18 jaar geleden	19 - 21 jaar geleden	22 - 24 jaar geleden
25 - 27 jaar geleden	28 - 30 jaar geleden	31 - 33 jaar geleden	34 - 36 jaar geleden

De patiënt heeft een voortdurend te stoppen met drinken van alcoholische drank

stoppen met drinken van alcoholische drank	stoppen met drinken van alcoholische drank	stoppen met drinken van alcoholische drank
stoppen met drinken van alcoholische drank	stoppen met drinken van alcoholische drank	stoppen met drinken van alcoholische drank

De patiënt heeft u minder / open alcoholische drank op

1 - 2 dagen	3 - 4 dagen	5 - 6 dagen	7 - 8 dagen
9 - 10 dagen	11 - 12 dagen	13 - 14 dagen	15 - 16 dagen
17 - 18 dagen	19 - 20 dagen	21 - 22 dagen	23 - 24 dagen
25 - 26 dagen	27 - 28 dagen	29 - 30 dagen	31 - 32 dagen

De patiënt heeft u opgevoerd te stoppen of te stoppen

De patiënt heeft u vroeger wel eens hulp gehad of krijgt u nu hulp

vroeger hulp gehad / nu niet meer	krijgt nu hulp / zowel vroeger als nu hulp	heeft hulp gehad	geen hulp
Enq. NAAR VRAAG 6.2A	Enq. NAAR VRAAG 6.2A	Enq. NAAR VRAAG 6.2A	Enq. NAAR VRAAG 6.2A

Wanneer heeft u het laatste hulp gekregen?

minder dan 1 maand geleden	1 - 2 maanden geleden	3 - 5 maanden geleden	6 - 11 maanden geleden
12 - 18 maanden geleden	19 - 24 maanden geleden	25 - 30 maanden geleden	31 - 36 maanden geleden
37 - 42 maanden geleden	43 - 48 maanden geleden	49 - 54 maanden geleden	55 - 60 maanden geleden
61 - 66 maanden geleden	67 - 72 maanden geleden	73 - 78 maanden geleden	79 - 84 maanden geleden

Van wie krijgt/kreeg u hulp? Enq. REEK

partner	ouders	andere familie	verre familie
collega's	pastoor, dominee o.d.	maatschappelijk werker	hulp
Armedo Alcoholisten	C.A.D.	internist	huroloog
psychiater	psycholoog	andere	andere

andere

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Volgna. gesprek Enq.no.

DA 6661 - 17
DA 8592

65 Bent u ooit geweest aan een of andere vorm van hulp voor uw drinken van alcoholhoudende drank ?																						
neen				geen antwoord / weet niet																		
Enq.: NAAR VRAAG 68A																						
66 Van wie zou u het liefst hulp krijgen ?																						
partner		ouders		andere familie		vrienden/kennissen																
collega's		pastoor, dominee v.d.		maatschappelijk werker		huisarts																
Artsen/Alcoholisten		C.A.D.		internist		neuroloog																
psychiater		psycholoog		weet niet		geen antwoord																
andere																						
67 Wat verwacht u van de hulp ?																						
68 Is het volgens u nodig dat iemand die geholpen wordt voor een drinkprobleem ook geholpen wordt voor andere problemen die hij/zij heeft, zoals problemen met gezin, werk, etc.																						
nodig		niet nodig		weet niet		geen antwoord																
69 Hoe denken ze volgens u hierover bij de instellingen die hulp verlenen ? Vinden ze het daar nodig dat iemand met een drinkprobleem ook geholpen wordt wat betreft de relaties tot zijn/haar gezin/ouders, werk v.d. ?																						
nodig		niet nodig		weet niet		geen antwoord																
70 Hoe denken de mensen om u heen over alcoholisme ? Zien ze als voornaamste oorzaak een gebrek aan wilskracht, moeilijke levensomstandigheden of zien ze het als een ziekte waardoor iemand niet tegen drank kan ?																						
Enq.: INDIEN MEER ANTWOORDEN DOORVRAGEN NAAR DE BELANGRIJKSTE EN DIE AANSTREPEN.																						
gebrek aan wilskracht		moeilijke levensomstandigheden				zien het als een ziekte																
weet niet		geen antwoord		andere		n.l.																
71 En wat zien volgens u de meesten die hulp verlenen aan mensen met een alcoholprobleem als voornaamste oorzaak: een gebrek aan wilskracht, moeilijke levensomstandigheden of zien ze het als een ziekte waardoor iemand niet meer tegen drank kan ?																						
Enq.: INDIEN MEER ANTWOORDEN DOORVRAGEN NAAR DE BELANGRIJKSTE EN DIE AANSTREPEN.																						
gebrek aan wilskracht		moeilijke levensomstandigheden				zien het als een ziekte																
weet niet		geen antwoord		andere		n.l.																
72 Bent u de laatste tijd via krant, tijdschrift, radio of T.V. berichten tegengekomen over de schadelijke gevolgen van alcoholgebruik ?																						
ja				neen				geen antwoord / weet niet														
73 Wat vindt u de meest schadelijke gevolgen van alcoholgebruik ?																						
74 Wordt er bij u thuis, op uw werk of bij vrienden en kennissen vaak, soms, zelden of nooit een opmerking gemaakt over de schadelijke gevolgen van drinken van alcoholhoudende dranken ?																						
vaak		soms		zelden		nooit		geen antwoord/weet niet														
75 Zou u over bepaalde zaken rond alcoholhoudende drank wat meer willen weten ?																						
ja		neen		geen antwoord		weet niet																
Enq.: NAAR VRAAG 74																						
<table border="1"> <tr> <td>0</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> <td>5</td> <td>6</td> <td>7</td> <td>8</td> <td>9</td> <td>10</td> </tr> </table>												0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10												

Volgno. gesprek: Enq.no.

DA 8663 - 19
DA 8592

75. Hoe vaak drinkt u man/vrouw/partner?

75. Hoe vaak drinkt u man/vrouw/partner? Geef uw antwoord naar aan de hand van deze kaart.

Enq.: GEEF KAART 2. Hoe vaak drinkt u man/vrouw/partner?

1 x per dag	2 & 3 x per week	4 & 5 x per week	6 & 7 x per week
1 & 2 x per maand	3 & 4 x per half jaar	5 & 6 x per half jaar	7 & 8 x per half jaar
nooit	geen antwoord / weet niet	niet van toepassing / geen partner	

Enq.: ZELF PARTNER BIJ VRAAG 75 en 76, ZELF ANTWOORD "NIET VAN TOEPASSING" AANSTREPEN

76. Hoeveel glazen alcoholhoudende drank drinkt hij/zij gemiddeld per keer?

76. Hoeveel glazen alcoholhoudende drank drinkt hij/zij gemiddeld per keer?

16 of meer	10 - 15	6 - 9	4 - 7	2 - 3	1
0	geen antwoord / weet niet		niet van toepassing		

77. Bij hoeveel glazen denkt u dat uw partner zal vinden dat u teveel alcoholhoudende drank drinkt?

- A. op een doordeweekse dag
B. in het weekend

Enq.: ANTWOORD STREPEN IN SCHEMA ONDER VRAAG 76

78. En bij hoeveel glazen denkt u dat uw beste vriend(in) zal vinden dat u teveel alcoholhoudende drank drinkt?

- A. op een doordeweekse dag
B. in het weekend

Enq.: ANTWOORD STREPEN IN SCHEMA ONDER VRAAG 76

79. Hoeveel vindt u zelf dat u per keer alcoholhoudende drank mag drinken?

- A. op een doordeweekse dag
B. in het weekend

Enq.: ANTWOORD STREPEN IN ONDERSTAAND SCHEMA

	76. partner		77. beste vriend(in)		79. u, P. zelf	
	doordeweek	weekend	doordeweek	weekend	doordeweek	weekend
16 of meer						
11 - 15 glazen						
7 - 10 glazen						
5 - 6 glazen						
4 glazen						
3 glazen						
2 glazen						
1 glas						
0 glazen						
niet van toepassing						
geen antw./weet niet						

0	1	2	3	4	0	2	4	6	8	2	
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	--

79 Doet volgens u het drinken van alcoholhoudende drank alles bij elkaar beschouwd de mensen meer goed dan kwaad of meer kwaad dan goed ?

meer goed dan kwaad . . . meer kwaad dan goed . . . geen antwoord / weet niet . . .

80 Maar datgene wat iemand overdag doet van invloed kan zijn op de gezondheid, wil ik nu graag enkele vragen stellen over werk e.d.

Enq.: GEEF KAART 5. Welke van de situaties op deze kaart is op u van toepassing ? Noemt u maar de letter voor de zin die op u van toepassing is

A . . . F . . . B . . . C . . . D . . . G . . . H . . .

Enq.: NAAR VRAAG 85

Enq.: NAAR VRAAG 90

Anders, . . nl.

geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 86

81 Wat is uw beroep en wat voor soort werk doet u ?

Beroep:

Soort werk:

82 Enq.: GEEF KAART 6. In welke arbeidssector werkt u? Geef uw antwoord maar aan de hand van deze kaart. Noemt u maar de letter voor de zin die op u van toepassing is.

A . . . B . . . C . . . D . . . F . . . G . . . H . . . I . . .

J Geen antwoord . . . anders . . . nl.

83 Bent u zelfstandig werkzaam of in loondienst ?

zelfstandig werkzaam . . .

in loondienst . . .

geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 87C

Enq.: NAAR VRAAG 84

83 Hebt u werknemers en hoeveel ?

eigen zaak, minder dan 25 werknemers . . .

eigen zaak met meer dan 25 werknemers . . .

geen antwoord, niet van toepassing . . .

Enq.: NAAR VRAAG 84

83 Geeft u leiding aan andere werknemers ?

geeft wel leiding aan andere werknemers . . .

geeft geen leiding aan andere werknemers . . .

geen antwoord, niet van toepassing . . .

84 Maakt u zich vaak, soms, zelden of nooit zorgen dat het niet zo goed gaat met uw werk als u zelf zou wensen ?

vaak . . .

soms . . .

zelden . . .

nooit . . .

geen antwoord/weet niet . . .

Enq.: NAAR VRAAG 90

85 Vindt u het heel erg, tamelijk erg of niet erg dat u nu geen werk heeft ?

heel erg . . .

tamelijk erg . . .

niet erg . . .

geen antwoord/weet niet . . .

86 Heeft u vroeger een baan gehad ?

ja . . .

neen . . .

geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 90

86 Werkte u in uw laatste baan meer dan 17 uur per week g langer dan 3 maanden ?

ja . . .

neen . . .

geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 90

.

0 1 2 3 4 1 3 5 7 9 1

Volgno. gesprek: Enq.no.

97. Wat was uw beroep en wat voor soort werk deed u?

Beroep

Soort werk

98. Enq.: GEEF KAART 6. In welke arbeidssector was u werkzaam? Geef uw antwoord maar aan de hand van deze kaart, en noemt u maar de letter voor de zin die op u van toepassing is.

A . . . B . . . C . . . D . . . E . . . F . . . G . . . H . . . I . . . J . . .

geen antwoord . . . anders . . . nl.

99. Was u zelfstandig werkzaam of in loondienst?

A

zelfstandig werkzaam . . . in loondienst . . . geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 89C Enq.: NAAR VRAAG 90

99. Had u werknemers en hoeveel?

B

eigen zaak met minder dan 25 werknemers . . . eigen zaak met meer dan 25 werknemers . . . geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 90

99. Gaf u leiding aan andere werknemers?

C

gaf wel leiding aan andere werknemers . . . gaf geen leiding aan andere werknemers . . . geen antwoord . . .

90. Bent u kostwinner?

D

neen . . . geen antwoord . . . ja . . .

Enq.: NAAR VRAAG 94A

91. Wat is het beroep van de kostwinner en wat voor soort werk doet hij/zij? Enq.: INDIEN GEPENSIONEERD, WAO, ETC.: LAATSTE BEROEP.

Beroep

Soort werk

92. Enq.: GEEF KAART 6. In welke arbeidssector werkt de kostwinner? Geef uw antwoord maar aan de hand van deze kaart en noemt u maar het nummer voor de zin die op de kostwinner van toepassing is.

A . . . B . . . C . . . D . . . E . . . F . . . G . . . H . . . I . . . J . . .

geen antwoord . . . anders . . . nl.

93. Is hij/zij zelfstandig werkzaam of in loondienst?

A

zelfstandig werkzaam . . . in loondienst . . . geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 93C Enq.: NAAR VRAAG 94A

93. Heeft hij/zij werknemers en hoeveel?

B

eigen zaak met minder dan 25 werknemers . . . eigen zaak met meer dan 25 werknemers . . . geen antwoord . . .

Enq.: NAAR VRAAG 94A

93. Geeft hij/zij leiding aan andere werknemers?

C

geeft wel leiding aan andere werknemers . . . geeft geen leiding aan andere werknemers . . . geen antwoord . . .

94. Enq.: GEEF KAART 7. Welke schoolopleiding hebt u het laatst gevolgd of volgt u nu? Geef uw antwoord maar aan de hand van deze kaart en noemt u maar de letter voor de zin die op u van toepassing is.

A

A . . . B . . . C . . . D . . . E . . . F . . . G . . . H . . . I . . .

geen antwoord . . . ander / onbekend . . .

.

0 1 2 3 4 0 2 4 6 8 2

94a	Heeft u van deze opleiding het diploma behaald ?																				
	ja	.	.	neen	.	.	geen antwoord/weet niet	.	.												
95a	Volgt u nog dagonderwijs ?																				
	ja	.	.	neen	.	.	geen antwoord/weet niet	.	.												
	Enq.: NAAR VRAAG 96																				
95b	Maakt u zich vaak, soms, zelden of nooit zorgen, dat het niet zo goed gaat met de opleiding als u wilt ?																				
	vaak	.	.	soms	.	.	zelden	.	.	geen antwoord/weet niet											
96	Tot welk kerkgenootschap, godsdienstige gemeenschap of levensbeschouwelijke groepering behoort u of weet u zich te rekenen ?																				
	geen	.	.	Rooms-katholieke kerk	.	.	Nederlands-hervormde kerk	.	.												
	gereformeerde kerken		.	.	gereformeerde kerken, vrijgemaakt																
	overige protestante kerken of groeperingen t.w.:																				
	humanistisch verbond		.	.	Islamitische groeperingen		.	.	Joodse kerkgenootschappen												
	andere t.w.:							geen antwoord													
97	Gaat u wel eens naar de kerk ? Zo ja, hoe vaak ?																				
	elke dag	.	.	5 à 6 x per week	.	.	3 à 4 x per week	.	.	1 à 2 x per week											
	1 à 3 x per maand		.	.	3 à 5 x per halfjaar		.	.	1 à 2 x per halfjaar												
	(vrijwel) nooit		.	.	geen antwoord/weet niet																
98	Enq.: GEEF KAART 8. Wilt u aangeven in welke categorie uw inkomen valt ? Geef uw antwoord maar aan de hand van deze kaart en noem de letter voor de regel die op u van toepassing is.																				
	A	.	.	B	.	.	C	.	.	geen antwoord											
99	Wat vond u van dit interview ?																				
100	Heeft u zelf nog vragen ?																				
<table border="1"> <tr> <td>0</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> <td>5</td> <td>6</td> <td>7</td> <td>8</td> <td>9</td> <td>10</td> </tr> </table>											0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10											

Volgno. gesprek: Enq.no.

DA 8663 - 23
DA 8592

III Het komt vaak voor dat mensen gebruik van alcohol ervaren zoals op deze lijst staat aangegeven. Zou u zelf bij iedere uitspraak willen aanstrepen of u ook zo iets het afgelopen halfjaar heeft meegemaakt ?

	had deze ervaring	had deze ervaring niet																		
1 Ik vond het wel eens moeilijk mijn werk te doen zonder zo nu en dan een paar glazen te drinken	* *	* *																		
2 Ik sloeg zo nu en dan maaltijden over als ik aan het drinken was	* *	* *																		
3 Ik ben wel eens wakker geworden nadat ik de dag ervoor gedronken had en ik wist niet meer wat ik tijdens het drinken had gedaan	* *	* *																		
4 Als ik eenmaal begonnen was met drinken was het moeilijk voor me om te stoppen	* *	* *																		
5 Ik dronk wel eens stiekum	* *	* *																		
6 Ik kon mijn werk niet doen omdat ik de dag ervoor te veel gedronken had	* *	* *																		
7 Voordat ik naar een feestje ging nam ik gauw een paar glaasjes om zeker te zijn dat ik genoeg kreeg	* *	* *																		
8 Ik begon 's-morgens al te drinken, meteen nadat ik opgestaan was	* *	* *																		
9 Ik had de ochtend nadat ik gedronken had trillende handen	* *	* *																		
10 Ik ging soms door met drinken terwijl ik mezelf beloofd had dat niet te doen	* *	* *																		
11 Door het gebruik van alcohol was ik de gangmaker op een feestje	* *	* *																		
12 Mijn familie ergerde zich aan mijn drinken	* *	* *																		
13 Vrienden vonden dat ik minder moest gaan drinken	* *	* *																		
14 Mijn drinken was mede oorzaak van het verlies van een vriendschap of van verwijdering tussen mij en mijn vrienden	* *	* *																		
15 De buren zeiden dat ik minder zou moeten gaan drinken	* *	* *																		
16 Ik ben in een ziekenhuis of kliniek geweest voor een ziekte die verband hield met drinken	* *	* *																		
17 Drinken bracht me ertoe met mijn werk op te houden	* *	* *																		
18 Ik ben mijn baan bijna of helemaal kwijtgeraakt door het drinken	* *	* *																		
19 Ik ben op mijn werk dronken of aangeschoten geweest	* *	* *																		
20 Ik heb wel eens een ongeval of ongeluk gehad nadat ik gedronken had	* *	* *																		
<div style="display: flex; justify-content: space-between; margin-top: 20px;"> <div> <table border="1"> <tr> <td>0</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td><td>10</td> </tr> </table> </div> <div> <table border="1"> <tr> <td>0</td><td>2</td><td>4</td><td>6</td><td>8</td><td>10</td> </tr> </table> </div> </div>				0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	0	2	4	6	8	10
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10										
0	2	4	6	8	10															

INVULFORMULIER B

X Zou u nu deze lijst over uw gezondheid zelf in willen vullen ?		ja	neen
1	Hebt u nogal eens pijn in uw borst of hartstreek ?	+	+
2	Hebt u geregeld last van koude vingers, handen of voeten ?	+	+
3	Hebt u het nogal eens benauwd op de borst ?	+	+
4	Hebt u klachten over pijn in botten en spieren ?	+	+
5	Hebt u vaak een gevoel van moeheid ?	+	+
6	Hebt u nogal eens last van hoofdpijn ?	+	+
7	Bent u nogal eens duizelig ?	+	+
8	Voelt u zich nogal eens slaperig of suffig ?	+	+
9	Hebt u wel eens een verdoofd gevoel of tintelingen in uw ledematen ?	+	+
10	Bent u vaak opgewonden ?	+	+
11	Voelt u zich nogal eens lusteloos ?	+	+
12	Bent u gauw geprikkeld ?	+	+
13	Hebt u vaak last van trillende handen ?	+	+
14	Valt u als u thuis bent gauw van moeheid in slaap ?	+	+
15	Hebt u nogal eens hartkloppingen of bonzingen in de hartstreek ?	+	+
16	Hebt u last van zwakke of pijnlijke voeten ?	+	+
17	Voelt u zich vaak zenuwachtig ?	+	+
18	Staat u in de regel 's-ochtends moe en niet uitgerust op ?	+	+
19	Hebt u nogal eens last van rugpijn ?	+	+

Y Wilt u bij onderstaande zinnen invullen of dat wel of niet van toepassing op u is ?		juist	weet niet	onjuist
1	Ik zie bezoek liever gaan dan komen	+	+	+
2	Ik handel wel eens in een opwelling, zonder er bij na te denken	+	+	+
3	In een groep mensen houd ik me liever op de achtergrond	+	+	+
4	Alleen bij mensen die ik goed kan voelen ik me op mijn gemak	+	+	+
5	Op andere mensen heb ik weinig invloed	+	+	+
6	Ik denk dat ik vaker dan andere mensen dingen doe waar ik achteraf spijt van heb	+	+	+
7	Ik werk liever alleen dan met een aantal mensen samen	+	+	+
8	Ik heb weinig behoefte aan contact met andere mensen	+	+	+
9	Als de mensen naar me kijken word ik verlegen	+	+	+

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Voigno. respreski:----- Enq.no.

--	--	--	--	--	--	--	--

DA 8463-11-
DA 8592

DANKWOORD

Professor dr. Maria J. Drop wil ik mijn dank betuigen voor de conscientieuze en persoonlijke wijze waarop ze mij heeft begeleid. Haar begeleiding heeft sterk bijgedragen aan het plezier in het werk en aan de vergeleken met eerdere versies, helderder opbouw en preciesere formulering van dit eindprodukt.

Professor dr. F. Sturmans en Prof.dr. J. Casselman, ben ik zeer erkentelijk voor de positieve kritiek en konkrete adviezen die zij hebben gegeven.

Deze studie zou in zijn huidige vorm niet mogelijk zijn zonder de toestemming van de G.G. & G.D- Rotterdam, afdeling G.V.O., om de onderzoeksgegevens van Rotterdam te gebruiken. Bij deze wil ik mijn erkentelijkheid betuigen voor de toestemming.

Kollega-onderzoeker Henk Garretsen in Rotterdam ben ik dankbaar voor de vruchtbare wijze waarop we hebben samen gewerkt.

Professor dr. G. Saenger, die nauw betrokken is geweest bij het onderzoek in Limburg en Rotterdam, ben ik zeer dankbaar voor de wijze waarop hij de samenwerking vorm en inhoud heeft weten te geven.

Dr. J. Diederiks en A. Volovics van respectievelijk de capaciteitsgroep medische sociologie en medische informatika en Statistiek ben ik dank verschuldigd voor de bruikbare adviezen.

Ir. A. Muijtjens wil ik bij deze hartelijk danken voor de uitvoering van de logit-analyse,

Na de auteur, is het Sylvia Nelk geweest die het proefschrift het meest onder ogen heeft gehad. Ik ben haar zeer erkentelijk voor de inzet waarmee ze de tekst voor dit proefschrift heeft verzorgd. Marjoke Arkenbout en Laura van Gytenbeek hebben geassisteerd bij de verzorging van de tabellen.

Truus Custers heeft als onderzoeksassistente en kamergenote op velerlei wijze bijgedragen aan het onderzoek, waarvoor ik haar zeer dankbaar ben. Mieke Derickx heeft meegewerkt om de tekst op tijd bij de drukker te krijgen. Marga Doyle heeft waardevolle tekstadviezen gegeven voor de summary.

Grote waardering heb ik ook voor de hulp die Henk Lebens bij het werken aan de computer heeft geboden.

Ger van Wunnik heeft de figuren verzorgd en adviezen voor tekstverzorging gegeven, waarvoor mijn dank.

Frank van Helfteren heeft de omslag verzorgd. De zekerheid van een zo goed verzorgde omslag heeft bijgedragen aan het plezier bij het afwerken van het proefschrift.

CURRICULUM VITAE

Ik ben geboren op 26 juni 1947 in Amsterdam.

De lagere en middelbare school heb ik in Utrecht doorlopen. Na beëindiging van de middelbare school heb ik een jaar gewerkt. In 1967 ben ik de studie sociologie aan de Rijksuniversiteit van Leiden begonnen. In deze discipline ben ik in 1975 in Leiden afgestudeerd met als hoofdvak wijsgerige sociologie, als bijvakken empiriese sociologie en sociale filosofie.

Tijdens mijn studie heb ik ook activiteiten op ander gebied ontplooid. Eén van deze activiteiten -koördinatie en koken in respectievelijk de Groene Waterman te Utrecht en de Maretaak in Maastricht- heeft mij van begin 1975 tot midden 1980 ook als bron van inkomsten gediend.

Vanaf 1980 ben ik werkzaam bij de Rijksuniversiteit Limburg, capaciteitsgroep mediese sociologie.